

د افغانستان اسلامي امارت
د علومو اکاډمي
د بشري علومو معاونیت
د ټولنيزو علومو مرکز

آريانا

مجله علمی - تحقیقی

په دې گڼه کې:

- نگاهی مختصر به شناسنامه خراسان ...
- بررسی منبع خشونت علیه اطفال در ...
- په افغانستان کې بهرنی مستقیمه ...
- د ټولنيزو رسنيو په قانون کې د خصوصي ...
- د محمد ظاهر شاه په مشرۍ د شاهي ...
- توتالیتريزم و حکومت های آن

□□□

- دوره پنجم
- ربع: سوم - چهارم
- سال: ۱۴۰۱ ه. ش.
- شماره مسلسل: ۴۴۶ - ۴۴۷
- سال تاسیس: ۱۳۲۱ ه. ش.
- کابل - افغانستان

۴ - ۳

شماره ۳-۴، سال ۱۴۰۱ ه. ش.

ARYANA
Quarterly Journal

Establishment 1942
Academic Publication of
Afghanistan Science Academy
Serial No: 446-447

Address:
Afghanistan Science Academy
Torabaz Khan, Shahbobo Jan Str.
Shar-e-Now, Kabul, Afghanistan
Tel: 0202201279

د افغانستان اسلامي امارت
د علومو اکاډمي
د بشري علومو معاونیت
د ټولنیزو علومو مرکز

آرمانا

مجله علمی - تحقیقی

اقتصاد، تاریخ و اتنوگرافی، حقوق و علوم سیاسی، روانشناسی و
تعلیم و تربیه، ژورنالیزم، فلسفه و جامعه شناسی

مؤسس احمد علی کهزاد

سال تاسیس ۱۳۲۱ هـ. ش.

شماره مسلسل ۴۴۶ - ۴۴۷

دوره پنجم

شماره ۳-۴ سال ۱۴۰۱ هـ. ش

یادښتونه

- مقاله دې په رسمي ډول له ځانگړي ادرس څخه د نوم، تخلص، علمي رتبې، د تېلفون شمېرې او ایمېل ادرس په ذکر کولو سره د علومو اکاډمۍ ادارې ته را واستول شي.
- را استول شوې مقاله باید علمي، څېړنیزه، بکر او د علمي منل شوو معیارونو مطابق وي.
- مقاله باید مخکې په بل ځای کې چاپ شوې نه وي.
- د مقالې سرلیک باید لنډ او له محتوا سره مطابقت ولري.
- مقاله باید د لنډیز لرونکې وي، ۸۰ څخه تر ۲۰۰ کلمو وي او د اصلي پوښتنې ځواب وپوښتنې وي چې مقاله هغې ته ځواب وپوښتنې ده. همدارنگه لنډیز باید د یونسکو له ژبو څخه په یوې ژباړل شوی وي.
- مقاله باید د سريزې، مېرْمیت، هدف، د څېړنې د پوښتنې، د څېړنې د تگلارې، لاس ته راغلو پایلو او د منابعو د لړلیک لرونکې وي او هم په متن کې منبع ته اشاره شوې وي.
- مقاله باید پرته د ټایپي تېروتنو، د ژبې د اصولو د ټولو نکاتو په مراعتولو او د موضوعاتو په منطقي تسلسل سره د A4 په یو مخیزې پاڼې او د Word په پروگرام کې برابره شي.
- د مقالې حجم باید حد اقل ۷ او حد اکثر ۱۵ معیاري پاڼې وي، په ۱۳ فونټ کې دې ټایپ شي، د سطرونو ترمنځ دې فاصله Single وي او کاپي دې د هارډ او سافټ په بڼه را واستول شي.
- د مجلې کتنپلاوی د رد، منلو او د مقالو د سمونو صلاحیت د علومو د اکاډمۍ د نشراتو د لایحې په نظر کې نیولو سره لري.
- ارایه شوي تحلیلونه او نظرونه د څېړونکي او لیکونکي پورې اړه لري او الزاماً د ادارې موقف پورې اړه نه لري.
- د نشر شوو مضامینو او مقالو د کاپي حق خوندي دی، یواځې د مآخذ په توگه ترې په نشراتو کې گټه اخیستل کېدلی شي.
- سپارل شوې مقاله بېرته نه مستردېږي.

یادداشت

- مقاله رسماً از آدرس مشخص با ذکر نام، تخلص، رتبه علمی، نمبر تیلیفون، و ایمیل آدرس نویسنده به اداره اکادمی علوم فرستاده شود.
- مقاله ارسالی باید علمی - تحقیقی، بکر و مطابق معیارهای پذیرفته شده علمی باشد.
- مقاله باید قبلاً در جای دیگری چاپ نشده باشد.
- عنوان مقاله مختصر و با محتوا مطابقت داشته باشد.
- مقاله باید دارای خلاصه حد اقل حاوی ۸۰ الی ۲۰۰ کلمه بوده، و گویای پرسشی اصلی باشد که مقاله در پی پاسخ دهی به آن است. همچنان خلاصه باید به یکی از زبان‌های یونسکو ترجمه شده باشد.
- مقاله باید دارای مقدمه، مبرمیت، هدف، سؤال تحقیق، روش تحقیق، نتایج به دست آمده و فهرست منابع بوده و در متن به منبع اشاره شده باشد.
- مقاله باید بدون اغلاط تایپی با رعایت تمام نکات دستور زبان، تسلسل منطقی موضوعات در صفحه یک رویه کاغذ A۴ در برنامه word تنظیم شده باشد.
- حجم مقاله حد اقل ۷ و حد اکثر ۱۵ صفحه معیاری بوده، با فونت ۱۳ تایپ شود، فاصله بین سطرها واحد (Single) باشد و به شکل هارد و سافت کاپی فرستاده شود.
- هیأت تحریر مجله صلاحیت رد، قبول و اصلاح مقالات را با در نظر داشت لایحه نشراتی اکادمی علوم دارد.
- تحلیلها و اندیشه‌های ارائه شده بیانگر نظریات محقق و نویسنده بوده، الزاماً ربطی به موقف اداره ندارد.
- حق کاپی مقالات و مضامین منتشره محفوظ بوده، فقط در صورت ذکر مأخذ از آن استفاده نشراتی شده می‌تواند.
- مقاله وارده دوباره مسترد نمی‌گردد.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ناشر: ریاست اطلاعات و ارتباطات عامه اکادمی علوم افغانستان

مدیر مسؤول: عبدالباقي شهاب

مهتم: محمد ابراهيم پکتين

هيأت تحرير:

- سرمحقق شيرعلي تزي

- خپرنپوه دكتور محمدشريف خدران

- سرمحقق عبدالجبار عابد

- خپرنوال محمد داود ناظم

- محقق غلام نبی حنيفی

ديزاین: عبدالباقي شهاب

محل چاپ: مطبعه بهير. کابل - افغانستان

آدرس: اکادمی علوم افغانستان، طره باز خان واټ،

کوچه شاه بوبوچان، شهرنو، کابل

شماره تماس ریاست اطلاعات و ارتباطات عامه: ۰۰۹۳)۰۲۰۲۲۰۱۲۷۹

ایمیل ریاست اطلاعات و ارتباطات عامه: info@asa.gov.af

ایمیل مدیریت مجله: aryanajournal777@gmail.com

اشتراک سالانه:

کابل: ۳۲۰ افغانی

ولایات: ۴۸۰ افغانی

- قیمت یک شماره در کابل: ۸۰ افغانی
- برای استادان و دانشمندان اکادمی علوم: ۷۰ افغانی
- برای محصلین و شاگردان مکاتب: ۴۰ افغانی
- برای سایر ادارات: ۸۰ افغانی

د موضوعاتو لړلیک

شمېره	سرلیک	ليکوال	مخ
۱.	نگاهی مختصر به شناسنامه...	معاون سرمحقق برهان الدین نظامی	۱
۲.	بررسی منع خشونت...	محقق غلام نبی حنیفی	۳۰
۳.	په افغانستان کې بهرنی...	څېړندوی شوکت الله عابد	۶۸
۴.	د ټولیزو رسنیو په قانون...	څېړنیار عالم جان	۸۵
۵.	د محمد ظاهر شاه په مشرۍ...	څېړنیار سیدمحمدصادق سادات	۱۰۲
۶.	توتالیتريزم و حکومت های...	نامزد محقق محمد رفیع ځواک	۱۲۰
۷.	په افغانستان کې د...	څېړنیار ضیاءالحق ځلاند	۱۵۹

معاون سرمحقق برهان الدين نظامى

نگاهى مختصر به شناسنامه خراسان قديم و افغانستان كنونى
از نخستين عصر خلفاى راشدين تا دوره احمدشاه ابدالى
(۶۴۲-۱۷۴۷ ميلادى)

نظرة مختصرة فى تاريخ خراسان عهد الاسلاميه والا فغانستان
الحاليه من بدو دور الخلفاء الراشدين إلى دور احمد شاه ابدالى

موجز المقال

نظرة التاريخيه والثقافيه خراسان فى عهد الاسلاميه و (الافغانستان الحاليه)،
يكون نظره فاخره بماكان من المسائل الماديه و المعنويه فى المنطقه. وقد
تجرب و شاهد خطه خراسان التحولات و تطورات العظيمه حتى لايتصور فى
الفهم البشريه من مباحث التاريخيه الخطيره.

على الرغم تقبل جميع البلايا و المصايب، قام خراسانيون با النشر
الثقافتهم العامه و الحضاريه العاليه و تخليق المصنوعات الناظره و ايضاً كانوا
من المتبارزين و المتقدمين فى جميع الامور فى هذ المنطقه. و قد تجرب
هذه المنطقه العظيمه فى شرق مملكه الاسلاميه الصعود و الحضيض فى
مستمر التاريخ، و قد تجاوز مسايل المهمه اذاكُتب مجلدات كثيره من
المسائل واقعه فى حوالى افغانستان الحاليه من خراسان.

و لكن توجّهتُ في هذه الرسالة بعوامل و رود الاسلام في خراسان و تشكّل مراكز الحكومات مختلفه و تجلی مباحث العلميه و مجامع المعرفه البشريه في هذه المملكه.

و يكون هذه المقال الموجز و الجامع، ذريعهُ الوصول لجميع مقاصد المحققين حول مسايل التاريخيه، السياسيه و الثقافيه في الامور خراسان القديم والافغانستان الحاليه.

خلاصه

نگاهی تاریخی و فرهنگی به خراسان عهد اسلامی و افغانستان کنونی، یک نگاه ارزش گرایانه به داشته های مادی و سرمایه های معنوی این مرز و بوم را دا را می باشد، این سرزمین با وجودی که شاهد تحولات و تطورات عظیم و غیر قابل تصور را مشهود بوده اوضاع نا میمنون و ناهنجار تاریخ را نیز به شدت لمس کرده است. ولی هیچ گاهی به کاهش جایگاهش در بخش بالنده گی مدنیت، خلق، تولید و ترویج مباحث علمی از کاروان بشری عقب نیفتاده، بلعکس یک سرو گردن در تمام بخش ها نسبت به سایرین متبازر تر به پیش گام نهاده است.

تاریخ سیاسی و فرهنگی این خطه با عظمت شرق اسلامی، درخشان ترین و نا هنجار ترین دوره های خویش را تجربه کرده است که صدها دایره المعارف اگر نگاشته شود بازهم باقیات خود را دارد. آنچه در این رساله به آن توجه صورت گرفته، چگونه گی ورود اسلام و نحوه شکل گیری دودمانهای مختلف قدرت و تجلی مباحث علمی و کانونهای معرفتی در این سرزمین می باشد.

داشته های این مقاله می تواند یک راه گشایی کوتاه و جامع برای هر محقق و پژوهشگر پیرامون تاریخ سیاسی و فرهنگی خراسان با عظمت و افتخار آفرین باشد.

مقدمه

خراسان قدیم و یا افغانستان حالیه همواره جولانگاه تجربه های مختلف بشری از مشارق و مغارب زمین بوده، همواره مردم این سرزمین خوبی ها و ناگواری های این تجربه ها را لمس کرده و شاهد تحولات پر پیچی در این خطه نیز بوده اند. افغانستان مقارن نخستن عصر ظهور منجی بشریت حضرت محمد مصطفی «صل الله علیه وسلم» از چنان جایگاه قابل توصیفی برخوردار نبود، بلکه امیران تحت الحمايه كسرى و یا ملوک الطوائفی های خورد و کوچک در این سرزمین حکومت می نمودند.

خراسان قرین طلیعه اسلام، مشابهت نزدیکی به فرجامین روزگارش قبل از حاکمیت احمدشاه ابدالی در امور پراکنده گی و تشتت حاکمیت داشت. خوشبختانه با وصول ارزش های والای اسلامی به خراسان وقت یک بخش بزرگ مردم پیام اسلام را به عنوان پیام الهی و نجات بخش بشری پذیرفته، با الهام گیری از مفاهیم دینی و آموزه های آن در بخش فرا گیری علوم، به آزاد زیستی، داشتن حقوق مساوی، عدم تبعیض و سایر خصوصیات والای که حافظ شخصیت و استقلال ذاتی انسانها می گردد پی برده و در تعمیم آن کوشا گردیده اند. همچنان به اعتلای فرهنگ اسلامی ضمن حفظ اصالت فرهنگی شان پرداخته، بهترین تلاش های مثبت و تأثیر گذار را در سطح آسیا بین سایر اقوام انجام داده اند که نتایج آن گسترش زبان فارسی به عنوان زبان نگارش، در بار، دعوت و شناخته شدند آن به صفت دومین زبان اسلام می باشد.

هم زمان با پذیرش اسلام از سوی مردم، خراسان به عنوان یکی از کانونهای بزرگ و قابل عطف در دستگاه خلفای راشدین، اموی ها و عباسی ها مورد بحث قرار گرفت. متعاقباً شکل گیری مقاومت ضد اموی به رهبری ابومسلم خراسانی و سایر جنبشهای آزادی خواهی بعد از وی منجر به تشکیل

حکومت مقتدر به رهبری طاهر فوشنجی، یعقوب لیث صفار، سامانی‌های، غزنوی‌ها و حاکمیت‌های من بعد آنها گردید.

در تداوم استقلال طلبی، خراسانی‌ها در بستر تاریخی دست آوردهای خوب و ارزشمندی را مبنی بر حفظ زبان، گسترش ادبیات، تعالیم اسلامی و انسانی در سطح جهان، شکل‌گیری بزرگترین فرقه‌های عرفانی و تصوفی در منطقه شاهد بوده‌اند و همچنان با تقدیم عالی‌ترین مراجع تقلید در بخش فقه، حدیث، فلسفه، نجوم، الهیات، طب و نظایر آنها در سطح منطقه و جهان احراز جایگاه نموده‌اند که جهان اسلام و بشریت به ساده‌گی نمی‌تواند، با اغماض از این ستاره‌گان کهکشانی علوم و فنون تاریخ را رقم بزند.

بناءً در این مقاله به طور موجز و کوتاه تلاش صورت گرفت تا سیرتاریخی حاکمیت‌های انتصابی و دودمانهای پر قدرت ملی را با فعالیت‌های فرهنگی و تاریخی شان به گونه‌ی گذرا مورد بحث و بررسی قرار داده شود. یقیناً با وجود اختصار؛ مقاله‌ی هذا شامل محتوای عالی و معلومات مفید برای خواننده‌گان می‌باشد.

هدف تحقیق

خراسان عصر اسلامی و افغانستان کنونی یکی از بزرگترین کانون‌های بشری در بخش ایجاد مدنیت، فرهنگ و خلق آثار در مباحث مختلف نیاز بشری محسوب می‌گردد. ایجاب می‌نمود تا گوشه‌های نا متعارف این کانون بزرگ شرق اسلامی را به کنکاش گرفته، سیر تاریخی و نحوه‌ی حاکمیت‌هایش را غرض‌آگاهی نسل نوین کشور به رشته‌ی تحریر در آورد تا علاقه‌مندان به تاریخ و فرهنگ از این معلومات مختصر استفاده نموده به عمق دریافت‌های تاریخی و فرهنگی دست یازند.

مبرمیت تحقیق

بیشترین تاریخ نگاران به گونه گسترده، موضوع را بحث نموده اند که کمترین‌های می‌توانستن سیر دقیق تاریخی و نحوه فعالیت‌های فرهنگی را در یابند، بناءً ضرورت حس می‌شد تا سیر تاریخ سیاسی و نحوه بالنده‌گی مسایل فرهنگی و عدم آن را مختصراً به مثل یک درب و رودی نگاشته در اختیار علاقه مندان قرار د.

روش تحقیق

با استفاده از مراجع کتابخانه به گونه تحلیلی و توضیحی نگاشته شده است.

سوال تحقیق

آیا خراسان پیش از اسلام از نگاه سیاسی و فرهنگی قابل بحث بود یا خیر؟
امیران وابسته به دستگاه خلفا و دودمان‌های مستقل چه تعداد در این سرزمین حاکمیت نموده اند؟

آیا می‌توان رشد ادبیات و گسترش فرهنگ و معارف انسانی و اسلامی را مرهون تعالیم اسلام در این سرزمین دانست؟

در نیمه اول قرن هفتم میلادی که آفتاب اسلام از افق بطحا طلوع نمود. مملکت افغانستان کنونی در تحت نفوذ حکم‌داران محلی و ادیان شرقی و غربی افتاده بود. سمت غربی مملکت که عبارت از سیستان (سجستان)، هرات و توابع آن باشد، تحت نفوذ ساسانیان و دیانت زردشتی قرار داشت.

ولی در کوهسارهای مرکزی و زابلستان و وادی دریای کابل به نام گندهارا و وادی ارغنداب تا سلسله جبال هندوکش و در شمال آن و کرانه های سند دودمانهای داخلی که از بقایای کوشانی‌ها و یفتلی‌ها و دیگر مردم این سرزمین زیست داشتند که مسایل عبادی شان را مطابق دیانت های بودائی، برهنمی و نظایر این ادیان به پیش می‌بردند. (۷: ص ۲)

وضعیت افغانستان کنونی مقارن ظهور اسلام از هر نظر آشفته و پریشان بود، از یک طرف دین زردشتی که دین قدیم مردم این سرزمین بود با دین

بودایی که در حالت رشد و گسترش بود، حالت تصادم و کشمکش داشت و از طرف دیگر وضعیت سیاسی و اجتماعی مردم نیز چندان قابل توصیف نبود. با توجه به این مقدمات جامعه خراسان وقت و افغانستان کنونی و حتی همسایه‌گان و جهان آنروز مقارن ظهور اسلام وضع آشفته‌یی داشتند و آثار بی‌نظمی در امور سیاسی، در باری، دینی، اجتماعی آنها آشکار بود. در چنین حال پیغمبر اسلام مردم را دعوت به دین حنیف نمود. پس از مبارزات و مجاهدات بی‌شمار، ندای حق، برادری و برابری را در جهان طنین انداز شد و مردمی که در اوج یأس قرار داشتند به ندای حق لبیک گفته به استقبال دین اسلام شتافتند. (۴:صص ۲۱-۲۲)

خراسان در عصر خلفای راشدین

فتوحات اسلامی در خراسان همزمان با ظهور اسلام، سرزمین خراسان به قطعات مختلف و خورد و بزرگ تحت تسلط بقایای دودمانهای بزرگ این سرزمین اداره می‌شد. در غرب افغانستان کنونی امپراتوری مقتدر ساسانی قرار داشت؛ شعاع اسلام به گوشه‌های از این امپراتوری شروع به پرتو افشانی نمود. و حضرت پیامبر اسلام «صل‌الله‌علیه و سلم» دعوت نامه‌های خویش را غرض قبولی دین اسلام به اقصای جهان و بزرگترین تشکیلات اداری جهان مانند: کسری، قیصر، مقوقس، خاقان، حبشه و غیره فرستاده آنها را به قبول دین الهی و قدرت قانونمندی بشری فرا خواند. در چنین یک وضعیت در سرزمین خراسان وقت و یا افغانستان کنونی قدرت قابل ملاحظه وجود نداشت که توجه جدی به آن صورت می‌گرفت. بدین مناسبت نخستین قدرتی که فاتحات اسلام غرض گسترش دین اسلام در شرق به آن تصادم نمودند امپراتوری کسری بود. و بعد از شکستادن سد فولادین کسری، فاتحان اسلامی در خلافت حضرت عمر «رضی‌الله‌عنه» به سرعت در سرحدات غربی افغانستان کنونی رسیدند.

هنوز یک ربع از نخستین قرن از طلوع اسلام نگذشته بود که حضرت عمر بر مسند خلافت نشست، لشکر جهان گیر اسلام با روحیه تازه و قوی، امپراتوری کهن سال ساسانی پارس را از پای در آورد. یزدگرد سوم بن شهريار بن کسری آخرین پادشاه ساسانی بعد از نبرد جولای در سنه ۱۶ هـ ق؛ و نهاوند ۲۱ هـ ق. همراه با آتش مقدس زردشتی، از راه اصفهان و رأی و کرمان به خراسان و مرو گریخت و در سنه ۳۱ هـ ق در این جا کشته شد و شعله زردشتی بعد از قرن‌ها شعله افروزی خاموش گردید. (۷: ص ۱۴۷)

بعد از شکست یزدگرد سوم و فتح مداین، احنف بن قیس تمیمی اولین سردار لشکر اسلام در سنه ۲۲ هـ ق؛ به تعقیب یزدگرد گماشته شد، موصوف از طریق طبرستان به خراسان آمده، هرات را به جنگ گشود. بعد از هرات مرو رود، بلخ و تخارستان که اکنون به نام ولایات صفحات شمال افغانستان شناخته می‌شوند و دارای نه واحد اداری می‌باشد فتح نمود. و چون احنف بن قیس به مرو بازگشت، ربیع بن عامر را برتخارستان حکمران گماشت، بالاخره نیروی احنف فاتح میدان جنگ با خراسانیان گردید. (۷: ص ۱۴۸) و قسمتهای بزرگ از خراسان تحت حاکمیت مسلمین در آمد.

حضرت عمر «رضی الله عنه» در مدت ده سال خلافت خویش امپراتوری اسلامی را در قلمرو خراسان گسترش و توسعه داد و مأموریت بزرگ دینی و سیاسی خویش را به وجه احسن در تمام قلمرو حاکمیتش مخصوصاً خراسان انجام داد. (۱: ص ۷۲)

بعد از شهادت حضرت عمر در سنه ۲۳ هـ ق، حضرت عثمان به خلافت مسلمین انتخاب گردید، و وضعیت در تخارستان (سمت شمال افغانستان) کنونی همانند: سابق به پیش می‌رفت. مُسرت مندانه بعد از ورود سر بازان اسلام درتخارستان در عهد خلیفه سوم، مردم این سرزمین مثل سایر مردم خراسان، پیام رهایی بخش اسلام را دریافتند و خود به مبلغ و مروج دین اسلام مبدل شدند. (۱: ص ۷۳)

ولی فرماندهان بومی خراسان مانند: ماهوی سوری و سوری با فاتحان عرب رابطه‌ی دوستانه برقرار نموده بودند. به روایت تاریخ طبری: «ماهوی پس از قتل یزدگرد، خزینة شاهنشاهی را به نزد احنف بن قیس برده به او سپرد.» (۱: ص ۷۲) حضرت عثمان در سال ۲۸ یا ۲۹ هـ ق، عبدالله بن عامر بن کریز سرلشکر بیست و پنج ساله عرب را در خراسان به صفت فرمانده عمومی تعیین نمود. اما احنف بن قیس بعد از سال ۳۰ هـ ق، به هدایت عبدالله بن عامر در دروازه های خراسان، طبسین با بقیه قوای هفتلیان در آویخت و بعد از فتح کوهستان (قهبستان)، خراسان با مردم این سرزمین به شش هزار درهم صلح کرد.

عبدالله بن عامر ربیعی فرمانده خراسان افراد ذیل را به حکمراوی سرزمین خراسان گماشت. ۱- حاتم بن نعمان در مرو ۲- احنف بن قیس در مرو ۳- عبدالله بن خازم بلخی در سرخس ۴- اوس بن ثعلبه لیثی در هرات بالاخره تا شهادت حضرت عثمان وضعیت همین طور به پیش می‌رفت. اما مسئول تمام سرزمین‌های خراسان تا سال ۳۵ هـ ق تحت فرماندهی عبدالله ابن عامر بود. و در این مدت وی به فتوحات و پیروزی‌های زیادی نایل آمد. (۷: ص ۱۴۹)

در زمان خلافت حضرت علی به فرماندهی خراسان جعده بن هبیره مخزومی پسرخاله حضرت علی و شوهر دخترش تعیین گردید و بعد از وی عبدالرحمن بن ابزی خزاعی به سمت فرماندهی ولایت خراسان گماشته شد. اما ولایات سیستان خراسان بعد از درگیری‌های زیادی فتح شد. و ربیع بین زیاد حارثی مدت آنجا حکومت نمود و بعد از برگشت وی به دار الخلافه مردم سیستان عصیان نمودند. عبدالله بن عامر عبدالرحمن بن سمره را به سیستان فرستاد. متعاقباً حضرت علی ربعی بن کاس عنبری را به سیستان در سال ۳۵ هـ ق. فرستاد. بالاخره در سال ۳۸ هـ ق مطابق ۶۵۸ م جنوب افغانستان کنونی به فرماندهی تاغر (تاغر) بن دعر به فرمان حضرت علی «رض». فتح گردید. (۷: صص ۱۵۳-۱۵۹)

در این عهد و زمان توجه به مسایل فتوحات و گسترش فرهنگ اسلامی پر اهمیت تر نسبت به همه موارد دیگر بود. چون امکان شکل گیری مدنیت و مراکز تعلیمی فضای آرامش و امنیت می طلبد. بناءً خراسان روزگار قرین فتوحات اسلامی مملو از جنگ جالهای مالایطاق بود که خیلی فاصله های زمانی می طلبد تا به شکل گیری مراکزی آموزشی و بالنده گی فرهنگی توجه صورت گیرد.

خراسان اسلامی در عهد بنی امیه

بعد از شهادت حضرت علی اقتدار سیاسی و دینی سرزمین های اسلامی به خاندان اموی ارتباط گرفت. آنان بر علاوه گسترش فتوحات به سرزمین های افریقای به طرف شرق و سرکوب شورش های خراسانی نیز اهتمام نمودند. قبلاً در سنه ۳۶ هـ ق کابل به دست عبدالرحمن بن سمره فتح گردیده بود. بار دوم عبدالرحمن بن سمره به امر حضرت معاویه «رضی الله عنه» به فرمانداری سیستان تعیین گردید؛ در مدت سه سال وی با تصرف مجدد سیستان و کابل داعیه ارزش های اسلامی را در معیت با بزرگان دینی نهادینه ساخت. و بعد از سه سال خدمت عبدالرحمن بن سمره در سنه ۴۵ هـ ق، به دمشق فراخوانده شد و ربیع بن زیاد به فرماندهی سیستان گماشته شد. به گفته عبدالحی حبیبی: «حضرت معاویه در نخستین سال حکومت خود برای استحکام اقتدار خویش در خراسان و ماوراء النهر، قیس بن هیثم را حاکم خراسان گماشت. نامبرده صفحات هرات و خراسان شمالی را مطیع گردانیده و تا بلخ، پیش رفت و دامنه خلافت اسلامی را تا اقصی نقاط خراسان و ماوراء النهر رساند.» (۱: ص ۷۳) با وجود جدیت های حضرت معاویه غرض آرامش مردم بازهم وضعیت خراسان به گونه فراز و نشیب پیش می رفت و چند نفر از سرداران نامی به صفت والی خراسان به امر وی تعیین گردیدند که قرار ذیل می باشند: ۱- ربیع بن زیاد سنه ۵۱ هـ ق، مطابق ۶۷۱ م ۲- عبیدالله بن زیاد جوان ۲۵ ساله سنه ۵۳ هـ ق مطابق ۶۷۳ م ۴- سعید بن عثمان خلیفه سوم

در سنه ۵۶ هـ ق ۵- عبدالرحمن بن زیاد در سنه ۵۹ هـ ق. (۷: ص ۱۶۷-
(۱۶۸)

یزید بن معاویه: در زمان امارت یزید بن معاویه، مسلم بن زیاد برادر ۲۴ ساله عبدالرحمن بن سمره به حکومت سیستان و خراسان گماشته شد و تا سال ۶۵ هـ ق، در سمت فرماندهی این سرزمین باقی ماند و بعد از وی وضعیت خراسان متشنج گردید. (۷: ص ۱۷۰)

ولید بن عبدالملک: در سال ۸۶ هـ ق، قتیبه بن مسلم باهلی توسط حجاج بن یوسف ثقفی والی خراسان تعیین گردید.

عمر بن العزیز: در زمان خلافت وی جراح بن عبدالله حکمی به امارت خراسان گماشته شد، متعاقباً به اساس شکایت مردم خراسان، عمر بن عبدالعزیز، عبد الرحمن بن نعیم غامدی را به صفت سپه سالار در امور نظامی و عبدالرحمن بن عبدالله قسری را مسئول جمع آوری مالیات گماشت. (۸: ج ۹- ص ۳۹۶۳)

یزید بن عبدالملک: در زمان وی سعید بن عبدالعزیز اموی حاکم خراسان تعیین گردید. اما بعد از سنه ۱۰۸ هـ ق، نخستین داعیان آل عباس به خراسان آمدند. و وضع خراسان آشفته گردید آهسته آهسته حکمروایی اموی از خراسان برچیده شد. (۷: ۱۸۱)

اسامی والیان که در عصر خلفای راشدین و امویها در خراسان اسلامی و افغانستان کنونی به صفت امیر تعیین گردیدند قرار ذیل می‌باشند:

- ۱- احنف بن قیس ۲۳ هـ ق.
- ۲- عمیر بن عثمان ۲۸ هـ ق.
- ۳- عبدالله بن قیس ۳۰ هـ ق.
- ۴- عبدالله بن عامر ۳۲ هـ ق.
- ۵- خلید بن کاوس از طرف علی رضی الله عنه ۳۶ هـ ق.

- ۶- خلید بن قره یربوعی از طرف علی رضی الله عنه ۳۷ هـ.ق.
- ۷- قیس بن هیثم از طرف حضرت معاویه ۴۱ هـ.ق.
- ۸- عبدالله بن خازم باردوم ۴۱ هـ.ق.
- ۹- حکم بن عمرو الغفاری ۴۴ هـ.ق.
- ۱۰- خلید بن عبدالله حنفی ۵۰ هـ.ق.
- ۱۱- انس بن ابی تاس باردوم ۵۱ هـ.ق.
- ۱۲- عبیدالله بن زیاد
- ۱۳- سعید بن عثمان
- ۱۴- عبدالرحمن بن زیاد بن ابی سفیان.

از طرف عبدالله بن زبیر افراد ذیل به صفت والی خراسان تعیین گردیدند.

- ۱۵- عبدالله بن خازم بارسوم ۶۴-۶۹ هـ.ق.
  - ۱۶- اوس بن ثعلبه بن زفر ۷۰ هـ.ق.
  - ۱۷- عبدالله بن خازم بارچهارم ۷۱ هـ.ق.
- مابقی از طرف امویها تعیین گردیدند:
- ۱۸- بکیر بن وشاخ ۷۱-۷۲ هـ.ق.
  - ۱۹- امیه بن عبدالله ۷۳-۷۴ هـ.ق.
  - ۲۰- مهلب بن ابی صفره ۷۸ هـ.ق.
  - ۲۱- یزید بن مهلب ۸۲ هـ.ق.
  - ۲۲- مفضل بن مهلب ۸۵ هـ.ق.
  - ۲۳- قتیبه بن مسلم باهلی ۸۶ هـ.ق.
  - ۲۴- یزید بن مهلب دوم ۹۷ هـ.ق.
  - ۲۵- جراح بن عبدالله حکمی ۹۹ هـ.ق.
  - ۲۶- عبدالرحمن بن قشیری ۱۰۰ هـ.ق.
  - ۲۷- سعید بن عمرو حرشی ۱۰۱ هـ.ق.

۲۸- مسلمه بن عبدالملک ۱۰۲ هـ.ق.

۲۹- عمر بن هبیره ۱۰۲ هـ.ق.

۳۰- سعید بن وحش ۱۰۳ هـ.ق.

۳۱- مسلم بن سعید کلابی ۱۰۴ هـ.ق.

۳۲- خالد بن عبدالله قسری ۱۰۵-۱۲۰ هـ.ق.

۳۳- یوسف بن عمر بن شرمه ۱۲۰ هـ.ق.

۳۴- نصر ابن سیار (والی مستقل خراسان از ۱۲۵-۱۳۰ هـ.ق).

خلاصه این که بعد از ورود اسلام به خراسان تا ظهور نهضت ابومسلم خراسانی ۳۴ سی و چهار نفر از فرماندهان ارشد و صدها فرمانده خورد و کوچک دیگر به صفت والی و یا نایب والی و یا سرلشکر والی، در خراسان به صفت زعیم و یا رهبر قیادی گماشته شدند. (۷: ۱۹۳-۱۹۵)

همه این والی‌ها و امراء مصروف مطیع ساختن مردم بودند، هیچ اثر موجود نیست که نشان دهد در جریان حاکمیت اموی‌ها در خراسان به مسایل فرهنگی و ادبیات فارسی توجه صورت گرفته باشد یا مآثری را دانشمندان روزگار به این زبان نگاشته و یا به ترجمه منابع عربی و یا لاتینی همت گماریده باشند.

بیشترین‌ها این دوره را دوره فترت ادبی و گسترش مفاهیم اسلامی در خراسان آن روز گار می‌دانند.

وضعیت خراسان در عصر ابومسلم خراسانی و خلافت عباسی تا جنبش

آزادی خواهی طاهر فوشنجی: (۱۳۲-۲۰۵ هـ.ق)

نهضت ملی ابو مسلم خراسانی در واقع مردم خراسان را بیدار نموده و آنها را متوجه جایگاه و استحقاق حقوق شان نمود. ابومسلم خراسانی در خلافت عمر بن عبدالعزیز تولد و بزرگ شد. ابومسلم زبان و ادب عربی را بهتر آموخت. ابومسلم در سال ۷۴۱م به کوفه رفت و با ابراهیم پسر امام محمد امام عباسیان مذاکره نمود. بعد به خراسان برگشت و خود را طرفدار بنی

عباس معرفی نمود. وی توانست به سرعت مردم بسیاری از طبقات ناراضی را از هرات، پوشنگ، بادغیس، مرو، مرغاب، نسا، ابی ورد، طوس، سرخس، بلخ، چغانیان، تخارستان، بدخشان، ختلان، نسف و سایر مناطق دیگر در حدود یکصد هزار اسپ سوار به دور خود جمع نماید. ابومسلم در ۵ رمضان ۱۲۰ هـ مطابق ۷۴۶ م در مرو پرچم سیاه بر افراشت، لباس سیاه پوشید و خلع دولت اموی را در میان هزاران نفر از طرفدارانش اعلان نمود و خود را شهنشاه خراسان خواند. تا این که در سال ۷۵۰ م با نیروهای تحت امرش وارد کوفه گردید. (۱۳:ص ۳۵۶) مسلماً در نهضت ابومسلم خراسانی امیر فولاد سوری (غوری) رول مهم و اساسی داشت که موصوف لشکر خود را غرض کمک با ابومسلم تجهیز و فرستاد. و این نیروها در تسریع مفتوحات ابومسلم نقش قابل ملاحظه را ایفا کردند. (۵: ج ۱-۲ ص ۳۵۹)

بالاخر نهضت ابومسلم تمام بلاد شرق اسلامی را از اقتدار اموی‌ها بیرون کرده، با ابوالعباس سفاح بن محمد بن علی بن عبدالله بن عباس روزجمعه ۱۰ دهم ماه ربیع الاول ۱۳۲ هـ ق اکتوبر ۷۴۹ م بیعت نمودند و خلافت عباسی از آن تاریخ به بعد رسماً آغاز شد. (۷:ص ۲۳۵)

ابو مسلم با سقیات فراوان نظامی یک دولت پهناور خراسانی را در شرق خلافت اسلامی تأسیس نموده و خود در رهبری آن قرار گرفت. این ابتکار و خلاقیت ابومسلم منجر به فرو پاشی خلافت در آسیای مرکزی و تأسیس دولت مستقل خراسانی گردید. بالاخره روز چهارشنبه ۲۶ شعبان ۱۳۷ هـ ق (۲: ۳۳۲) در سال ۷۵۵ م ابومسلم توسط خلیفه ابوجعفر منصور دوانیقی برادر ابوالعباس سفاح در یک صحبت محرمانه کشته شد. (۷:ص ۳۶۰)

جایگاه ابومسلم در خلافت بغداد : وی در تعیین حکومت بغداد و عباسیان تأثیری فوق العاده داشت که بدون امر وی هیچ گونه کاری را خلیفه در شرق به خصوص خراسان انجام داده نمی توانست. با آنکه ابومسلم در خراسان بود. خلیفه در عراق بی دستور وی کاری نمی کرد. جای دارد به گونه مثال یک

نمونه از قدرت ابومسلم را بیان نمود. چون: سفاح از ابوسلمه جعفر بن سلیمان همدانی وزیر مشاور خود رنجیده بود. برادرش ابوجعفر منصور دوانیقی را نزد ابومسلم به خراسان فرستاد دوانیقی از ابومسلم با چنین عبارت اجازه خواست «یا ابومسلم! تو امروز تابدان جایگاهی که دانی ما گله کنیم از ابوسلمه بن حفص (جعفر) بن سلیمان که تکبر کند بر امیر المومنین و خلافت ویرا هیچ چیزی نمی‌شمارد و بر ما اعتراض همی‌کند و از حد اندر گذشت والله که امیر المومنین از بهر خدا به خاطر تو او را چیزی نمی‌گوید. زیرا که تو او را وزیر کردی» ابومسلم موقف بی طرفانه اعلان نموده گفت: «من دستور دادم ترا و امیرالمؤمنین را که هرچه خواهید با او بکنید». (۳: ص ۳۰۶)

بعد از شهادت ابومسلم خراسانی قیام‌های همانند: قیام سنباد، قیام استاد سیس بادغیسی، قیام ابن مقنع مروزی، اسحاق ترک، یوسف بن ابراهیم، حیان خراسانی و حمزة سیستانی در چهار سمت خراسان به خاطر خونخواهی ابومسلم صورت گرفت. چنین مقاومت در خراسان ادامه یافت تا این‌که اولین بنای سنگ یک دولت تمام عیار در خراسان وقت و افغانستان کنونی توسط طاهر فوشنجی گذاشته شد. با روی کار آمدن این دولت، خراسان مجدداً استقلال سیاسی یافت و نبض حیات سیاسی مردم این سرزمین به تپش در آمد. (۳: ص ۴۷۰)

طاهریان: خاندان طاهری در دربار خلفای بغداد کارهای مفید و به نفع خلافت انجام داده و از جایگاه ویژه برخوردار بودند. به هر ترتیب طاهر بن حسین پوشنگی مؤسس دولت طاهری در سال ۸۲۰م وارد خراسان شد و استقلال خراسان را در سال ۸۲۲م با حذف نام خلیفه از خطبه اعلام کرد. (۱۰: ص ۸۷) بعد از طاهر امرای دیگری در این خاندان حکومت کردن اسامی آنها قرار ذیل می‌باشد: طلحه بن طاهر، عبدالله بن طاهر، طاهر ثانی، محمد بن طاهر و محمد آخرین عضو سلسله طاهریان است که توسط یعقوب

لیث صفاری اسیرشد، بدین ترتیب دولت آل طاهر خاتمه یافته جایگاه خویش را به یک دولت تازه ظهور صفاری گذاشت. (۴:ص ۱۴۱)

نفوذ طاهریان در خلافت بغداد: فرماندهی سپاه بغداد و حکمران نظامی یا لشکری شهر بین سال‌های (۲۲۴-۲۷۶ هـ ق) در مدت ۵۲ سال به دست امرای طاهری قرار داشت که افراد مذکور قرار ذیل می‌باشند: ۱- اسحق بن ابراهیم ۲- محمد بن اسحاق ۳- محمد بن عبدالله ۴- محمد بن طاهر بن عبدالله ۵- محمد بن عبدالله بار دوم ۶- عبیدالله بن عبیدالله ۷- سلیمان بن عبدالله ۸- عبیدالله بن عبدالله بار دوم ۹- محمد بن طاهر بن عبدالله بار دوم ۱۰- عبیدالله بن عبدالله بار سوم. این خانواده در مقام حراست ویا گارد ویژه مقام خلافت ایفای وظیفه می‌نمودند. (۱۴:ص ۳۹)

صفاریان: (از ۸۷۲ تا ۹۱۰ م)

یعقوب بن لیث بن معدل در قریه قرنین در سیستان تولد شد. از مسگری شروع و بعد به گروه عیاران خراسان پیوست. در زمان درهم بن نصر سیستانی سال ۸۵۸ م. یعقوب سپه سالار سیستان تعیین گردید؛ دو سال بعد یعقوب درهم را خلع و خودش امیر سیستان شد.

یعقوب بعداً به تمرکز دولت خراسان پرداخت زیرا خراسان در زمان حکومت خلفا به دو بخش قرار داشت. ۱- حصه اسلامی. ۲- حصه غیر اسلامی. طاهریان در بخش اسلامی خراسان حکمرانی داشتند ولی یعقوب در اسرع وقت ۸۷۲ م مناطق چون: کابلشاهان، کرمان، شیراز، بلخ، نیشاپور... تصرف نموده برای نخستین بار در تاریخ دوره اسلامی قسمت بزرگ افغانستان را در مدت چند سال وحدت سیاسی بخشید. (۱۰:ص ۹۱)

پس از سرزمین افغانستان کنونی غرض آزاد ساختن ایران کنونی از تسلط خلافت عباسی برآمد. در سال ۸۷۴ م گرگان را تصرف نمود. یعقوب پیوسته از اعدام ابوسلمه همدانی وزیر سفاح، ابومسلم خراسانی و از بین بردن برمکیان بلخ و سهل سرخسی به دست خلفای عباسی سخن به میان می‌آورد. این

وضعیت او را زیاد تر از پیش عصبانی تر ساخته بود. بالاخره یعقوب نه توانست خشم خود را در برابر خلافت بغداد فرونشاند، تا این که در سال ۸۷۵ م به خاطر از بین بردن خلافت عباسی لشکر کشید و در حدود «قصر شیرین کنونی ایران» از سپاه بغداد شکست خورد. سال بعد می‌خواست یعقوب انتقام این شکست را بگیرد ولی در عرض راه مریض شد و در سال ۸۷۸ م وفات نمود. یعقوب نخستین پادشاه خراسان وقت و افغانستان کنونی است که پایتخت خلافت اسلامی نام او را در خطبه با نام خلیفه در بغداد یکجا ذکر می‌نمودند. (۱۰:ص ۹۲)

بعد از یعقوب برادر وی عمرو لیث در ۸۷۸ م به سلطنت نشست. و با خلافت بغداد رابطه حسنه داشت و معتمد خلیفه عباسی منشور ایران و هند را به نام او فرستاد و عنوان شهنشاهی بغداد و ولایات حرمین به او بخشید. در عوض عمرو لیث ۲۰ بیست میلیون درهم به خزانه خلیفه حق المقاطعه می‌پرداخت. در نتیجه این کارها از بین رفت و خلافت بغداد بعد از پیروزی در برابر طولون در مصر به طرف ایران لشکر کشید مجدداً در سال ۸۸۹ م پادشاه صفاری نیروهای بغداد را در نزدیک اصطخر درهم شکست.

در سال ۸۹۴ م عمرو لیث از معتضد خلیفه عباسی منشور کشور ماوراءالنهر را خواست و به سقیات پرداخت هنوز نیروهای یعقوب به جیحون نه رسیده بود که امیر اسماعیل سامانی آمو را عبور کرد و در سال ۸۹۸ م سپاه صفاری مغلوب و عمرو لیث دستگیر امیر اسماعیل سامانی گردید. و در سال ۹۰۰ م به بغداد فرستاده شد. در این وقت معتضد مُرد و مکتفی به جایش خلیفه شد و عمرو لیث در زندان جان داد و دولت صفاری متزلزل شد بالاخره در سال ۹۲۳ م یکی از احفاد لیث به نام احمد بن محمد بن خلف بن لیث به حکومت محلی سیستان رسید و حکومت ملی این خانواده تا آخر قرن دهم طول کشید. (۱۰:ص ۹۳)

عمرو بن لیث صفار بیست و دو سال بر خراسان، عراق، فارس، کرمان، سیستان، قهستان، مازندران و غزنه مستولی گردید. (۱۱:ص ۳۷۲)

سامانیها: (از ۹۱۰-۹۶۱م)

پادشاهان سامانیان نه تن است، مدت حکومت شان (۱۰۲) سال و نیم قرن و بیست روز می باشد.

پدر سلسله سامانیان «سامان خوتای» است؛ سامان با اسد قسری والی عربی خراسان در نصف قرن هشتم دوست شد و دین اسلام را پذیرفت. بدین سبب پسرش را به رسم احترام اسد نام گذاشت. از اسد چهار پسر به نامهای (نوح، احمد، یحی و الیاس) باقی ماند. فرزندان اسد در دوره خلافت مأمون به امور ولایات خراسان منصوب گردیدند. اصلاً این خانواده زردشتی و از بلخ بودند که توسط اسد قسری به دین مبین اسلام مشرف شدند. (۱۳:ص ۳۷۷)

سامانیها در عصر مأمون، معتمد و معتضد از جایگاه خاصی برخوردار بودند. در این خانواده نخست نصر ابن احمد سامانی توسط معتمد خلیفه عباسی به ولایت برگزیده شد و او را رئیس قومش تعیین نمود. برادرش اسماعیل از طرف او حاکم بخارا شد؛ تا این که نصر در سال ۲۷۹ هـ ق، درگذشت و اسماعیل ابن احمد سامانی متولی امور خراسان و فرارودشد. و معتضد خلیفه عباسی منشور خراسان که قلمرو بنی لیث بود بر او داد و در سال ۲۸۷ هـ ق. در تمام ایران نام پادشاه را بر او اطلاق کردند.

اسماعیل بعد از هفت سال و ده روز پادشاهی در سنه ۲۹۵ هـ ق. در گذشت. در این عصر مرکز حکومت سامانیها بخارا بود. بعد به ترتیب شاهان دیگر مانند: احمد بن اسماعیل. ۲- نصر ابن احمد ابن اسماعیل. ۳- نوح بن نصر. ۴- عبدالملک ابن نوح. ۵- منصور ابن عبدالملک. ۶- نوح ابن منصور. ۷- منصور ابن نوح. ۸- عبدالملک ابن نوح. ۱۰ اسماعیل ابن نوح به قدرت

سیاسی سرزمین پهناور ماوراء النهر، خراسان و ایران حکمروایی نمودند. (۱۱: ۳۷۶-۳۸۸)

با لآخره دولت سامانی در خراسان از هم پاشید و استقلال این سرزمین را محمود غزنوی و خانواده او به دست گرفتن و مناطق ماوراء النهر توسط امرای ایلک خانی متزلزل و از بین رفت در سال ۹۹۹م پایتخت سامانی به ایلکخانی تسلیم شد و خاندان سامانی محبوس گردید. و امیر عبدالملک دوم پادشاه سامانی در حبس ایلک خان بمرد، به این صورت دولت مشهور دیگری در آغوش تاریخ جای گرفت و به دولت سامانی نقطه پایان گذاشته شد. (۱۰: ۹۸)

البته باید گفت: در این روزگار شاه نماینده خدا بود که فیصله مجلس شورا مانع اراده شاه نمی شد. شاه تابع هیچ گونه قانون نبود. در بارها هم بسیار مجلل و پر از اشراف و خدمت‌گار و منجم و شاعر و طبیب و بذله گو بود. (۱۰: ۱۰۳)

غزنویها: (۹۶۲-۱۱۴۸م)

شاهان غزنوی چهارده تن می‌باشند و مدت ملکشان (۱۵۵) سال را در بر می‌گیرد.

غزنه: شهری که امروز بر سر شاهراه کابل و قندهار واقع شده و در روزگار سلطان محمود غزنوی و فرزندان او یکی از بلاد با شکوه و زیبا و مشهور جهان شناخته می‌شد. (۸: ۳۵۷)

اساس دولت غزنوی توسط سبکتکین غلام الپتگین مملوک سامانیان گذاشته شد. چون الپتگین از منصور بن عبدالملک متوهم شد ترک امارت خراسان نمود و به طرف غزنه رفت و آن را تصرف نمود و مدت ۱۶ سال آنجا پادشاهی کرد و با هندوان غذا نمود. چون او درگذشت، سبتکین داماد او را مردم امیر خویش تعیین نمودند. در سال ۳۸۴هـ ق نوح بن منصور سامانی

او را دعوت نموده امارت خراسان را به وی داد و اختیار عزل و نصب منوط به سبکتکین بود تا این که وی در سال ۳۸۷ هـ ق درگذشت.

مدت مختصر اسماعیل تعیین گردید بعد سیف الدوله محمود بساط او را برچید و بعد از مبارزات زیادی سلطان محمود غزنوی بر تمام حوزه خراسان مسلط گردید. (۱۱:صص ۳۸۹-۳۹۱) تا این که نام پادشاه بر محمود گذاشته شد و بساط آل سامان برچیده شد القادر با الله او را منشور سلطنت خراسان فرستاد و لقب «امین الدوله» بر وی اطلاق نمود. و مدتی بعد یمین الملّه بر او افزود. (۱۱:صص ۳۹۱)

سبکتکین: در سال ۹۷۷ م به حکومت رسید وی مؤسس دولت غزنوی محسوب می گردد. سبکتکین در سال ۹۹۳ م ولایت هرات را گرفت و متعاقباً ولایت نیشاپور را الحاق نمود، به این ترتیب افغانستان را به شمول تخارستان، بلخ، هرات، نیشاپور، بست، بلوچستان تا سواحل رود سند در شرق - وحدت سیاسی بخشید و در سال ۹۹۷ م امیر سبکتکین در افغانستان و امیر نوح سامانی در بخارا بمرد. (۱۰:صص ۱۰۴)

محمود غزنوی: (۹۹۸-۱۰۳۰ م) محمود به عمر ۲۷ سالگی در نیشاپور اعلان پادشاهی نمود. در ۹۹۹ م منشور خلافت بغداد از طرف القادر با الله به وی رسید. محمود طی جنگهای متعدد توانست قلمرو حکومت خویش را از قزوین (ایران) تا دریای ستلج (هندوستان شمالی) و از خوارزم تا بحر عرب گسترش دهد. بالاخره محمود در سال ۱۰۳۰ م به عمر ۵۹ سالگی بمرد. از محمود کارنامه های جاویدانی باقی مانده که تاریخ سیاسی جهان بدون ذکر نام وی نمی تواند در ثبت وقایع شرق کامل آید. محمود زبان عربی را نمی دانست اما از علوم دینی و ادبی و تاریخ اسلامی آگاه بود. خصوصیات بارز دارد که در بخش آن مفصلاً ذکر می گردد. (۱۰:صص ۱۰۶)

بعد از وفات محمود نصیرالدوله مسعود به حکم وصیت پدر، پادشاهی عراق، خراسان و خوارزم به دو تعلق گرفت و هند و غزنه به برادرش محمد. اما

مسعود به این ممالک قناعت نه نموده بالای برادرش لشکر کشید و او را محبوس ساخت و خود در برابر نیروهای سلجوقی شکست خورد بعد از ۱۳ سال پادشاهی در جمادی الاول سنة ۴۳۳ هـ ق کشته شد و بعد از مسعود دیگران به ملک غزنه قناعت نمودند. بدین سبب آنها را غزنویان گویند که آثار زیاد از آنها در بخش های مختلف باقی مانده است.

شاهان غزنه قرار ذیل می باشند: عمادالدوله محمد ۲- شهاب الدوله مودود ۳- مسعود ابن مودود ۴- بهاء الدوله علی ابن مسعود ۵- مجد الدوله ابو منصور عبدالرشید ۶- جمال الدوله فرخ زاد ۷- ظهیر الدوله ابراهیم ۸- علاء الدوله مسعود ۹- کمال الدوله شیرزاد ۱۰- سلطان الدوله ارسلان شاه ۱۱- یمین الدوله بهرام شاه ۱۲- ظهیرالدوله خسرو شاه. بالاخره دولت غزنوی به پایان رسید و ملک و مملکت این ها به غوریان افتاد و از محمود یان کسی باقی نماند. (۱۱: صص ۳۹۷-۴۰۲)

سلجوقیها (۱۰۳۸-۱۱۵۳ م)

سلجوق پسر دقاق وقت به دین اسلام مشرف شد. پسران خویش را به نامهای اسرائیل، میکائیل، یونس و موسی گذاشت. این ها افراد بی سواد ولی جنگی بودند. مدت های درازی این خانواده در خدمت سامانیان، قراخانیان و سلطان محمود و مسعود بودند. اما بعدها سلجوقیها به یک قدرت قبیله وی مبدل گردیدن. و به یک سلسله تحرکات در مرزهای سلطان مسعود دست زدند تا این که مسعود را خشم آمد. به جنگ آنها رفت قبایل سلجوقی به ریاست طغرل پسر میکائیل در جنگی که بین آنها و مسعود رخ داد غالب شدند و مرو و نیشاپور را در سال ۱۰۳۸ م فتح کردند و خطبه در نیشاپور به نام طغرل خوانده شد. و سایر ولایات شمال افغانستان در سال ۱۰۳۹ م به دست طغرل افتاد. خوارزم را در سال ۱۰۴۳ م گرفتند. ولایت بلخ را سلطان مودود به دولت سلجوقی وا گذار نمود. طغرل یگانه شاه مقتدری است که وحدت سیاسی ایران را بعد از ساسانیان به وجود آورد. در سال ۱۰۶۲ م بر بغداد

مسلط گردید و شامات را گرفت و با عیسوی‌های گرجستان جنگ نمود. خلیفه عباسی دختری به او داد و امپراتوری روم شرقی در برابر وی فروتنی نموده تحفه و هدایای به وی می‌فرستاد. (۱۰: ص ۱۲۶) شخصیت‌های بزرگی در آغوش این دودمان پرورش یافته که به عظمت و شکوه این خانواده افزوده است، مثلاً: نظام الملک طوسی که از وزرای برجسته آنها محسوب می‌گردید. اما بعد از تجزیه امپراتوری بزرگ سلجوقی‌ها، سلطان سنجر سلجوقی که در سال ۱۱۱۷م در افغانستان شمالی به گونه مستقل با مرکزیت مرو برای چندین سال دولت را در خراسان با قوت حفظ نمود. (۱۰: ص ۱۲۷)

بالاخره بعد از یک سلسله کشمکش‌های جنگی در ۱۱۵۷م سلطان سنجر وفات نمود و جایش را به دولت غوریان واگذار نمود. در این دوره خدمات زیادی با جهان اسلام صورت گرفت. (۱۰: ص ۱۲۷)

غوریها: (۱۱۴۸-۱۲۱۴م)

اصل این‌ها از نسل سوری پادشاه غور از حکم‌داران محلی ولایت غور قبل از اسلام می‌باشند. در قرن هفتم هنگام ظهور اسلام یزدگرد ساسانی را بکشت و مسلمان شد. امرای محلی غور چند قرن به گونه مستقل درغور ماندند. (۱۰: ص ۱۲۹)

بالاخره لشکر سلطان محمود غزنوی آنها را از بین برد نبیره سوری از بیم سلطان محمود به هند رفت پسر او به نام سام اسلام آورده، راه تجارت را در پیش گرفت و فرزند او به نام حسین از همه کمالات پر بود. سام با پسرش حسین و هر آنچه داشتند قصد دیار نمودند. هنگام سفر از مسیر دریا کشتی را باد فرا گرفت همه غرق شدند به جز حسین که از آنجا نجات یافت و به غور بازگشت. سلطان مسعود بن ابراهیم او را امارت غور بخشید کارش در آنجا بالا گرفت بعد از وی پسرش علاو الدین ابن حسین به قدرت رسید. (۱۱: ص ۴۰۳)

علاو الدین با بهرامشاه در سال ۱۱۴۷ م غالب آمد و شهر غزنین را چور و سوخت. علاو الدین بعد از درگیری‌های زیاد در سال ۱۱۵۵ م وفات نمود. و سیف الدین محمد پسر و جانشین در ۱۱۶۲ م وفات نمود. (۱۰: ص ۱۳۲)

در این خانواده متعاقباً سلطان غیاث الدین، شهاب الدین ابوالمظفر و محمود یکی پی دیگر به قدرت سیاسی رسیدند. از جمله این شاهان علاو الدین از طرف خراسانی‌ها به جهان سوز لقب گرفت. وی هنگام تسخیر شهر غزنه را سوخت و مقابر سلطان بزرگ محمود و مسعود را از خاک بیرون نموده توهین کرد. و شهر غزنی هفت شب و هفت روز در آتش سوخت. اما سلطان غیاث الدین در سال ۱۱۶۲ م به قدرت سیاسی رسید در طول ۴۳ چهل و سه سال پادشاهی خود عظمت سیاسی از دست رفته عهد غزنوی را تجدید نمود.

بعد از وفات سلطان غیاث الدین و شهاب الدین غوری در سال (۶۰۲ هـ ق) حکومت مرکزی مقتدری از آنها باقی نماند تا این که آخرین پادشاه این دودمان در سال ۱۲۱۴ م غور را به خوارزمشاهیان تسلیم کرده خودش به خوارزم رفت و آن جا مُرد. (۱۰: ص ۱۳۴)

اما جوزجانی در طبقات ناصری ص ۳۷۶ برخلاف غبار چنین می‌نویسد: «سلطان علاو الدین غوری هنگام تسخیر شهر غزنه آرامگاه: سلطان محمود غزنوی، سلطان مسعود و سلطان ابراهیم را حرمت گذاشته از تعرض و هتک حرمت مصئون داشته است. (۵: ج ۱-۲ ص ۳۷۶)

در عصر غوریان فرهنگ اسلامی و ادبیات فارسی در، رشد و انکشاف زیاد نمود و تا شهر دهلی و میدان‌های شمالی هند نفوذ کرد و مدنیت جدیدی به نام خراسانی - هندی به وجود آمد. (۶: ص ۱۶۷)

خوارزمشاهیان (۱۲۱۴-۱۲۱۹ م)

خوارزمشاهیان یک خانواده بودند که در خوارزم به تشکیل حکومت‌های محلی می پرداختند. اما بعد ها اندیشه جهان گشایی در دماغ بعضی از شاهان این دودمان جای گرفت که مهم ترین پادشاهی که در این خانواده به

قدرت رسیده است سلطان علاو الدین محمد بن تکش است. وی قسمت مهم از خاک ایران در دولت سلجوقی را به خوارزم ملحق نمود. وی قوی‌ترین پادشاه خوارزم است که از ۱۱۹۹ م تا ۱۲۱۹ م سلطنت نمود. این شخص آخرین پادشاه مقتدر آسیای وسطی قبل از حمله چنگیزخان محسوب می‌گردد وی به سرعت دولت غوری را در افغانستان و دولت ترکی را در سمرقند و دولت مقتدر قراختائی را در کاشغرستان از بین برد، به این صورت او شهنشاهی عظیمی را تشکیل نمود که از دریای سیحون و سند تا حدود عراق و از دریاچه آرال تا بحر عرب امتداد داشت.

ضمن سوء مناسبات که بین خوارزمشاه و خلیفه بغداد الناصر لدین الله، به وجود آمد او را به خشم وا داشت. و در سال ۱۲۱۷ م به قصد فتح بغداد با یک لشکر انبوه حرکت نمود. هنگام رسیدن به ایران سرمای زمستان مانع درگیری شد. (۱۰: ص ۱۳۸)

تا این که صاعقه ظهور چنگیزخان در سال ۱۲۱۸ م از شرق به گوش جهان طنین انداز شد. علاو الدین با ارتکاب بعضی اشتباهات سیاسی زمینه حمله چنگیز را به سرزمین پهناورش مساعد نمود. علاو الدین خوارزمشاه ابتکار و خلاقیت دفاعی را از دست داده، در برابر حمله چنگیزخان نه توانست تاب مقاومت آورد، بناء شکست خورد و به جزیره آب سکون پناه برد و در آنجا به اساس مرض معده و تشویش روانی در سال ۱۲۲۰ م وفات نمود. (۱۰: ص ۱۴۳)

وضعیت افغانستان هنگام صاعقه مغول

در قرن ۱۳ میلادی مغول‌ها به رهبری چنگیزخان به سرزمین خوارزم و خراسان حمله نموده، تمام هست و بود و شهرهای آباد این سرزمین را ویران نمودند. نیروهای چنگیزخان هنگام ورود شان به خراسان به مقاومت های رو برو شدن اما این مقاومت‌ها کاری را از پیش نه برد. فقط یک بار نیروهای چنگیزخان در ولایت پروان به شدت شکست خوردند که در این جنگ بالغ بر

یکهزار از سپاهی مغل کشته و بقیه به طرف شمالشرق کنونی افغانستان فرار نمودند. این موفقیت به رهبری سلطان جلال الدین نصیب مسلمانها گردید ولی به اثر مخالفت سران لشکر در تقسیم غنائم نیروهای رزمی خراسان قدرت دفاع را از دست دادند.

متعاقباً چنگیزخان به سرعت چهل و پنج هزار سپاهی را به قیادت «کو تو قو نو یان» به طرف پروان سوق داد و خود بعد از انهدام بامیان و شهر غلغله و کسب اطلاع از شکست پروان و عقب کشیدن جلال الدین به غزنه و نفاق سران اردوی جلال الدین با چنان سرعتی به حرکت افتاد که در طول راه فرصت طبخ طعام را نهداد، تا این که در کنار رود سند با سلطان جلال الدین در هم آویخت و داستان حاکمیت وی را نقطه پایان گذاشت.

اداره خراسان وقت و افغانستان کنونی در زمان هجوم مغولها از بین رفت. سرزمین افغانستان بین دولت ایلخانی ایرانی و دولت چغتای ماوراء النهر مورد کشمکش قرار داشت. بعد از ورود هلاکو به ایران تا مرگ سلطان ابوسعید در مدت ۸۰ هشتاد سال نه ۹ نفر از شاهان مقتدر مغولی در ایران سلطنت کردند و افغانستان جزئی از قلمرو آنها محسوب می گردید. ولی بعد از مرگ ابوسعید بهادر وضعیت حکومت مغولی متزلزل گردید. در این وقت آل گرت هرات استقلال تام کسب نمود و امرای دیگری محلی به استقلال زنده گی کردند. تا این که تحول دیگری در سطح جهان رو نما گردید به نام تیمور در رأس آن حرکت قرار داشت و تغییر در نقشه جهان و شرق به وجود آورد. (۱۰:ص ۲۳۰)

اما بعد از ورود هلاکو خان به خراسان و ایران در سال ۱۲۵۴م تا مرگ ابوسعید بهادر در سال ۱۳۳۵م در مدت ۸۰ سال در این سرزمین حکومت کردند، قرار ذیل می باشند: ۱- هلاکو۲- ابا قآن ۳- تکو دار سلطان احمد ۴- ارغون خان ۵- کیخاتون ۶- بایدوخان ۷- غازان سلطان محمود ۸- اولجایتو سلطان محمد خدابنده ۹- ابوسعید بهادر خان می باشند که مرکز دایمی

این‌ها طوس بود. اما مدیریت افغانستان هم از طوس و هم از ترکستان صورت می‌گرفت، به‌طور مثال ملک شمس‌الدین گرت مؤسس سلسله آل کرت در هرات در سال ۶۴۵ هـ ق به ترکستان رفت و از طرف منکوخان به حیث حکمران هرات و اکثریت مناطق افغانستان کنونی مقرر گردید. در این دوره در جغرافیای ایران کنونی خدمات مشهودی صورت گرفت ولی در جغرافیای افغانستان کنونی هیچ‌گونه توجهی صورت نه گرفت. (۱۰:ص ۲۳۹)

افغانستان در قرن چهارده و پانزده میلادی دوره امیر تیمور گورکانی

امیر تیمور در سال ۱۳۶۹ م خویشتن را در سمرقند پادشاه مستقل اعلان نموده، شروع به کشور گشایی نمود. در این وقت در افغانستان کدام دولت قوی مرکزی وجود نداشت؛ بر علاوه افغانستان کشورهای چهار طرف آن به تشکیل یک امپراطوری نوین مساعد بود. تیمور به اسرع وقت، خوارزم، قبیچاق، کاشغر، ایران، عراق، شام، آسیای صغیر و هندوستان را فتح و تحت حکم روایی خویش قرار داد.

امیر تیمور در سال ۱۳۸۰ م بلخ و هرات و در سال ۱۳۸۱ م پوشنگ و سایر شهرهای افغانستان را با سرکوب قیامهای مختلف تا سال ۱۴۰۴ م به گونه کامل تسخیر نمود. در سال ۱۴۰۴ م شاهرخ میرزا با مرکزیت هرات خویشتن را پادشاه افغانستان گذاشت. هرات را مرکز قوی اداری افغانستان، ایران، آسیای میانه و دشت قبیچاق نمود. قدرت شاهرخ به حدی بود که به یک اشاره می‌توانست شاهان دشت قبیچاق را دور نماید. و شاهرخ میرزا در سال ۱۴۴۶ م به عمر ۷۲ سالگی وفات نمود. و کشور متمدن و بزرگ و شگوفای را از خود میراث گذاشت. (۱۰:ص ۲۶۶)

بعد از وفات شاهرخ میرزا الغ بیک میرزا حسین میرزا و سایر سران این دودمان تقریباً ۱۲۰ سال را در بر می‌گیرد. ۶۰ شصت سال اخیر دوره تیموری به اصطلاح اروپائی‌های قرون جدید به شمار می‌رفت. و تقریباً در سال ۱۵۰۶ م حکومت این دودمان خاتمه یافت. در این روزگار بود که

قسطنطنیه توسط نسل جدید عثمانی فتح و تمدن کهنه عیسوی به اروپا نقل مکان نمود. (۱۰: صص ۲۶۷-۲۷۶)

دوره تیموریان در حقیقت یک دوره درخشان ادبی در سرزمین خراسان اسلامی به شمار می‌رود. که از بهترین دودمانهای تُرک به شمار می‌رود که در قدرت سیاسی شرق قرار گرفتند. (۱۲: ص ۶)

افغانستان از قرن (۱۶ تا ۱۸م): بعد از مرگ سلطان بایقرا در سال ۱۵۰۵م دولت مرکزی و قدرت اداری تیموری از بین رفت. فیودال‌های مقتدر و تجزیه طلب از هرگوشه قد علم نموده در جدال با همدیگر افتادند.

مثلاً: در ماوراء النهر دولت شیبانی در ۱۵۰۰م تشکیل گردید و قسمت بزرگ آسیای وسطی و شمال افغانستان را تسیخّر نمود. در ایران دولت مقتدر صفوی در سال ۱۵۰۱م. و در هند دولت بابری در سال ۱۵۲۶م تشکیل گردید. در حالی که بابر در سال ۱۵۰۴ میلادی کابل را تسخیر کرده بود. در نتیجه تشکیل سه قدرت بزرگ سیاسی در شرق سرزمین افغانستان کنونی بین این دولت‌ها تجزیه گردید. ولایات شمال افغانستان تحت مدیریت دولت شیبانی ماوراء النهر، ولایات غربی افغانستان تحت مدیریت دولت صفوی ایران و ولایات شرقی افغانستان به شمول کابل تحت رهبری مغولان هند اداره می‌شد. تسلط بر اوضاع سیاسی و اجتماعی افغانستان از ۱۵۰۶م شروع و تا ۱۷۰۸م در شمال و ۱۷۱۶م در ولایات غربی و تا ۱۷۴۷م در ولایات شرقی و شمال کشور تقریباً دو نیم قرن طول کشید. (۱۰: ص ۲۱۸)

اما در این دوره ولایات شمال شرقی و بلخ و بدخشان به استقلال داخلی نایل گردیده بساط شیبانی‌ها را از سرزمین خویش چیدن و به تشکیل حکومت‌های محلی مستقل دست یازیدن. (۹: ص ۳۰۸) خصوصاً بدخشان افغانستان که شامل قسمت بیشتری ولایات شمال شرقی کشور، به شمول کاشغر، چترال، بدخشان خود مختار تاجیکستان و غیره می‌باشد، در سال ۱۱۶۸هـ استقلال خود را گرفته میرباربیک خان ولی را به صفت رهبر و زعیم

ملی خویش تعیین نمودند. و سایر مناطق دیگری افغانستان با الهام گیری از نهضت روشانی، نهضت ختک و مبارزین صفحات شمال کشور، نیز دست به حرکت‌های استقلال خواهانه زده از زیری سلطه قدرت‌های بزرگی همسایه گان خود را نجات دادند. (۱۳:ص ۸)

دولت هوتکی (۱۷۰۷-۱۷۳۷ میلادی)

میرویس خان هوتکی: مبارزه میرویس خان هوتکی به حمایت جناح در بار حکام صفوی در اصفهان و حصول جهاد بر ضد گرگین در هنگام مراسم حج از سوی علمای حجاز و همکاری متنفذین اقوام (پشتون، تاجیک، هزاره، ازبیک و بلوچ) بر علیه مظالم گرگین آذربایجانی و الی صفوی در قندهار بود؛ صورت گرفت. (۱۳:ص ۵۲۰)

میرویس هوتکی متولد ۱۶۷۳ م می‌باشد که در قندهار رشد نموده است. مردم غربی افغانستان از حرکت‌های افراطی صفوی به سطوح آمده بودند. جرگه مخفیانه را در سال ۱۷۰۹ م تشکیل دادند. و میرویس خان را به صفت بزرگ خویش انتخاب نمودند. وی با ۳۰۰۰ سه هزار اسپ سوار گرگین را با تمام نیرویش کشت و شهر قندهار را از وجود نیروی صفوی پاک نموده، یک دولت آزاد ملی را در ۱۷۰۹ م با مشارکت سایر اقوام ساکن در غرب کشور تشکیل دادند. (۹:ص ۳۰۴) اما علامه حبیبی در اثر خویش «دافغانستان پخیلیک» صص ۱۵۳ و ۱۵۸ تشکیل دولت آزاد ملی را برخلاف غبار سال ۱۷۰۷ میلادی می‌داند.

هرچند در رأس این حکومت در دوام سی و شش سال در چار چوب یک امارت محلی منزوی که با کشمکشها و سوقیات نظامی حکام ایرانی درگیر بودند. به تعداد پنج تن از سران قومی همانند: «میرویس خان هوتکی (۱۱۲۱-۱۱۳۰ هـ ق)، میر عبدالله خان هوتکی (۱۱۳۰-۱۱۳۱ هـ ق)، شاه محمود خان هوتکی (۱۱۳۱-۱۱۳۷ هـ ق)، شاه اشرف خان هوتکی (۱۱۳۷-۱۱۳۷ هـ ق) و شاه حسین هوتکی (۱۱۴۲-۱۱۵۱ هـ ق)» به عنوان رئیس

قوم حکومت نمودند. اما به دلیل اختلافات شدید قبایل غلزیایی و درانی و قرار گرفتن سران آنها در خدمت حکام کورگانی‌های هند آنها نه توانستند ساحه نفوذ خود را گسترش دهند و عنوان دولت عمده فیودالی (درانی‌ها) دو قرن بعد از «ختک‌ها» و یک دهه پس از «هوتکی‌ها» در اواسط قرن هیجدهم توسط احمدشاه درانی پدید آمد و قلمرو حکومت خود را نه تنها به مناطق مسکونی افغانها، بلکه به سرزمین‌های اقوام همسایه افغانستان نیز گسترش داد. (۱۳: ص ۵۲۰) و دولت جدید را به نام افغانستان تأسیس نمود.

این بود مختصر تاریخ افغانستان کنونی از ورود اسلام تا ظهور دولت احمدشاه درانی.

مآخذ

۱- ادیب، شاه ولی‌الله. بدخشان در گستره فرهنگ و تاریخ. « ناشر: ریاست ارتباط و طلاعات اکادمی علوم افغانستان، مطابع آزادی، کابل: سال ۱۳۹۹هـ. ش.

۲- بدخشی، میرزاسنگ محمد. تاریخ بدخشان. ناشر: موسسه فرهنگی جهانگیر، چاپخانه میهن. ۱۳۶۷هـ. ش.

۳- پاکرای، میرمحمدشریف. بررسی نفوذ اسلامی در افغانستان و نقش افغانها در گسترش آن. مهتمم عبدالرؤوف هجرت، ریاست نشرات اکادمی علوم، مطبعة شعيب، کابل: سال ۱۳۸۸هـ. ش.

۴- جاوید، عبدالاحمد. تاریخ ادبیات فارسی دری (از آغاز تا عهد مغول). مهتمم محمد حسین یمین، نوبت چاپ اول، ناشر: انتشارات سعید، کابل: سال ۱۳۹۱هـ. ش.

۵- جوزجانی، منهاج سراج. طبقات ناصری. مترجم: عبدالهادی مجروح، ناشر: مرکز تحقیقات علامه حبیبی، قندهار: سال ۱۳۹۶هـ. ش. ج ۱-۲ ص (۳۵۹)

- ۶- حصاریان، سیداکرام الدین. تاریخ ادبیات فارسی دری (سده های پنجم و ششم وهجری). چاپ اول، ناشر: انتشارات یوسف زاده، کابل: سال ۱۳۹۱ هـ ش.
- ۷- حبیبی، عبدالحی. تاریخ افغانستان بعد از اسلام، جلد اول، ناشر: انجمن تاریخ افغانستان، کابل: سال ۱۳۴۵ هـ ش.
- ۸- خلیلی، خلیل الله. سلطنت غزنویان. مطبعة عمومی کابل، ناشر: انجمن تاریخ افغانستان، کابل: سال ۱۳۳۳ هـ ش.
- ۹- طبری، محمدبن جریر. تاریخ طبری یا «تاریخ الرُّسل و الملوك» ناشر: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران، تهران: سال ۱۳۵۳ هـ ش.
- ۱۰- غبار، میرمحمدافغانستان درمسیرتاریخ(جلداول ودوم)، چاپ اول، ناشر: مطبعة دولتی، کابل: سال ۱۳۴۶ هـ ش.
- ۱۱- قزوینی، حمدالله بن ابی بکر. تاریخ کزیده. ناشر: انتشارات امیر کبیر، تهران: سال ۱۳۳۹ هـ ش.
- ۱۲- کارگر، عبدالله. تیموریان. ناشر: موسسه انتشارات الأزهر، پشاور: سال ۱۳۸۴ هـ ش.
- ۱۳- مرادی، صاحبنظر. بدخشان درتاریخ. چاپ اول دوجلدی ناشر: انتشارات خیام، کابل: سال ۱۳۸۹ هـ ش.
- ۱۴- نفیسی، سعیدتاریخ خاندان طاهری، ناشر: انتشارات شرکت نسبی حاج محمد حسین اقبال وسرکا، تهران: سال ۱۳۳۵ هـ ش.

محقق غلام نبی حنیفی

بررسی منع خشونت علیه اطفال در اسناد ملی و بین المللی

**Study on prohibition of violence against
children in national and international
documents**

Assistant Professor Ghulam Nbai Hanifi

Abstract

Lots of sample of prohibition of violence against children predicted in national and international documents. These violence includes verbal and mental violence like verbal teases and any behavior that is mentally harmful for children; physical violence, like beating, torture, employing by force and any physical hassle and etc. which is physically and mentally harmful for a child. Also, some kinds of economic violence like employing the children to work, exaction to night work, extra work, hard work, employing the children to work that harm to their health and using them for beggary and some of sexual violence like sexual abuse, physical abuse, pederasty, dancing, taking sexual pictures and porn videos and every kinds of sexual abuse from children prohibited and they are violence and crime. So, any kind of violent behavior which harm to mental health is violence against children and prohibited. Children deprivation from their rights in supporting of child's

rights law which is mentioned, somehow, which is includes in children's violence and prohibited. Because, defect of any right of child has cause of disruption or harm the children's life or it has caused a health disorder in the society of physical and mental development of children, it harms their physical health or their mental health. Finally, it prohibits the mental and physical development. So, any kind of illegal action that relates to children like smuggling of children and kidnap, broadcasting videos, violent and sexual pictures in printing social medias, pictorial and social which harm to the mental health of children, also exploitation and at all misuse especially sexual misuse from children by any means has prohibited.

Key words

Prohibition of violence, violence against children, children misuse, children's mental health, children's smuggling, kidnap, children's exploitation.

خلاصه

ممنوعیت مصادیق گوناگونی از خشونت علیه اطفال در اسناد ملی و بین المللی پیش بینی گردیده است. این خشونت‌ها شامل خشونت‌های کلامی و روانی مانند آزار و اذیت‌های کلامی و هر نوع رفتار روحی و روانی که به سلامت روانی طفل آسیب برساند؛ خشونت‌های فیزیکی، مانند لت و کوب، شکنجه، به کار گماشتن اجباری و هر نوع تعذیب جسمانی و غیره می‌گردد که به سلامت جسمی یا روانی طفل صدمه وارد نماید. همچنان انواع خشونت‌های اقتصادی مانند استخدام اطفال به کار، تحمیل کار شبانه، اضافه کاری، کار شاقه، استخدام اطفال در کارهای مضر صحت آن‌ها و استفاده از اطفال در گدایی‌گری و انواع گوناگون از خشونت‌های جنسی مانند تجاوز جنسی، لمس بدنی، بچه بازی، رقصانیدن، گرفتن تصاویر

جنسی و فیلم‌های پورنوگرافی و هرنوع دیگری از سوء استفاده‌های جنسی از اطفال، خشونت و جرم پنداشته شده ممنوع می‌باشند. به همین ترتیب هر نوع از رفتارهای خشونت آمیز که به نحوی به سلامت روانی اطفال صدمه وارد نماید، در دایره خشونت علیه اطفال قرار گرفته ممنوع گردیده‌اند. محرومیت اطفال از حقوق آن‌ها که در قانون حمایت حقوق طفل ذکر است، به نحوی که در دایره ممنوعیت خشونت علیه اطفال قرار می‌گیرند، زیرا نقض هر حقی از طفل در واقع باعث اختلال گردیده و یا به حیات طفل صدمه می‌رساند و یا هم باعث اخلال سلامت محیط اجتماعی پرورش جسمی و ذهنی اطفال گردید به سلامت جسمی و یا به سلامت روانی آن آسیب می‌رساند در نهایت مانع رشد جسمی و فکری در اطفال می‌گردد. به همین ترتیب هرنوع فعالیت غیر قانونی به ارتباط اطفال مانند قاچاق و اختطاف اطفال، پخش و نشر فیلم‌ها، تصاویر خشونت آمیز و جنسی در رسانه‌های چاپی، تصویری و اجتماعی که به سلامت روانی اطفال آسیب می‌رساند، همچنان استثمار و در کل بهره‌کشی به ویژه بهره‌کشی جنسی از اطفال به هر شکلی که باشد ممنوع می‌باشد.

واژه‌های کلیدی

منع خشونت، خشونت علیه اطفال، بهره‌کشی اطفال، سلامت روانی اطفال، قاچاق اطفال، اختطاف اطفال، استثمار اطفال.

مقدمه

جنگ و تهدیدات مختلف امنیتی؛ انتحار، انفجار، جرم و جنایت، فساد و بی‌ویندباری، سرقت و اختطاف؛ سوء استفاده و حیف و میل سرمایه‌های ملی؛ قاچاق و تجارت مواد مخدر، اسلحه و مواد انفجاری؛ عدم همگرایی و هم‌پندیری ملی؛ گسترش اختلافات قومی، سمتی و زبانی؛ افزایش فقر، تنگدستی، بی‌کاری؛ افزایش عنعنات ناپسند در خانواده‌ها و جامعه؛ نبود امکانات تعلیمی و تربیتی مناسب؛ کمبود و گاهی نبود عرضه خدمات صحی

کافی به موقع و مناسب؛ عدم امکانات رفاهی و آسایشی، بستر بزرگی از انواع مختلف خشونت‌ها و آسیب‌های گوناگون روحی و اجتماعی را در جامعه افغانستان فراهم کرده است. عوامل خشونت در افغانستان آنقدر گسترش یافته است که زورگویی، پرخاشگری، رفتارهای خشونت آمیز از سطح خانواده‌ها شروع تا در میان اقشار تعلیم یافته به وفرت به مشاهده می‌رسد. بررسی، مشاهده و مطالعه وضعیت رفتارهای اجتماعی مردم افغانستان نشانگر حالت خشونت‌بار و اسفبار حاکم بر زندگی اجتماعی است. کودکان و اطفال که یکی از اقشار آسیب پذیر جامعه است، یکی از قربانیان اصلی این خشونت‌های اجتماعی است.

شکی نیست که خشونت علیه اطفال به اشکال گوناگون آن در جامعه افغانستان وجود دارد، اما بحث اساسی تدابیر حقوقی و قانونی برای جلوگیری از این خشونت‌ها است. لذا سوال اصلی که در این زمینه مطرح می‌گردد این است که از نظر حقوقی چگونه رفتارهای خشونت علیه اطفال تلقی گردیده و در اسناد ملی و بین المللی ممنوع گردیده است؟

چنین به نظر می‌رسد، که انواع مختلفی از خشونت‌های متعارف اجتماعی و یا حتا خشونت‌های غیر متعارف اجتماعی که ظاهراً خشونت تلقی نمی‌گردد، اما به نحوی سبب صدمه و آسیب روحی و روانی کودکان می‌گردد، در اسناد ملی و بین المللی مرتبط با حقوق کودکان جرم انگاری و ممنوع گردیده است.

بررسی منع خشونت علیه اطفال در اسناد ملی و بین المللی از آن جهت مهم است که سطح آگاهی جامعه ما از حقوق کودکان و ممنوعیت خشونت علیه اطفال بسیار پایین بوده و بسیاری از انواع خشونت تحت عناوین زیبا همچون ادب و تربیه کودکان، حقوق والدین بر فرزندان، حق استادی بر شاگرد، حقوق بزرگسالان بر خورد سالان، محرومیت اطفال از تعلیم زیر نام خدمت والدین، استفاده از کار اطفال به دلیل فقر و تنگدستی و انواع دیگری

از فشارهای خشونت آمیز بر اطفال تحمیل و حتا مشروع تلقی می‌گردد. این امر سبب گردیده که بخش‌ها و انواع مختلف از خشونت به دلیل عدم آگاهی از شریعت اسلامی، قانون و حقوق بین‌المللی گسترش یافته و حتا مشروع پنداشته می‌شود.

هدف از تحقیق حاضر بررسی و مطالعه ممنوعیت خشونت علیه اطفال به صورت کلی با تمام انواع آن در اسناد ملی و بین‌المللی است، تا جامعه ما بداند که چه رفتارهای بر اساس کدام اسناد ملی و بین‌المللی خشونت علیه اطفال تلقی گردیده و ممنوع می‌باشد. در واقع تحقیق حاضر در پی آن است که آن‌ده از رفتارهای اجتماعی را که در اسناد ملی و بین‌المللی به دلیل حمل بار خشونت جرم‌انگاری و ممنوع گردیده است، صرفاً شناسایی و معرفی نماید و گرنه بررسی هرکدام از این رفتارهای خشونت آمیز اجتماعی می‌تواند موضوع بحث ده‌ها تحقیق علمی مستقل باشد، لذا ساحت تحقیق حاضر شناسایی انواع مختلف خشونت در اسناد ملی و بین‌المللی می‌باشد. در تحقیق حاضر سعی گردیده است تا پس از مفهوم شناسی کلی ممنوعیت خشونت، آن‌ده از رفتارهای اجتماعی حامل بار خشونت که در قوانین ملی و بین‌المللی ممنوع شده‌اند، در پرتو احکام اسناد یاد شده مورد بررسی و مطالعه قرار گیرند.

اول: مفهوم شناسی ممنوعیت خشونت علیه اطفال

هرچند اصطلاح خشونت علیه اطفال به صورت مشخص، در هیچ یک از قوانین افغانستان تعریف نگردیده است، اما اصطلاح خشونت به صورت مطلق یا در قالب خشونت علیه زن تعریف گردیده است (۲۴: جزء ۲ ماده ۳).

بر اساس جزء ۲ ماده سوم قانون خشونت علیه زن، خشونت عبارت از ارتکاب اعمال مندرج ماده پنجم این قانون است که موجب صدمه به شخصیت، جسم، مال یا روان زن می‌گردد. و زن بر اساس جزء ۱ ماده سوم قانون فوق‌الذکر، عبارت از اناث بالغ و نا بالغ می‌باشد. بنابراین، تعریف یاد

شده از خشونت، در واقع خشونت علیه زن را تعریف کرده است که شامل اطفال اناثیه نیز می‌گردد، به این معنا که اعمال یاد شده با توجه به شرایط مذکور در جزء فوق، خشونت علیه اطفال اناثیه نیز محسوب می‌گردند. هرگاه مصادیق خشونت علیه زن را که در ماده پنجم قانون منع خشونت علیه زن آمده است، به جز مواردی که مختص به زنان اعم از اطفال اناثیه و بزرگسالان است، سایر موارد آن با مفهوم و مصادیق خشونت علیه طفل (۱۷: فقره ۱ ماده ۹۴) انعکاس یافته، مقایسه گردد، زیاد متفاوت نمی‌باشد.

بر اساس قانون حمایت حقوق طفل، «هر نوع اعمال خشونت آمیز اعم از جسمی یا روحی، آسیب رسانی یا بهره‌کشی، بی‌توجهی یا سهل‌انگاری، بد رفتاری یا استثمار به شمول خرید و فروش و سوء استفاده جنسی علیه طفل منع می‌باشد». این فقره در واقع این مطلب را می‌رساند که مصادیق خشونت علیه اطفال بسیار وسیع و گسترده است، شامل هر نوع رفتار خشونت‌آمیز جسمی و روحی، آسیب رسانی یا بهره‌کشی، حتا بی‌توجهی یا سهل‌انگاری در برابر حقوق طفل، هر نوع بدرفتاری و استثمار به شمول خرید و فروش و سوء استفاده جنسی علیه اطفال می‌گردد که در قوانین جرم بوده ممنوع می‌باشد (۱۸: فقره اول ماده ۹۴).

این به این معنا است که نه تنها کاربرد فزینی اعمال خشونت بار بلکه سهل‌انگاری و بی‌توجهی به اطفال که به نحوی آسیب روحی و نوعی سرخوردگی به اطفال ایجاد می‌کند، خود نوعی از خشونت می‌باشد.

مفهوم آزار و اذیت که در قانون منع آزار و اذیت زنان و اطفال تعریف گردیده، بسیار نزدیک با مفهوم خشونت است زیرا آزار و اذیت، عبارت است از تماس بدنی، خواست نا مشروع، آزار کلامی، غیر کلامی و یا هر عملی که موجب صدمه روانی، جسمانی و توهین به کرامت انسانی زن و طفل گردد (۲۳: جزء ۲ ماده سوم). معیار مشترک خشونت و آزار و اذیت همانا در پی داشتن صدمه روانی و جسمانی و توهین به کرامت انسانی است.

مصادیق خشونت و آزار و اذیت زیاد از هم متفاوت نمی‌باشند. براساس گزارش سال ۱۳۹۹ کمیسیون حقوق بشر افغانستان، انواع مختلفی از خشونت علیه اطفال در افغانستان به وقوع پیوسته است و این خشونت‌ها شامل خشونت‌های لفظی- روانی، خشونت‌های فیزیکی، خشونت‌های اقتصادی، خشونت‌های جنسی و سایر انواع خشونت می‌شوند. این خشونت‌ها هرکدام خود به انواع دیگر تقسیم شده است (۵: ص. ۱۳).

بر اساس فقره دوم ماده ۹۴ قانون حمایت حقوق طفل، تمام وزارت‌ها و ادارات دولتی ذیربط مکلف‌اند، به منظور جلوگیری از اعمال مندرج فقره (۱) ماده یاد شده، تدابیر لازم را اتخاذ نمایند. این فقره در واقع نشانگر آن است که خشونت علیه اطفال به هر شکلی که باشد ممنوع است و روی این ملحوظ تمام نهادهای دولتی مکلف‌اند برای جلوگیری از هر نوع خشونت علیه اطفال تدابیر لازم را اتخاذ نمایند.

حقوق اطفال در مجموع با مصادیق مختلف آن از طرف جامعه بشری به رسمیت شناخته شده است. این حقوق که در اسناد ملی بین‌المللی انعکاس یافته، نقض آن به هر نحوی که باشد ممنوع و حامل بار خشونت علیه اطفال است. ممنوعیت نقض حقوق اطفال که در واقع مصادیق خشونت علیه آن‌ها را متجلی می‌سازد، در اسناد ملی و بین‌المللی انعکاس یافته است.

منظور از اطفال در اسناد ملی و بین‌المللی کسانی است که به سن قانونی نرسیده باشند. لذا طفل یا کودک به انسانی اطلاق می‌گردد که در مرحله تکامل و نیل به مرحله انسان بالغ و عاقل قرار دارد. مرحله کودکی تفاوت بارزی با مرحله تکامل دارد که موجب رعایت برخی مصالح به ارتباط اطفال می‌گردد (۱: ص. ۳۴).

از نظر اسلامی در کل اطفال مورد ترحم و شفقت قرار دارند به ویژه اینکه اطفال یتیم و علی‌الخاص که فقیر نیز باشند، در این حالت از نظر اسلامی مورد توجه ویژه قرار می‌گیرند (۶: ص. ۶۸). در عرف عام حد فاصل میان

نوزادی و نوجوانی را دوره کودکی یا طفلی گویند. در فقه و حقوق اسلامی هرچند معیار تمایز کودکی و طفلی از بزرگسالی حد بلوغ است، اما در اغلب نظام‌های حقوقی سن معیار اصلی است. ماده ۱ کنوانسیون حقوق کودک، منظور از کودک افراد انسانی زیر سن ۱۸ سال را دانسته، مگر اینکه طبق قانون قابل اجرا در مورد کودک سن بلوغ کمتر تشخیص داده شود (۲): صص. ۷۸-۷۹). به همین ترتیب در جزء ۱ ماده ۳ قانون حمایت حقوق طفل، طفل را چنین تعریف گردیده است: «طفل شخصی است که سن هجده را تکمیل نکرده باشد». همچنان مطابق ماده ۹۵ کود جزای کشور؛ طفل به شخصی اطلاق می‌گردد که هجده سال را تکمیل نکرده باشد. با توجه به مفاد فوق الذکر در قوانین ملی و اسناد بین‌المللی معیار بزرگسالی سن ۱۸ سال تعیین کرده و معیار بلوغ جسمی را در نظر نگرفته‌اند.

منظور از اسناد ملی مجموع قوانین و مقررات داخلی است که قواعد و احکام حمایت از حقوق اطفال در آن‌ها انعکاس یافته، نقض آن‌ها جرم انگاری و در کل نظام ملی حقوق طفل را تشکیل می‌دهند.

قانون اساسی ۱۳۸۲ که مبنای نظام حقوقی دوره جمهوری را تشکیل می‌دهد در هر عرصه حقوقی و از جمله در زمینه حمایت از حقوق طفل قواعدی رهنمودی را تبیین نموده است. قانون اساسی مذکور در زمینه چنین صراحت دارد: «خانواده رکن اساسی جامعه را تشکیل می‌دهد و مورد حمایت دولت قرار دارد. دولت به منظور تأمین سلامت جسمی و روحی خانواده، بالأخص طفل و مادر، تربیت اطفال و برای از بین بردن رسوم مغایر با احکام دین مقدس اسلام تدابیر لازم اتخاذ می‌نماید.» (۱۵: ماده ۴۵) تدابیر لازم که دولت از لحاظ حقوقی برای حمایت از طفل و مادر انجام داده است، وضع قوانین، مقررات و الحاق به اسناد بین‌المللی مرتبط با حقوق حمایت از اطفال بوده است. در افغانستان قوانین مختلفی در جهت تنظیم عرصه‌های

مختلف زندگی وضع گردیده و مقررات مربوط به حمایت، نقض حقوق اطفال و ممنوعیت خشونت علیه آن‌ها را نیز در آن‌ها شامل گردیده است.

منظور از اسناد بین المللی مجموع اعلامیه‌ها و کنوانسیون‌های بین المللی مرتبط با حقوق بشر و حقوق طفل است که در سطح جهانی از حقوق اطفال حمایت و انواع مختلف خشونت علیه اطفال را ممنوع نموده‌اند.

افغانستان از جمله کشورهای است که اعلامیه‌ها و اکثر کنوانسیون‌های عمده بین المللی حقوق بشر به شمول کنوانسیون بین المللی حقوق مدنی سیاسی، کنوانسیون بین المللی حقوق اقتصادی اجتماعی و فرهنگی، کنوانسیون محو تبعیض نژادی، کنوانسیون ضد شکنجه و رفتار یا مجازات خشن، غیر انسانی و تحقیر آمیز، کنوانسیون محو هر نوع تبعیض علیه زنان و کنوانسیون حقوق طفل را تصویب نموده است (۱۴: ویب‌سایت).

اسناد بین المللی حاوی مجموعه معیارهایی است که اساس سیستم حقوق بشر ملل متحد را تشکیل داده و بخشی از حقوق بین الملل می‌باشد. قابل یاد آوری است که اعلامیه‌های حقوق بشری به شمول اعلامیه جهانی حقوق بشر، آنگونه که در اعلامیه‌ی مربوط به مدافعین حقوق بشر اشاره گردیده است، به خودی خود اسناد الزام آور حقوقی نبوده و کشورها از نظر حقوقی مکلف به اجرای آن‌ها نمی‌باشند، اما این اعلامیه‌ها شامل اصول حقوقی بر اساس استندردهای حقوق بشری‌اند که در دیگر اسناد بین المللی حقوق بشر که از نظر حقوقی الزام آور و تعهدآور هستند، مانند میثاق بین المللی حقوق مدنی و سیاسی و غیره انعکاس پیدا کرده‌اند. از طرف دیگر چون این اعلامیه‌ها با توافق عمومی مجمع عمومی سازمان ملل متحد به تصویب رسیده است، بیانگر تعهد بسیار قوی حکومت‌ها در اجرای آن است. همچنان کشورها با تصویب این اعلامیه‌ها از طرف مراجع قانون گذاری خود آن‌ها را به عنوان قوانین الزام آور ملی مورد توجه قرار داده‌اند. (۸: بند ۱)

لذا اسناد بین المللی حمایت از حقوق طفل، حکومت افغانستان را در بکار گیری آنها در قوانین داخلی و تنفیذ شان در عمل مکلف می‌سازد. بنابراین افغانستان در پیروی از معاهدات بین المللی حقوق بشر و حقوق طفل قانوناً متعهد گردیده و این حقوق را در قوانین و مقررات داخلی شامل و نقض آنها را ممنوع نموده است.

در اخیر باید گفت که حقوق اطفال در مجموع با مصادیق مختلف آن از طرف جامعه بشری به رسمیت شناخته شده و در اسناد ملی بین المللی انعکاس یافته است. نقض این حقوق به هر نحوی که باشد ممنوع و در واقع حامل بار خشونت علیه اطفال است. ممنوعیت نقض حقوق اطفال که در واقع مصادیق خشونت علیه آنها را متجلی می‌سازد، در اسناد ملی و بین المللی به صورت گسترده انعکاس یافته است.

دوم: مصادیق خشونت علیه اطفال و ممنوعیت آن

به هرصورت برخی از انواع خشونت علیه اطفال که در اسناد ملی و بین المللی زیاد برجسته گردیده است مورد مطالعه قرار می‌گیرد.

۱. شکنجه و تعذیب جسمی و روحی اطفال و ممنوعیت آن

در قدم نخست باید مفهوم شکنجه و تعذیب را روشن کرد، تا زمانی که از ممنوعیت آنها بحث می‌گردد، به درستی بتوان منظور از آنها درک نمود.

کنوانسیون منع شکنجه در جزء اول ماده اول خود در مورد تعریف شکنجه چنین تصریح کرده است: «هر عمل عمدی که بر اثر آن درد یا رنج شدید جسمی یا روحی علیه فردی به منظور کسب اطلاعات یا گرفتن اقرار از او و یا شخص سوم اعمال می‌شود، شکنجه نام دارد. همچنین مجازات فردی به عنوان عملی که او یا شخص سوم انجام داده است و یا احتمال می‌رود که انجام دهد، با تهدید و اجبار و بر مبنای تبعیض از هر نوع و هنگامی که وارد شدن این درد و رنج یا به تحریک و ترغیب و یا با رضایت و عدم مخالفت مامور

دولتی و یا هر صاحب مقام دیگری انجام گیرد، شکنجه تلقی می‌گردد» (۲۷):
جزء ۱ ماده ۱).

در این کنوانسیون یک مفهوم بسیار وسیعی از شکنجه ارایه گردیده است
و در کل شامل سه نوع شکنجه می‌گردد:

- هر عمل عمدی که درد و رنج شدید جسمی یا روحی را در پی داشته و به
منظور کسب اطلاعات یا گرفتن اقرار از خود یک شخص یا شخص سوم
اعمال شده باشد.

- مجازات نمودن یک شخص با تهدید و اجبار و بر مبنای تبعیض از هر
نوع آن که باشد، به خاطر عملی که آن شخص یا شخص سوم انجام داده
است.

- تحریک و ترغیب به عمل شکنجه نیز شکنجه است. همچنان رضایت و
عدم مخالفت مأمور دولتی یا هر صاحب مقام دیگر در برابر شکنجه نیز
شکنجه تلقی می‌گردد.

جزء دوم ماده مذکور حتا به مفهوم وسیعتر آن نیز اشاره دارد. این ماده
خللی نسبت به اسناد بین المللی و یا مصوبات قوانین داخلی کشورها که
مفهوم وسیعتری برای شکنجه در نظر گرفته‌اند، وارد نمی‌کند. باید بر اساس
همان مفهوم وسیعی که سند بین المللی و یا قانون داخلی در نظر گرفته
است، عمل نمود. این جزء از ماده مذکور در واقع به این امر اشاره دارد که
سایر اسناد بین المللی و قوانین داخلی می‌توانند شکنجه را حتا به مفهوم
وسیعتر از ماده مذکور تعریف نمایند. چنانکه در کود جزای افغانستان،
شکنجه چنین تعریف گردیده است: «شکنجه عملی است که توسط مؤظف
خدمات عامه یا هر مقام رسمی دیگر یا به امر، موافقه، رضایت یا به اثر سکوت
وی ارتکاب یابد و باعث درد یا تعذیب جسمی یا روانی شدید مظنون، متهم،
محکوم یا شخص دیگر گردد، به مقصد اینکه:

- مظنون یا متهم خودش اعتراف نماید یا در مورد شخص دیگر معلومات دهد.

- شخص در مورد مظنون، متهم یا محکوم اطلاعات ارایه نماید.
- از بابت عملی که وی یا شخصی دیگر مرتکب آن گردیده، او را تعذیب نماید.

- شخص را به منظور اجراء یا امتناع از عمل، ارباب یا اکراه نماید.
- علیه شخص، مرتکب رفتاری گردد که مبتنی بر تبعیض باشد» (۲۸: فقرة (۱) ماده ۴۵۰). بنابراین مفهوم شکنجه بسیار وسیع و کاربرد شکنجه نیز برای مطلق انسان به شمول اطفال ممنوع می‌باشد. به همین ترتیب قانون منع شکنجه، عین تعریف ماده ۴۵۰ کود جزا را انعکاس داده است (۲۵: جزء ۱ ماده ۳).

همچنان شکنجه را چنین تعریف می‌کند، «شکنجه یعنی وارد آوردن عامدانه درد یا رنج شدید، چه جسمی و چه روانی، بر روی فردی که در حبس به سر می‌برد یا تحت کنترل شخص متهم قرار دارد، اما با این تفاوت، شکنجه شامل درد یا رنجی نمی‌شود که صرفاً ناشی از مجازات قانونی باشد و یا به صورت ذاتی و یا تبعی در نتیجه این مجازات حاصل شود (۱۳: جزء ه، بند ۲ ماده ۷).

در اینجا این نکته قابل تذکر است که بر اساس فقرة دوم ۴۵۰ کود جزای افغانستان، اتخاذ تدابیر تأمینی و تطبیق مجازات‌های مندرج این قانون، شکنجه شناخته نمی‌شود.

در مورد ممنوعیت شکنجه و تعذیب مطلق انسان، قانون اساسی چنین صراحت دارد: «تعذیب انسان ممنوع است. هیچ شخص نمی‌تواند حتی به مقصد کشف حقایق از شخص دیگر، اگرچه تحت تعقیب، گرفتاری یا توقیف و یا محکوم به جزا باشد، به تعذیب او اقدام کند یا امر بدهد.» (۱۵: فقرة اول ماده ۲۹). همچنان در قانون اساسی به شکل عمومی از اصطلاح تعذیب

استفاده صورت گرفته است که شامل اصطلاح شکنجه که در کود جزای افغانستان یا در کنوانسیون منع شکنجه آمده، می‌گردد، چون کاربرد شکنجه بیشتر در مورد، مظنونین، متهمین و مجرمین به منظور کشف حقایق است، اما بر اساس فقرة ذکر شده قانون اساسی، تعذیب انسان را به هر مقصدی که باشد به صورت مطلق ممنوع است حتی اگر به مقصد کشف حقایق از افراد تحت تعقیب عدلی و قضایی باشد، چه رسد به اینکه این انسان یک طفل باشد. تعذیب انسان چنان با تأکید ممنوع قرار گرفته که حتی از ممنوعیت آن در مورد کسانی که معمولاً در جامعه مورد تعذیب و شکنجه قرار می‌گیرند، نیز به صراحت یاد کرده است که هیچ شخص نمی‌تواند حتی به مقصد کشف حقایق از شخص دیگر، اگرچه آن شخص تحت تعقیب، گرفتاری یا توقیف و یا حتی محکوم به جزا باشد، به تعذیب او اقدام کند و یا امر بدهد. این ماده تعذیب و شکنجه انسان را به صورت مطلق به صراحت تام و به اشد تأکید ممنوع نموده است. براساس ماده یاد شده هیچ شخصی هیچ انسانی را ولو اینکه مظنون، متهم یا مجرم محکوم به مجازات باشد، نمی‌تواند مورد تعذیب و شکنجه قرار دهد یا امر به تعذیب و شکنجه آنرا صادر نماید، چه جایی رسد که این انسان یک طفل باشد که براساس جزء ۳ ماده ۸۸ کود جزا مسئولیت جزایی ندارد و از آنجهت که اطفال مسئولیت جزایی ندارند، هرگاه جرایمی را که افراد دارای سن قانونی انجام می‌دهند، اطفال انجام دهند، آن عمل جرم نبوده بلکه تخلف محسوب گردیده و تحت عنوان تخلف مورد تأدیب قرار می‌گیرند.

فلهذا براساس فقرة اول و دوم ماده ۲۹ قانون اساسی شکنجه و تعذیب طفل حتی اگر کدام تخلفی هم از آن سر زده باشد، ممنوع بوده ارتکاب آن جرم و خشونت محسوب می‌گردد.

همچنان در زمینه به صراحت چنین اعلام می‌دارد: «هیچ کس را نمی‌توان تحت شکنجه یا مجازات یا رفتاری قرار داد که ظالمانه و یا بر خلاف انسانیت

و شئون بشری یا موهن باشد» (۱۰: ماده ۵). اعلامیه مذکور به صورت مطلق شکنجه و تعذیب انسان را ممنوع ساخته است. همچنان اعمال مجازات یا رفتارهای ظالمانه و برخلاف کرامت بشری و توهین آمیز را برای نوع بشر اعم از طفل و بزرگسال ممنوع کرده است (همان).

به همین ترتیب، میثاق بین المللی حقوق مدنی و سیاسی سازمان ملل متحد در مورد ممنوعیت شکنجه چنین تصریح کرده است: «هیچ کس نباید در معرض شکنجه یا رفتارهای تحقیر آمیز و مجازات غیر انسانی و وحشیانه قرار گیرد» (۱۱: فقره اول ماده ۷). به این معنا که شکنجه، تحقیر، مجازات غیر انسانی و وحشیانه برای نوع بشر ممنوع است، اعم از اینکه طفل باشد یا کلان سال.

و بر اساس جزء ۱ ماده دوم کنوانسیون منع شکنجه و سایر رفتارها و مجازات‌های ظالمانه، غیر انسانی یا تحقیر آمیز، همه دولت‌های عضو موظف می‌شوند تا اقدامات لازم و مؤثر قانونی، اجرایی، قضایی و دیگر امکانات را جهت ممانعت از اعمال شکنجه در قلمرو حکومت خود، به عمل آورند.

در ماده فوق، ساحت اقداماتی که دولت‌های عضو کنوانسیون باید انجام دهند بسیار گسترده پیش بینی گردیده است. این اقدامات شامل اقدامات قانونی، اجرایی، قضایی و دیگر امکاناتی می‌گردد که دولت‌ها در اختیار دارند.

همچنان با توجه به جزء ۲ ماده ۲ کنوانسیون مذکور، هیچ حالت استثنایی هیچ کشوری، مانند جنگ، تهدید به جنگ و بی‌ثباتی یا هر گونه وضعیت اضطراری دیگری مجوز توجیه کننده اعمال شکنجه نمی‌باشد.

به همین ترتیب بر اساس جزء ۳ ماده مذکور دستور و حکم مقامات دولتی نیز نمی‌توانند توجیه کننده عمل شکنجه باشد.

کنوانسیون مذکور تمام طرق توجیه کننده شکنجه را نیز مسدود نموده است.

به همین ترتیب اعلامیه اسلامی حقوق بشر شکنجه بدنی و روحی و رفتارهای حقارت آمیز، سخت (خشونت آمیز) یا منافی حیثیت انسان را ممنوع می نماید. (۳: ماده ۲۰)

اعلامیه حقوق بشر اسلامی، تمام رفتارها و برخوردهای که به کرامت انسان و حیثیت آن صدمه وارد کند، ممنوع گردیده است.

همچنان کنوانسیون ملل متحد در حمایت حقوق طفل در مورد ممنوعیت شکنجه اطفال چنین تصریح نموده است: «حکومت‌ها تضمین می کنند که: هیچ کودکی مورد شکنجه قرار نگیرد و رفتار غیر انسانی و توهین آمیز با او نشود. اجزای مجازات اعدام و حبس های طولانی مدت برای کودکان تا قبل از پایان سن هجده سالگی ممنوع است» (۹: جزء الف ماده ۳۷).

همچنان مطابق ماده ۵۸۳ کود جزا، تعذیب جسمی یا روانی شاگرد یا کار آموز، ممنوع بوده و شخصی که شاگرد، کارآموز و کارکن را به منظور اصلاح، بدون ضرب یا جرح مورد تعذیب قرار دهد، به بدیل حبس، محکوم می گردد. و بر اساس ماده ۶۱۲ کود جزا، لت و کوب، تعذیب یا بدرفتاری با طفل و لو اینکه منجر به جراحت یا معلولیت وی هم نگردد، ممنوع و جرم است. مرتکب این جرم به حبس قصیر محکوم می گردد.

همچنان بر اساس ماده ۷۹ قانون حمایت حقوق طفل، «طفل مورد شکنجه یا مجازات و رفتارهای تحقیر آمیز، ظالمانه و غیر انسانی قرار نمی گیرد. طفل به جزای حبس یا اعدام محکوم شده نمی تواند.»

در مواد فوق الذکر علاوه بر ممنوعیت تعذیب و شکنجه اطفال، برای مرتکبین آن مجازات نیز تعیین گردیده است. این به معنای آن ممنوعیت شکنجه اطفال در قوانین ملی تنها در حد توصیه نیست، بلکه ابعاد جرمی آن نیز تثبیت گردیده است.

و بر اساس ماده ۸۷ قانون حمایت حقوق طفل، «تطبیق هر نوع شکنجه و مجازات غیر عادلانه و رفتار غیر انسانی، ظالمانه و توهین آمیز بالای طفل

ممنوع می‌باشد. هیچ شخص نمی‌تواند طفل را مورد لت و کوب تعذیب جسمی و روحی قرار دهد.»

همچنان قانون معارف به ارتباط تعذیب و شکنجه اطفال چنین صراحت دارد: «هر نوع تعذیب جسمی و روحی شاگردان، حتی به منظور تأدیب و اصلاح آن‌ها ممنوع می‌باشد. متخلفین مطابق به احکام قانون مورد تعقیب عدلی قرار می‌گیرند.» (۲۲: ماده ۳۹)

قانون رسیدگی به تخلفات اطفال، نیز مجازات طفل را حتا اگر به منظور اصلاح و تربیت باشد به طور شدید و حقارت آمیز جواز ندارد. (۱۹: ماده ۷).
همچنان فقرة ۱ ماده پنجاه و ششم قانون حمایت حقوق طفل: «وزارت معارف مکلف است، به منظور جلوگیری از خشونت در برابر طفل توسط معلمین تدابیر لازم اتخاذ نماید.»

همچنان قانون پولیس به منظور اینکه اطفال از نظر روحی آسیب نبینند، استفاده از سلاح ناریه توسط پولیس علیه اطفال را ممنوع ساخته است. چنانکه در مورد ابلاغ استعمال سلاح چنین تصریح گردیده است: (۱) پولیس باید تصمیم خویش بر استعمال سلاح ناریه یا مواد منفلقه علیه شخص را با صدای بلند و سه فیر اخطاریه ابلاغ نماید (۱۶: فقرة اول ماده ۲۲). بر اساس ماده ۲۳ قانون پولیس، در هیچ صورت پولیس نمی‌تواند سلاح ناریه و مواد منفلقه را علیه اطفال استعمال نماید.

این مسأله نشان می‌دهد که حتا در مواردی که استعمال سلاح ناریه در برابر بزرگسالان برای پولیس جایز است، در برابر اطفال این امر جایز نمی‌باشد، زیرا استفاده از سلاح سبب ایجاد ترس و وحشت و آسیب روحی اطفال گردیده و به سلامت جسمانی و روحی اطفال صدمه می‌رساند.

در مجموع مواد ذکر شده از اسناد ملی و بین المللی حقوق بشری بیانگر آن‌اند که شکنجه و تعذیب انسان در تحت هر شرایطی که باشد، ممنوع

است، به ویژه اینکه این انسان طفلی بدون مسئولیت جزایی و قابل ترحم و شفقت باشد.

اسناد بین المللی از جمله کنوانسیون حقوق کودک نه تنها که ممنوعیت رفتارهای خشونت بار را به رسمیت می‌شناسند، بلکه آن‌ده اطفالی را که دچار مشکلات ذهنی یا جسمی هستند، شرایطی پیش بینی می‌گردد که متضمن منزلت و اتکاء به نفس کودک بوده و شرکت فعال در جامعه را برای آن تسهیل کند و طفل از زندگی آبرومندانه برخوردار گردد. بر اساس مفاد کنوانسیون مذکور کشورهای عضو مکلف می‌شوند تا برای اقشار آسیب پذیر کودکان مانند کودکان معلول مراقبت‌های خاصی را در نظر بگیرند و زمینه حیات اجتماعی آبرومندانه را برای آن‌ها فراهم نمایند (۴: ص. ۹۹). در کل دیده می‌شود که شکنجه و تعذیب جسمی و روانی طفل به هر شکلی که باشد، ممنوع است. دولت‌ها نه تنها اقدامات حقوقی و جزایی را باید روی دست بگیرند، بلکه برای حیات آبرومندانه اطفال نیز زمینه سازی نمایند.

۲. ممنوعیت اخذ اظهارات، اقرار یا شهادت اطفال به اکراه

و بر اساس ماده سی‌ام قانون اساسی؛ اظهار، اقرار و شهادتی که از متهم یا شخص دیگری به وسیله اکراه به دست آورده شود، اعتبار ندارد. از این ماده چنین برداشت می‌گردد که گرفتن اظهارات، اقرار و یا شهادت از یک شخص به وسیله اکراه اعم از اینکه آن شخص متهم باشد یا نباشد، اعتبار ندارد، دلیل عدم اعتبار حقوقی چنین اظهارات، اقرار یا شهادت ممنوعیت کاربرد اکراه در این زمینه است. شخص مورد اکراه می‌تواند، شامل اطفال نیز شود.

همچنان ماده ۸۸ قانون حمایت حقوق طفل به ارتباط عدم مجبوری طفل به ادای شهادت یا اقرار چنین تصریح کرده است: «مراجع عدلی و قضایی نمی‌توانند، طفل را به ادای شهادت یا اقرار به جرم مجبور نمایند. ارزیابی، تزکیه و حضور شهود که علیه اطفال شهادت می‌دهند و اشخاصی که به نفع وی شهادت می‌دهند، تحت شرایط یکسان صورت می‌گیرد.»

روی این ملحوظ است که جزء پنجم ماده ۸۸ کود جزا اکراه را که خود کاربرد بارزی از خشونت است به حیث یکی از موانع مسؤولیت جزایی به رسمیت شناخته است.

همچنان بر اساس ماده ۶۱۴ کود جزا، مجبور ساختن طفل به ادای شهادت یا اقرار نیز جرم است. مرتکب این جرم به حبس قصیر یا جزای نقدی از سی هزار تا شصت هزار محکوم می‌گردد.

کاربرد اکراه نه تنها که در مباحث جزایی ممنوع گردیده، بلکه در مباحث و تصرفات مدنی نیز ممنوع می‌باشد.

۳. ممنوعیت مجازات حبس، اعدام و اقامه دعوی جزایی علیه اطفال

بر اساس جزء ۵ ماده ۶ میثاق بین المللی حقوق مدنی و سیاسی، حکم مجازات مرگ نباید برای جرم‌های که افراد زیر سن ۱۸ سال مرتکب شده‌اند، صادر شوند و نیز نباید این حکم در مورد زنان باردار اجراء گردد. همچنان قسمت اخیر جزء الف ماده ۳۷ کنوانسیون حقوق طفل در مورد ممنوعیت مجازات اعدام و حبس اطفال چنین تصریح نموده است: «اجرای مجازات اعدام و حبس‌های طولانی مدت برای کودکان تا قبل از پایان سن هجده سالگی ممنوع است.»

مطابق ماده ۹۶ کود جزا طفلی که ۱۲ سال را تکمیل نکرده باشد، مسؤولیت جزایی نداشته و دعوی جزایی علیه وی اقامه نمی‌شود.

مطابق ماده ۹۷ هرگاه طفلی که ۱۲ سال را تکمیل و ۱۶ سال را تکمیل نکرده باشد، در صورت ارتکاب جنایت، به بیش از ربع حد اکثر مجازات که برای عین جرم توسط اشخاص بزرگ‌تر از ۱۸ سال در این قانون تعیین گردیده، محکوم نمی‌شود.

بر اساس ماده ۹۸ کود جزا، طفلی که ۱۶ سال را تکمیل، اما ۱۸ سال را تکمیل نکرده باشد، به بیش از ثلث حد اکثر مجازاتی که برای عین جرم توسط اشخاص بزرگ‌تر از ۱۸ سال در این قانون تعیین گردیده است، محکوم

نمی‌شود. براساس ماده ۹۹ کود جزا، طفل به جزایی اعدام، حبس و یا جزای نقدی محکوم نمی‌شود.

بر اساس ماده ۱۰۰ کود جزا، مدتی را که طفل تحت مراقبت یا در مرکز اصلاح و تربیت اطفال قبل از محاکمه سپری می‌نماید از مدت حجز محکوم بهای وی کاسته می‌شود.

تمام مواد فوق در واقع بیانگر آن است که اطفال قابل ترحم و رأفت قضایی هستند، از آن جهت مجازات اعدام، حبس یا جزای نقدی و یا اقامه دعوی جزایی علیه اطفال زیر سن ۱۲ سال به نحوی متناسب به وضعیت اطفال نیست، لهذا در قوانین جزایی حبس اطفال ممنوع گردیده و بر اساس ماده ۷ قانون رسیدگی به تخلفات اطفال، اطفال مجازات نمی‌شوند و بر اساس ماده ۸ قانون رسیدگی به تخلفات اطفال، حجز طفل به عنوان آخرین راه حل اصلاح و تربیت وی تلقی می‌شود. محکمه در تعیین حجز حد اقل مدت ممکنه آن را مطابق احکام این قانون در نظر می‌گیرد.

بر اساس ماده ۹۷ کود جزا اطفال زیر سن ۱۲ سال اصلاً مورد تعقیب عدلی و قضایی قرار نگرفته و دعوی جزایی علیه آن‌ها اقامه نمی‌گردد، اما اطفالی که سن ۱۲ سال را تکمیل نموده و سن ۱۸ را تکمیل نکرده اند، مطابق ماده ۹۸ کود جزا به حجز محکوم می‌شود و مدت حجز آن‌ها در مرکز تربیه و اصلاح اطفال سپری می‌گردد.

آنچه که در حق اطفال تخلف پنداشته می‌شود در حق بزرگ سالان به جرم تعبیر می‌گردد.

همچنان ماده ۱۰۸ کود جزای افغانستان به ارتباط عدم محرومیت طفل از رأفت قضایی چنین تصریح کرده است: « محکمه مکلف است حین تعیین مدت حجز برای طفل، با رعایت احکام مندرج مواد ۹۷، ۹۸، و ۹۹ این قانون، حد اقل حجز پیش بینی شده در این قانون را در نظر بگیرد».

بر اساس ماده ۱۱۴ کود جزا: شخصی که مدت ۲۰ را تکمیل نکرده باشد، به اعدام محکوم نمی‌گردد. از مجموع مواد دانسته می‌شود که اولاً بر اطفال زیر سن ۱۲ سال دعوی جزایی اقامه نمی‌گردد. ثانیاً بر اطفالی که ۱۲ سال را تکمیل اما ۱۸ سال را تکمیل نکرده‌اند، به مجازات حبس و اعدام محکوم نمی‌شوند و به جای حبس به حد اقل مدت حجز محکوم و مدت حجز را نیز در مرکز تربیه و اصلاح اطفال سپری می‌نمایند.

۴. ممنوعیت بردگی، کار اجباری، شاقه و استخدام اطفال به کار

به بردگی گرفتن انسان به صورت عام، تحمیل کار اجباری، کار شاقه و استخدام اطفال به کار از مواردی دیگری است که در اسناد ملی و بین المللی به ارتباط اطفال ممنوع گردیده است.

بر اساس فقرة ۱۳ ماده ۳ قانون حمایت حقوق طفل، کار اجباری: کار یا خدمتی است که انجام آن بر طفل تحمیل شده و سبب ایجاد زیان به رفاه، آموزش، سلامت جسمی یا روانی یا رشد عاطفی یا اجتماعی طفل گردد. و بر اساس فقرة ۱۴ ماده سوم قانون حمایت حقوق طفل، کارشاقه: کاری است که اجرای آن از قدرت جسمی طفل بالاتر بوده بر رشد جسمی یا ذهنی طفل اثر ناگوار داشته باشد.

ماده ۴ اعلامیه جهانی حقوق بشر به ارتباط ممنوعیت بردگی چنین تصریح کرده است: «هیچ کس را نمی‌توان در برده‌گی نگاه داشت و داد و ستد بردگان به هر شکلی که باشد ممنوع است.» چنانکه ماده هشتم کنوانسیون حقوق مدنی و سیاسی، به ارتباط ممنوعیت مسایل یاد شده چنین تصریح کرده است: «هیچکس نباید در بردگی نگاه داشته شود. بردگی و تجارت برده با تمام اشکال آن ممنوع می‌باشد. کسی نباید در خدمت اجباری نگاه داشته شود. هیچکس را نباید به کار اجباری و انجام عمل تحمیلی وادار نمود.» هرچند مسایل یاد شده به صورت مطلق در ماده فوق ممنوع گردیده است، اما از آنجهت که این کنوانسیون مذکور برای حمایت از

حقوق اطفال وضع گردیده اعمال مذکور را در واقعیت امر در حق اطفال ممنوع کرده است.

همچنان در مقاله نامه راجع به کار اجباری چنین تصریح گردیده است: «هر یک از کشورهای عضو که به این مقاله ملحق می‌گردد، متعهد می‌شود در اسرع وقت کار اجباری را تحت هر عنوان در قلمرو سرزمین خود ملغی نماید». (۱۲: جزء ۱ ماده ۱)

در کنوانسیون مربوط به محو بدترین اشکال کار کودک، چنین تصریح گردیده است: «هر عضوی که این کنوانسیون را تصویب می‌کند باید اقدامات فوری و مؤثری را برای تأمین ممنوعیت و محو بدترین اشکال کار کودک به عنوان موضوعی فوری اتخاذ نماید.» (۷: ماده ۱)

از نظر این کنوانسیون، اصطلاح «کودک» در مورد کلیه اشخاص کمتر از (۱۸) سال بکار برده می‌شود و اصطلاح «بدترین اشکال کار کودک» شامل موارد زیر است:

الف: کلیه اشکال بردگی یا شیوه‌های مشابه بردگی، از قبیل فروش و قاچاق کودکان، بندگی به علت بدهی و رعیتی و کار با زور یا اجباری، از جمله استخدام به زور یا اجباری کودکان برای استفاده در درگیری مسلحانه؛

ب: استفاده، فراهم کردن یا عرضه کودک برای روسپی‌گری، تولید زشت‌نگاری یا اجراهای زشت‌نگارانه؛

پ: استفاده، فراهم کردن یا عرضه کودک برای فعالیت‌های غیرقانونی، به ویژه برای تولید و قاچاق مواد مخدر به گونه‌های که در معاهدات بین‌المللی مربوط تعریف شده‌اند؛

ت: کاری که به دلیل ماهیت آن یا شرایطی که در آن انجام می‌شود، احتمال دارد برای سلامتی، ایمنی یا اخلاقیات کودکان ضرر داشته باشد.

با توجه به مفاد مواد فوق‌الذکر می‌توان نتیجه گرفت که بردگی گرفتن انسان به صورت مطلق در اسناد بین‌المللی ممنوع بوده جرم تلقی گردیده به

ویژه اینکه این عمل در مورد اطفال اتفاق افتد که علاوه بر نقض حقوق انسان تحت عنوان بدترین شکل کار کودک ممنوع گردیده است. باتوجه به تعهد افغانستان در قبال رعایت حقوق بشر است که ماده ۳۳۵ کود جزای افغانستان به بردگی گرفتن را به صورت مطلق از جمله جرایم حقوق بشری دانسته و برایش مجازات در نظر گرفته است.

علاوه بر مواد فوق الذکر برخی دیگر از کنوانسیون‌های بین‌المللی مرتبط به کار، نیز کار اجباری، شاقه و استخدام اطفال به کار را ممنوع ساخته‌اند. کنوانسیون مربوط به حد اقل سن کار، در زمینه چنین تصریح نموده است: هر عضوی که این کنوانسیون در مورد آن مرعی الاجراء شمرده می‌شود، به عهده می‌گیرد تا چنان یک پالیسی ملی را دنبال و جهت تأمین لغو مؤثر کار اطفال طرح و به طور متریقی حد اقل سن شمولیت به کار یا استخدام را تا سطحی ارتقا بخشد که با انکشاف فزیکمی و ذهنی افراد جوان کاملاً سازگار باشد. (۲۶: ماده ۱).

بدر نظر داشت مفاد اسناد بین‌المللی مرتبط به کار کودکان که کار اجباری و کودکان در قانون اساسی افغانستان ممنوع گردیده است. ماده ۴۹ قانون اساسی افغانستان نیز در زمینه تصریح کرده است که: «تحمیل کار اجباری ممنوع است.» همچنان در این ماده تصریح گردیده است که: «تحمیل کار بر اطفال جواز ندارد.» همچنان قانون کار در مورد کار اجباری چنین صراحت دارد: «کار اجباری ممنوع است. کار وقتی اجباری پنداشته می‌شود که کارکن به وسیله تهدید یا به نحو دیگری خلاف اراده وی، به اجرای آن مکلف گردد. کاری که کارکن به حکم قانون به اجرای آن مکلف گردد، اجباری پنداشته نمی‌شود» (۲۰: ماده چهارم).

بدر نظر داشت حکم قانون اساسی و اسناد بین‌المللی به ویژه کنوانسیون شماره (۱۳۸) سال ۱۹۷۳ در باره حد اقل سن شمولیت به کار یا استخدام، است که قانون کار افغانستان در جزء ۲ فقره (۱) ماده ۱۳، اکمال سن هجده

سالگی را یکی از شرایط استخدام به کار دانسته است، ولی در مطابقت با کنوانسیون فوق برای کارکنان در عرصه کارهای خفیفه اکمال سن پانزده سالگی و برای کارآموزان اکمال سن چهارده سالگی را کافی دانسته است.

براساس فقرة (۴) ماده ۱۳ قانون کار، توظيف نوجوانان دارای سن کمتر از (۱۸) سال در کارهای مضر صحت که خطر عدم رشد فیزیکی یا معلولیت در آن متصور باشد، ممنوع است.

همچنان بر اساس ماده ۶۱۳ کود جزا، استخدام طفل در کارهای فیزیکی، ثقیل، مضر صحت و زیر زمینی، کار شبانه، یا اضافه کاری، یا طفل به منظور کار به مسافرت مجبور کردن، نیز جرم بوده، ممنوع بوده قابل مجازات می باشد. بر اساس ماده شصت و دوم قانون حمایت حقوق طفل: وزارت ها و ادارات دولتی ذیربط مکلف اند، به منظور جلوگیری از استخدام اطفال در کار به مقصد بهره کشی یا کار طاقت فرسا به شمول سوء استفاده از طفل گدایی یا کارهای مضر به سلامت جسمی، ذهنی، روانی، معنوی یا اجتماعی یا کاری که در تعلیم و تربیه و آموزش طفل اخلاص وارد نماید، تدابیر لازم را اتخاذ نمایند.

همچنان وزارت ها و ادارات دولتی ذیربط مکلف اند اقدامات قانونی، اداری، اجتماعی و آموزشی را به منظور حصول اطمینان از تطبیق حکم مندرج فقرة (۱) این ماده با نظر داشت موارد ذیل اتخاذ نمایند:

۱. تعیین و تثبیت حد اقل سن استخدام بادر نظر داشت کنوانسیون های بین المللی و قانون کار.

۲. تعیین و تثبیت ساعات کار و شرایط استخدام.

۳. پیش بینی ضمانت اجرایی اعم از تدابیر انضباطی و مؤیدات جزایی به منظور رعایت احکام این قانون.

همچنان ماده ۶۳ قانون حقوق حمایت طفل در باره منع استخدام نوجوانان چنین تصریح نموده است:

«استخدام نوجوانان به کارهای فیزیکی، ثقیل، مضر صحت و زیر زمینی، اجرای کار شبانه یا اضافه کاری یا مسافرت به منظور انجام کار رسمی مطابق احکام قانون کار ممنوع می‌باشد. متخلف طبق احکام قانون مجازات می‌گردد. نوجوانی که پانزده سالگی را تکمیل نموده باشد، مطابق احکام قانون به حیث کار آموز استخدام شده می‌تواند.» در مجموع مواد این مطلب را می‌رساند که کار اطفال به ویژه اطفال پایینتر از ۱۴ به صورت قطعی ممنوع و جرم است و لی اطفال که سن ۱۴ ساله را تکمیل کرده باشند می‌توانند به حیث کار آموز و اطفال که سن ۱۵ را تکمیل کرده باشند می‌تواند در کارهای خفیفه استخدام شوند. اما استخدام اجباری اطفال و استخدام اطفال در کارهای شاقه و مضر صحت آن‌ها به هیچ وجه جایز نمی‌باشد.

۵. ممنوعیت تجاوز، سوء استفاده جنسی و سوق دادن اطفال به

انحرافات اخلاقی

یکی از مصادق بارز خشونت علیه اطفال، تجاوز، سوء استفاده جنسی و سوق دادن اطفال به انحرافات اخلاقی است که در اسناد ملی و بین المللی ممنوع گردیده است.

بر اساس فقره (۱) ماده ۱۹، کنوانسیون ملل متحد در مورد حمایت حقوق طفل ۱۹۸۹، «حکومتها با تکیه بر تمام امکانات قانونی، اداری، اجتماعی و آموزشی، کودک را در مقابل هر شکل از رفتار سهل انگارانه با آنها، سوء استفاده جنسی و تجاوز جسمی یا روانی، حمایت می‌کنند».

همچنان ماده ۳۴ کنوانسیون مذکور به ارتباط حمایت طفل در برابر سوء استفاده جنسی، چنین تصریح نموده است: «حکومت های عضو پیمان، خود را موظف می‌دانند که کودک را در مقابل هرگونه استثمار سکسی و سوء استفاده جنسی حمایت کنند. حکومت ها برای این منظور دست به اقداماتی در سطح داخل و خارج از کشور می‌زنند تا: الف) کودکان به روابط جنسی

غیر قانونی و یا اجباری کشانده نشوند. ب) کودکان در زمینه فاحشه گری مورد استفاده قرار نگیرند. ج) از کودکان در پورنوگرافی و نمایش های سکسی استفاده نشود.»

براساس فقرة ۱۶ ماده سوم قانون حمایت حقوق طفل، سوء استفاده جنسی از طفل: هر نوع لمس طفل به مقصد تلمذ جنسی، تشویق و تحریک و یا اجبار طفل جهت استفاده برای تلمذ جنسی یک شخص دیگر، استفاده یا قرارداد طفل در معرض فعالیت های جنسی یا فحشاء و هرزه نگاری، فراهم کردن یا اجازه به طفل جهت بهره کشی جنسی و اقتصادی می باشد. در کل قانون حمایت حقوق طفل، از اطفال در برابر فحشاء و اعمال جنسی و سایر اعمال منافی اخلاقی حمایت نموده و در مواد مختلف انواع مختلفی از چنین اعمال را ممنوع نموده است.

ماده ۹۵ قانون حمایت حقوق طفل به ارتباط منع نشر فلم های منافی اخلاق چنین تصریح نموده است: وزارت اطلاعات و فرهنگ مکلف است، مطابق احکام قانون از هر نوع نشرات تحریک آمیز جنسی به شمول فلم های مستهجن و منافی اخلاق اطفال، جلوگیری نماید.

و بر اساس جزء ۵ ماده ۵۹ قانون حمایت حقوق طفل، وزارت ها و ادارات دولتی ذیربط مکلف، غرض دسترسی اطفال به معلوماتی که غرض بهبود وضعیت اجتماعی، روحی، معنوی و سلامت جسمی و روانی آنها مفید باشد و از جمله برای حفاظت اطفال در برابر اطلاعات و مواد معلوماتی که نشر و پخش آن برای اطفال مضر شناخته شده و باعث انحراف اخلاقی آنها گردد، آنها را به افراطیتهای نژادی، قومی، زبانی، مذهبی، سمتی تشویق و دعوت نماید، تدابیر لازم اتخاذ نمایند.

ماده ۹۶ قانون حمایت حقوق طفل، به ارتباط جلوگیری از بهره برداری و سوء استفاده جنسی از اطفال تکلیف وزارت ها و ادارات دولتی و غیر دولتی را چنین روشن نموده است: «وزارت ها و ادارات دولتی و غیر دولتی ذیربط

مکلفاند از کلیه اشکال بهره‌برداری جنسی و سوء استفاده جنسی اطفال به شمول ترغیب یا جبر بالای آن‌ها جهت اشتغال به هر نوع فعالیت جنسی یا استفاده در فحشاء یا سایر اعمال جنسی نامشروع و یا استفاده از اطفال در نمایش فلم‌ها و تصاویر جنسی (پورنوگرافی) جلوگیری نماید».

همچنان ماده ۹۷ قانون حقوق حمایت حقوق به ارتباط جلوگیری از ورود اطفال به اماکن منحرف، وزارت‌ها و ادارات ذیربط چنین مکلفیت می‌دهد: «وزارت‌های اطلاعات و فرهنگ و کار و امور اجتماعی مکلفاند، در همکاری با وزارت امور داخله از ورود اطفال به مکان‌هایی که امکان انحراف اطفال در آن متصور باشد یا قمارخانه‌ها به شمول قمار آنلاین و سایر برنامه‌ها و مراسمی که احتمال تأثیر گذاری منفی بر رفاه جسمانی، روانی و اخلاقی اطفال داشته باشد، غرض حفاظت، سلامت و رشد آن‌ها جلوگیری نماید.»

همچنان برای جلوگیری از انحراف اخلاقی اطفال، ماده ۹۸ قانون حمایت حقوق طفل، نشر، خرید و فروش کتاب، روزنامه، مجلات که دارای ماهیت پورنوگرافی، هستند، ممنوع نموده و در زمینه چنین صراحت دارد: «هیچ شخص نمی‌تواند، کتاب، روزنامه، مجله و سایر انواع انتشارات به شمول فلم‌های مستهجن که دارای ماهیت پورنوگرافی، جنسی، خشن یا تبعیض آمیز باشد، نشر نماید یا به خرید و فروش برساند یا به دسترس اطفال قرار دهد. هرنوع فعالیتی که از طرف کمیسیون عالی حمایت از حقوق طفل مخالف روحیه اطفال تشخیص گردد، منع دانسته می‌شود. مرتکبین مندرج فقره‌های (۱ و ۲) این ماده مورد تعقیب عدلی قرار داده می‌شوند.»

همچنان عمل بچه بازی در ماده ۹۹ قانون حمایت حقوق طفل ممنوع و جرم شناخته شده چنین تصریح نموده است: «بچه بازی جرم بوده، شخصی که به طور خصوصی یا علنی و به شکل انفرادی یا دسته جمعی مرتکب آن شود، مطابق احکام قانون مجازات می‌گردد.»

قانون حمایت‌های اجتماعی در ضمن اینکه به هدف مساعدت مادی و معنوی، کهن سالان، زنان بی‌سرپرست، معیوبین و معلولین، ایجاد پرورشگاه برای اطفال بی‌سرپرست و ایتم بی‌بضاعت وضع گردیده، یکی از اهداف این قانون جلوگیری از گدایی گری است. (ماده ۱۷: ۲)

ماده ۱۳ قانون حمایت‌های اجتماعی در مورد ممنوعیت گدایی‌گری چنین تصریح نموده است: «هیچ شخص اعم از زن و مرد نمی‌تواند، به عمل گدایی مبادرت ورزد یا از اطفال و یا اشخاص مجنون، معلول یا معیوب به این منظور استفاده نماید.

همچنان اعمال یاد شده در کود جزا نیز ممنوع گردیده جرم پنداشته شده است، براساس ماده ۶۱۶ کود جزا به خطر مواجه ساختن حیات طفل توسط خود یا شخص دیگری و مجبور ساختن طفل به گدای گری نیز ممنوع و جرم است. بر اساس ماده ۶۳۸ کود جزا: هرگاه مردی با شخص زیر سن قانونی مقاربت جنسی را انجام دهد، عمل وی تجاوز جنسی شناخته شده و رضایت مجنی علیه قابل اعتبار نمی‌باشد. این به معنای آن است که انجام عمل مذکور در حق طفل ولو اینکه به رضایت وی هم باشد، جرم تجاوز جنسی پنداشته شده، جرم زنا و لواط در مورد آن‌ها تحقق نمی‌یابد. و براساس ماده ۶۴۲ کود جزا مجنی علیه جرم تجاوز جنسی مورد تعقیب عدلی قرار نمی‌گیرد. همچنان سوق دادن اطفال به سمت انحرافات اخلاقی، مانند بچه بازی به صورت نگهداری طفل مذکر یا مخنث به منظور لذت بردن جنسی یا رقصانیدن در محفل عام یا خصوصی، اعتیاد اجباری، خرید یا فروش طفل به منظور بچه بازی، ممنوع و جرم است و بچه بازی براساس فقرة ۱۷ ماده سوم قانون حمایت حقوق طفل، عبارت است از: «نگهداری طفل پسر یا مخنث به منظور لذت بردن جنسی، رقصانیدن در محافل عام یا خصوصی، آوازخوانی، پوشانیدن لباس زنانه، لواط، تجاوز جنسی، تفخیز، لمس، تهیه تصاویر جنسی (پورنوگرافی) و همبستری می‌باشد.»

بر اساس ماده ۶۶۷ در تمام احوال مربوط به جرم بچه بازی، مجنی علیه مورد تعقیب عدلی قرار نمی‌گیرد. و مطابق ماده ۶۱۸ کود جزا اجبار، تحریک یا تشویق طفل به فسق و فجور جرم پنداشته می‌شود. به این ترتیب روشن گردید که تجاوز و سوء استفاده جنسی از اطفال و سوق دادن آن‌ها به انحرافات اخلاقی به هر شکلی که باشد ممنوع بودن جرم شناخته می‌شود.

۱۱. آزار و اذیت اطفال

آزار و اذیت اطفال یکی دیگر از انواع خشونت علیه آن‌ها است که براساس ماده ۶۶۸ کود جزا و ماده ۲۴ قانون منع آزار و اذیت زنان و اطفال، آزار و اذیت زن و طفل جرم شناخته و در زمینه چنین تصریح گردیده است: «شخصی که به وسیله گفتار، حرکات، نوشته، یا خواسته‌های نامشروع موجب صدمه به شخصیت و کرامت زن یا طفل یا سبب ترس و نا امنی یا فشارهای روانی یا کاهش مشارکت اجتماعی زن یا طفل گردد، مرتکب جرم آزار و اذیت زن و طفل شناخته شده، مطابق احکام این فصل (فصل مربوط به جرم آزار و اذیت زن و طفل)، مجازات می‌گردد». جرایم مربوط به آزار و اذیت زن و طفل بر اساس ماده ۶۷۲ منوط به شکایت شاکی می‌باشد.

و بر اساس ماده ۲۲ قانون حمایت حقوق طفل: «اعمال هر نوع آزار و اذیت جسمی و روانی علیه طفل ممنوع می‌باشد. هیچ شخص نمی‌تواند سبب آزار و اذیت، روحی، جسمی یا روانی طفل گردد، مرتکب مطابق احکام قانون مورد تعقیب عدلی قرار می‌گیرد.»

۱۲. قاچاق، اختطاف و بهره‌کشی از اطفال

قاچاق انسان که در قانون مبارزه با قاچاق انسان و قاچاق مهاجران تعریف گردیده دارای مفهوم وسیع بوده که به صورت آتی توضیح گردیده است: قاچاق عبارت است از: استخدام (تحت تسلط قراردادن)، انتقال، حمل و نقل، نگهداری یا دریافت شخص است به منظور بهره‌کشی با استفاده از شیوه‌های ذیل:

- تهدید یا استفاده از قوه یا سایر اشکال اجبار.
- اختطاف.
- حيله و فریب.
- سوء استفاده از نفوذ.
- سوء استفاده از حالت آسیب پذیری یا مجبوری.
- پرداخت یا دریافت پول یا منفعت جهت کسب رضایت مجنی علیه جرم قاچاق انسان یا شخصی که بالای وی تسلط دارد.
- تحت تسلط قرار دادن طفل به مقصد بهره کشی گرچه از شیوه‌های مذکور استفاده نشده باشد، قاچاق انسان شمرده می‌شود. (۲۱: جزء ۱ ماده ۳).

و بر اساس جزء دوم ماده مذکور بهره کشی عبارت است از: کسب منفعت از مجنی علیه از طریق خرید، فروش، بهره کشی جنسی، رقصاندن، به خدمت گرفتن در تهیه تصاویر یا فیلم‌های منافی اخلاق (پورنوگرافی)، بردگی، گماشتن به کار اجباری، گدایی، جنگ مسلحانه، برداشت عضو یا انساج بدن، آزمایشات طبی یا وادار نمودن به سایر فعالیت‌های غیر قانونی می‌باشد.

فقرة ۱۵ ماده سوم قانون حمایت حقوق طفل، بهره کشی از طفل را عبارت از: استثمار طفل به مقصد تجارت، کار، بهره کشی جنسی و رفتار نادرست اعم از فزیک و روانی دانسته که منجر به ایجاد صدمه به صحت جسمی، ذهنی، روانی یا بقای حیات یا کرامت انسانی طفل گردد.

ماده یازدهم کنوانسیون ملل متحد در مورد حمایت حقوق طفل ۱۹۸۹، به ارتباط ممنوعیت اختطاف کودکان، به دولت‌های عضو اینگونه مکلفیت می‌سپارد: «حکومت‌های عضو پیمان، جهت مبارزه با انتقال و اقامت غیرقانونی کودکان به خارج از کشور، اقدام لازم را می‌نمایند. حکومت‌ها برای

این منظور، خواهان قبول توافق نامه‌های موجود از طرف یکدیگر و یا تصویب توافق نامه‌های جدید دو یا چند جانبه هستند.

ماده ۳۲ کنوانسیون ملل متحد در مورد حمایت حقوق طفل ۱۹۸۹، به ارتباط ممنوعیت استثمار (بهره‌کشی) از کودکان چنین تصریح کرده است: «حکومت‌ها این حق را به رسمیت می‌شناسند که کودک استثمار اقتصادی نگردیده و به کاری که برای سلامتی جسم یا جان و یا تربیت و تکامل او زیان بخش است، گمارده نشود. حکومت‌ها برای تضمین و اجرای این حق، امکانات مختلف قانونی، اجتماعی، اداری و آموزشی را بکار می‌برند. حکومت‌ها برای این منظور و در هماهنگی با پیمان‌ها و توافق‌نامه‌های بین‌المللی دیگر، ضمن تعیین سن آغاز اشتغال و تنظیم مدت و شرایط کار کودک، مجازات مختلف همراه محاصره اقتصادی دولت خاطی را بررسی می‌نمایند.»

ماده ۳۳ کنوانسیون ملل متحد در مورد حمایت حقوق طفل ۱۹۸۹، به ارتباط حمایت از اطفال در برابر مواد مخدر، مکلفیت حکومت‌های عضو را چنین توضیح می‌نماید: «حکومت‌ها تمامی اقدامات مناسب همراه استفاده از امکانات قانونی، اداری، اجتماعی و آموزشی را بعمل می‌آورند تا کودک را بر علیه موادی که مطابق اسناد بین‌المللی به عنوان مواد اعتیادآور و مخدر شناخته شده‌اند، حمایت نمایند و از بکارگیری غیرمجاز کودکان در تولید و یا توزیع این مواد جلوگیری می‌کنند.» همچنان دولت‌ها عضو این پیمان، مطابق ماده ۳۵ این کنوانسیون، با بکارگیری تمامی امکانات موجود داخلی و خارجی، منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای از سرقت، و خرید و فروش کودکان به هر منظوری که باشد، جلوگیری می‌کنند.

فقره اول ماده دهم قانون مبارزه با قاچاق انسان و قاچاق مهاجران، به ارتباط جرم قاچاق چنین حکم می‌کند، «مرتکب جرم قاچاق انسان، حسب احوال به حبس طویل که از هشت سال بیشتر نباشد، محکوم می‌گردد.»

هرگاه مجنی علیه طفل یا زن باشد یا در عمل رقصاندن مورد بهره برداری قرار گرفته باشد، مرتکب به حد اکثر مجازات مندرج فقرة (۲) این ماده محکوم می‌گردد.

همچنان به ارتباط حمایت اطفال در برابر اختطاف و قاچاق در ماده ۹۳ قانون حقوق حمایت طفل چنین تصریح کرده است: «اختطاف و قاچاق طفل ممنوع می‌باشد. وزارت‌ها و ادارات دولتی ذیربط مکلف‌اند، از اختطاف و قاچاق اطفال و به هرنحو و هر مقصدی که باشد جلوگیری نموده و به منظور تأمین مسئولیت اطفال آسیب پذیر از ناحیه قاچاق انسان طبق احکام قانون اقدامات لازم را اتخاذ نمایند.» و براساس فقرة (۱) ماده ۵۹۰ کود جزا، تبدیل نمودن طفل نوزاد با طفل نوزاد دیگر یا دور نمودن طفل از والدین یا سرپرست قانون وی یا رها نمودن طفل در محل غیر مسکونی اعم از اینکه چنین اعمالی به قصد بهره کشی باشد یا رسانیدن ضرر. همچنان پنهان نمودن طفل براساس ۵۹۳ کود جزا مصداق جرم اختطاف است.

بر اساس قانون حمایت حقوق طفل، «هرگونه بهره کشی اقتصادی یا جنسی از اطفال ممنوع است. وزارت‌ها و ادارات دولتی ذیربط مکلف‌اند به منظور جلوگیری از بهره کشی از طفل، تدابیر لازم را اتخاذ نمایند.»

بر اساس ماده فوق بهره کشی از طفل به هر شکلی که باشد، چه به شکل اقتصادی و چه به شکل جنسی، ممنوع است. همچنان ماده ۹۲ قانون حمایت طفل به ارتباط جلوگیری از خرید و فروش طفل چنین تصریح کرده است: «خرید و فروش طفل و عضو بدن وی ممنوع می‌باشد. دولت مکلف است از خرید و فروش طفل و عضو بدن وی به هر نحو و توسط هر شخص ولو والدین طفل یا هر مرجع دیگری باشد، جلوگیری نموده، متخلف را طبق احکام قانون مورد تعقیب عدلی قرار دهد.» خرید و فروش طفل یا اعضای آن بدترین نوع استفاده اقتصادی از اطفال است که در قوانین ممنوع گردیده است.

مسأله بهره‌کشی یا استفاده اقتصادی از اطفال نه تنها در قانون حمایت حقوق اطفال بلکه در قوانین مختلف افغانستان انعکاس یافته از جمله قانون کنترل تنباکو و دخانیات، یکی از شروط صدور اجازه نامه فروش برای اشخاص حقیقی را تکمیل سن (۱۸) ساله دانسته است که در جزء ۲ فقره (۳) ماده پنجم این قانون تصریح گردیده است. به این معنا که استفاده از اطفال در تجارت تنباکو و دخانیات ممنوع گردیده است. و براساس ماده نهم قانون یاد شده خرید و فروش سگرت، چلم، قلیان، نسوار و سایر محصولات تنباکو بالای اطفال یا توسط اطفال از طریق انترنت و راه‌های دیگر ممنوع می‌باشد.

نتیجه

از بررسی‌های انجام شده می‌توان نتیجه گرفت که مباحث حقوق بشری به صورت عام و مباحث حمایت از حقوق اطفال، ممنوعیت نقض حقوق و خشونت علیه آن‌ها به طور گسترده در اسناد ملی و بین‌المللی انعکاس یافته است. قانون اساسی و سایر قوانین و مقررات کشور که به نحوی به حقوق اطفال ارتباط داشته است، در سطح ملی و در روشنی اسناد بین‌المللی به حمایت از حقوق اطفال پرداخته و خشونت علیه آن‌ها را در مصداق‌های گوناگون آن ممنوع و جرم‌انگاری نموده است. خشونت علیه اطفال هر چند به صورت مشخص در اسناد ملی و بین‌المللی تعریف نگردیده، اما خشونت علیه زن که شامل اطفال اناثیه نیز می‌گردد در قانون منع خشونت علیه زن تعریف گردیده که می‌شود الگوی برای تعریف خشونت علیه اطفال و شناسایی مصادیق آن باشد. همچنان مفاهیم نزدیک به آن همچون آزار و اذیت، شکنجه که مصداق‌های از خشونت را انعکاس می‌دهند تعریف گردیده است که از مطالعه آن می‌توان دایره و انواع خشونت علیه اطفال را تشخیص نمود. اما درکل می‌توان نقض هر مورد از حقوق اطفال را خشونت تلقی نمود، چون نقض هر حقی مربوط به طفل لزوماً امنیت اجتماعی، سلامت محیط

پرورش، دسترسی اطفال به خدمات ضروری را مختل و در نتیجه باعث ایجاد صدمات روحی گردیده رشد فکری و سلامت جسمی اطفال را آسیب می‌رساند.

خشونت به مفهوم وسیع آن و در مصداق‌های خشونت‌های لفظی، روانی، جسمی، جنسی، اقتصادی و غیره در اسناد ملی و بین‌المللی ممنوع گردیده است.

مطالعه و بررسی اشکال مختلف خشونت بیانگر آن است که ممنوعیت اغلب انواع خشونت مخصوص اطفال نبوده بلکه کاربرد آن‌ها برای جنس بشر ممنوع گردیده که اطفال نیز شامل آن می‌باشد. اما خشونت‌های مذکور در حق اطفال به دلیل اینکه اطفال بیشتر از سایر اقشار جامعه آسیب پذیر هستند و به سادگی می‌توانند توسط اعضای خانواده و جامعه مورد خشونت قرار گیرند، در اسناد بین‌المللی حقوق بشر و قوانین ملی کشورها مورد توجه خاص قرار گرفته و حتی چندین سند بین‌المللی اختصاصی برای حمایت از حقوق اطفال در زمینه تنظیم گردیده است. اما مواردی از خشونت علیه اطفال نیز وجود دارد که نظر به وضعیت مخصوص اطفال، تنها در حق آن‌ها ممنوع گردیده و می‌توان آن‌ها را در دایره خشونت علیه اطفال قرار داد. در کل می‌توان گفت که نقض حقوق اطفال در مجموع به هر شکلی که تبارز نماید ممنوع بوده و به نحوی خشونت را در پی دارد. قتل و ضرب و جرح اطفال که جای بحث ندارد، حتی آزارهای کلامی و رفتارهای اجتماعی که نقض حقوق انسانی اطفال را به همراه داشته باشد، نیز خشونت پنداشته شده ممنوع می‌باشد. خشونت‌های فیزیکی مانند شکنجه و تعذیب جسمی، اجبار به کار و اکراه به انجام فعالیت‌های نظامی و اشتراک در تظاهرات و غیره همچنان تعذیب روحی و صدمه رساندن به سلامت روانی اطفال به هر شکلی انجام شود خشونت پنداشته شده ممنوع می‌باشد. به همین ترتیب اکراه اطفال به انجام تصرفات حقوقی و اخذ اظهارات، اقرار یا شهادت اطفال

به اکراه از موارد دیگری از خشونت است که در حق انسان به ویژه در حق اطفال ممنوع می‌باشد. اجرای مجازات حبس، اعدام و حتی اقامه دعوی جزایی علیه اطفال، استخدام اطفال در قطعات نظامی و در کارهای شاقه، شبانه، مضر صحت و حتا کارهای عادی ممنوع است، زیرا فرصت تعلیم و تربیه را از آن گرفته و مانع رشد فکری و جسمانی طفل می‌گردد. به همین ترتیب خشونت‌های جنسی مانند تجاوز و سوء استفاده جنسی، بچه‌بازی و بهره‌کشی‌های جنسی مانند رقصاندن، به خدمت گرفتن در تهیه تصاویر یا فیلم‌های منافی اخلاق (پورنوگرافی) و غیره نیز انواع دیگری از خشونت علیه اطفال است که در اسناد ملی و بین‌المللی ممنوع گردیده‌اند. بهره‌کشی‌های اقتصادی مانند به بردگی گرفتن اطفال، خرید و فروش اطفال و اعضای بدن آن‌ها، گماشتن اطفال به کار و گدایی‌گری از دیگر موارد خشونت است که ممنوع گردیده است. سوق دادن اطفال به انحرافات اخلاقی، آزار و اذیت، قاچاق و اختطاف اطفال، تهدید یا استفاده از قوه یا سایر اشکال اجبار، مانند کاربرد حيله و فریب، سوء استفاده از نفوذ، سوء استفاده از حالت آسیب‌پذیری یا مجبوری، تحت تسلط قرار دادن اطفال به مقصد بهره‌کشی به هر شیوه‌ای که باشد، استفاده از اطفال در آزمایشات طبی یا وادار نمودن آن‌ها به سایر فعالیت‌های غیر قانونی، در مجموع اشکال برجسته‌ای از خشونت‌اند که در اسناد ملی و بین‌المللی ممنوع شده‌اند.

پیشنهادها

۱. در قدم نخست باید کمیسیون دایمی از نماینده‌های تمام وزارت‌ها و سایر نهادهای دولتی که به نحوی ماهیت وظیفوی آن‌ها با اطفال در ارتباط است یا مکلفیت حمایت از حقوق اطفال و یا جلوگیری از نقض حقوق اطفال از مسؤولیت‌های وظیفوی آن‌ها است، در چوکات وزارت کار و امور اجتماعی ایجاد و به صورت دایمی پی‌گیر مسایل حقوق اطفال و جلوگیری از خشونت علیه آن‌ها باشد.

۲. به اکادمی علوم پیشنهاد می‌گردد که مجله علمی اختصاصی حقوق کودک را ایجاد نموده و از این طریق سطح دانش جامعه به ارتباط حقوق اطفال و تبعات نقض این حقوق و خشونت علیه آن‌ها بر سلامت آینده جامعه، ارتقاء یافته و سطح خشونت‌ها کاهش یابد.

۳. باتوجه به وسعت دایره خشونت علیه اطفال و نقض حقوق آن‌ها، به وزارت‌های داخله، کار و امور اجتماعی، معارف، تحصیلات عالی، اطلاعات و فرهنگ، وزارت حج و اوقاف پیشنهاد می‌گردد که برای آگاهی هرچه بیشتر جامعه از حقوق اطفال و تبعات ناگواری نقض حقوق اطفال و خشونت علیه آن‌ها پروگرام‌های آگاهی دهی منظم و دایمی را با توجه به امکانات که در اختیار راه اندازی نموده و در تضمین سلامت جامعه و کاهش خشونت علیه اطفال نقش خویش را ایفاء نمایند.

مآخذ

۱- حمدی، حسین، محمد روشن، مصالح عالییه کودک در حقوق رویه قضایی ایران و کنوانسیون حقوق کودک، فصلنامه حقوق کودک، سال اول، شماره اول، بهار ۱۳۹۸ ه. ش.

۲- رحمانی، مهدی، فاطمه پیری امیر حاجیلو، حمایت از حق حیات کودکان در مخاصمات مسلحانه از دیدگاه اسلام و اسناد بین المللی با نگاهی به کودکان یمن، فصلنامه حقوق کودک، سال اول، شماره سوم، خزان ۱۳۹۸ ه. ش.

۳- سازمان کنفرانس اسلامی، اجلاس وزرای امور خارجه سازمان کنفرانس اسلامی در قاهره، اعلامی اسلامی حقوق بشر، مصوب ۱۲ محرم ۱۴۱۱ قمری مطابق با ۵ اگست ۱۹۹۹ م و ۱۵ اسد ۱۳۶۹ هجری شمسی اجلاس وزرای امور خارجه سازمان کنفرانس اسلامی در قاهره، کمیسیون مستقل حقوق بشر افغانستان، مجموعه اعلامیه‌های حقوق بشری به انضمام: اصول پاریس و قطعنامه ۱۳۲۵، اعلامیه حقوق بشر اسلامی، (بی تا).

۴- عباسی، محمود و زهرا پورسینا، میثم کلهرنیا گلکار، حقوق در مقیاس اوتیسم؛ (بسترها و برنامه‌ها)، فصلنامه حقوق کودک، سال دوم، شماره ششم، تابستان ۱۳۹۹ ه. ش.

۵- کمیسیون مستقل حقوق بشر افغانستان، بخش تحقیق و پالیسی و بخش حمایت از حقوق اطفال، گزارش وضعیت حقوق بشری اطفال در افغانستان (۱۳۹۹)، کمیسیون مستقل حقوق بشر افغانستان، کابل، دلو ۱۳۹۹ ه. ش.

۶- کوثری، وحید، علی مشهدی، مهسا سلمان نوری، نقدی بر «اعلامیه ۱۹۹۰ قاهره پیرامون حقوق بشر اسلامی در اسلام»: خلأ مبانی یا سایه سنگین الگوی غربی؟، دو فصلنامه علمی مطالعات حقوق بشر اسلامی، دوره هشتم، شماره شانزدهم، بهار و تابستان ۱۳۹۸ ه. ش.

۷- مجلس شورای اسلامی، قانون تصویب کنوانسیون ممنوعیت و اقدام فوری برای محو بدترین اشکال کار کودک و توصیه نامه مکمل آن، مصوب مجلس شورای اسلامی ایران، مورخ ۱۳۸۰/۸/۲۳ ه. ش.

۸- مجمع عمومی سازمان ملل متحد، اعلامیه مربوط به مدافعین حقوق بشر (اعلامیه حقوق و مسئولیت افراد، گروه‌ها و نهادهای جامعه در ترویج و حمایت از حقوق بشر و آزادی‌های اساسی شناخته شده جهانی)، ۱۹۸۹ م، کمیسیون مستقل حقوق بشر افغانستان، مجموعه اعلامیه‌های حقوق بشری به انضمام: اصول پاریس و قطعنامه ۱۳۲۵، کابل: بی‌تا.

۹- مجمع عمومی سازمان ملل متحد، کنوانسیون ملل متحد در مورد حمایت حقوق طفل ۱۹۸۹، ویبسایت قضاوت آنلاین، ۱۳۹۶/۱/۱۵، دسترسی شده

از: <https://tinyurl.com/۲pc۲۳bcd>

۱۰- مجمع عمومی ملل متحد، اعلامیه جهانی حقوق بشر، مصوب ۱۰ دسامبر ۱۹۴۸ مطابق ۱۳۲۷/۹/۱۹ شمسی مجمع عمومی ملل متحد،

کمیسیون مستقل حقوق بشر افغانستان، مجموعه اعلامیه‌های حقوق بشری به انضمام: اصول پاریس و قطعنامه ۱۳۲۵، کابل، (بی‌تا).

۱۱- مجمع عمومی ملل متحد، میثاق بین المللی حقوق مدنی و سیاسی سازمان ملل متحد مصوبه ۲۶ دسامبر ۱۹۶۶ م.

۱۲- مقاله نامه بین المللی شماره ۲۹ راجع به لغو کار اجباری، قانون مربوط به الحاق دولت ایران به مقاله نامه بین المللی شماره ۲۹ راجع به لغو کار اجباری، مصوب ۱۳۳۵/۱۲/۲۸، شورای ملی دولت شاهنشاهی ایران.

۱۳- وزارت عدلیه، اساسنامه محکمه جزایی بین المللی (اساسنامه روم) کنفرانس دیپلماتیک نمایندگان تام الاختیار سازمان ملل متحد پیرامون تأسیس محکمه جزایی بین المللی، مصوبه الحاق دولت انتقالی اسلامی افغانستان مورخ ۱۳۸۱/۱۰/۲۳ مجلس عالی وزراء، جریده رسمی شماره (۱۳۱۱)، ۱۳۹۷/۷/۱۱ ه. ش.

۱۴- وزارت عدلیه، حقوق بشر (لایحه وظایف ریاست حمایت حقوق بشر وزارت عدلیه)، وبسایت وزارت عدلیه، دسترسی شده به تاریخ ۱۴۰۰/۳/۱۱ از:

<https://tinyurl.com/y۴۸۹pxsz>

۱۵- وزارت عدلیه، قانون اساسی افغانستان، جریده رسمی، شماره فوق العاده، شماره مسلسل (۸۱۸)، ۱۳۸۳ ه. ش.

۱۶- وزارت عدلیه، قانون پولیس، جریده رسمی، شماره مسلسل (۹۹۴)، ۵ سنبله ۱۳۸۸ ه. ش.

۱۷- وزارت عدلیه، قانون حمایت اجتماعی، جریده رسمی (۱۳۰۰)، ۲/۲۵ ه. ش.

۱۸- وزارت عدلیه، قانون حمایت حقوق طفل، جریده رسمی شماره (۱۳۳۴)، مؤرخ ۱۳۹۷/۱۲/۲۰ ه. ش.

۱۹- وزارت عدلیه، قانون رسیدگی به تخلفات اطفال، جریده رسمی شماره (۸۴۶)، ۱۳۸۴/۱/۳.

- ۲۰- وزارت عدلیه، قانون کار، جریده رسمی، شماره فوق العاده، شماره مسلسل(۹۶۶)، ۱۶ قوس ۱۳۸۷ ه.ش.
- ۲۱- وزارت عدلیه، قانون مبارزه با قاچاق انسان و قاچاق مهاجران، جریده رسمی(۱۲۴۴)، مورخ ۱۳۹۵/۱۱/۱۰ ه.ش.
- ۲۲- وزارت عدلیه، قانون معارف، جریده رسمی(۹۵۵)، مورخ ۱۳۸۷/۵/۳ ه.ش.
- ۲۳- وزارت عدلیه، قانون منع آزار و اذیت زنان و اطفال، جریده رسمی(۱۲۸۰)، مورخ ۱۳۹۶/۱۰/۹ ه.ش.
- ۲۴- وزارت عدلیه، قانون منع خشونت علیه زن، جریده رسمی(۹۸۹) مورخ ۱۳۸۸/۵/۱۰ ه.ش.
- ۲۵- وزارت عدلیه، قانون منع شکنجه، جریده رسمی (۱۳۲۱)، مورخ ۱۳۹۷/۸/۹ ه.ش.
- ۲۶- وزارت عدلیه، کنوانسیون شماره (۱۳۸) ۱۹۷۳ درباره حد اقل سن شمولیت به کار یا استخدام، منتشره جریده رسمی(۱۰۰۸)، مؤرخ ۱۵ حمل سال ۱۳۸۸ ه.ش.
- ۲۷- وزارت عدلیه، کنوانسیون منع شکنجه و سایر رفتارها و مجازات‌های ظالمانه، غیر انسانی یا تحقیر آمیز، مصوب ۱۳۹۶/۴/۲۱ ولسی جرگه و ۱۳۹۶/۷/۱۱ مشرانو جرگه شورای ملی افغانستان، منتشره جریده رسمی(۱۳۲۰) مورخ ۱۳۹۷/۸/۱ ه.ش.
- ۲۸- وزارت عدلیه، کود جزا، جریده رسمی، شماره فوق العاده، شماره مسلسل(۱۲۶۰)، ۲۵ ثور ۱۳۹۶ ه.ش.

څېړندوی شوکت الله عابد

په افغانستان کې بهرنۍ مستقیمه پانگونه: فرصتونه او
ننگوونې

Foreign direct investment in Afghanistan: Opportunities and challenges

Researcher: Shawkatullah Abid

Abstract

Investment in the different sectors and getting maximum advantages of the all economic sectors is essential for the economic growth and development of the country and for the Achievement of this goal; it's needed to keep open country's market and all the economic sectors for the investment and facilitate all over opportunities and requirements of the investment for the investors.

Beside this, there are different factors of production among the countries, which foreign direct investment is one of the effective methods to get advantages of these factors and it has been exist from so long in the business sectors. Although, Afghanistan is also one of those countries, which its market and economic sectors are open for the foreign director investment and there are many opportunities among the foreign investment, but, there are some challenges faced by investors as well. This

article has written to understand these issues and this article will introduce the foreign direct investment, open sectors for the FDI and opportunities exist in this field like a good environment for the FDI in all the economic and social sectors, current situation, economic base foreign policy of the government and so on. Therefore, some of the challenges has define like low aggregate demand, weak infrastructures, limited financial sources and other subjects has discussed. It will found that, which sector accept FDI in Afghanistan and which basic opportunities are exist for the FDI in Afghanistan.

لنډيز

د اقتصادي ودې او پرمختيا لپاره بايد د هېواد په اقتصادي سکتورونو کې پانگونه او له ټولو اقتصادي برخو څخه اغېزمنه گټه واخيستل شي او دې موخو ته د رسيدو لپاره اړينه ده چې هېواد د بهرنيو پانگوالو پرمخ خپل اقتصادي سکتورونه پرانيزي او د بهرنيو پانگوالو د هڅونې تر څنګ هغوی ته لازم امکانات او شرايط برابر کړي. همدارنګه په هېوادونو کې د توليد بيلابيل عوامل موجود دي چې له هغې څخه د مؤثرې گټې اخيستنې لپاره بهرنی مستقيمه پانگونه يو له غوره مېتودونو څخه گڼل کېږي چې د سوداګرۍ په برخه کې له کالونو راهيسي دود ده. افغانستان هم يو له هغو هېوادونو څخه دی چې بازار او اقتصادي سکتورونه يې د بهرنيو پانگوالو پر مخ پرانيستي دي او په دې هېواد کې د بهرنی پانگونې لپاره ډير فرصتونه موجود دي، خو له بله پلوه په دې برخه کې يو لړ ننگونې هم د پانگوالو او پانگونې پرمخ شته دي، د همدې موضوعاتو د راسپړلو لپاره دا علمي مقاله ليکل شوې ده. په دې مقاله کې د بهرنی مستقيمي پانگونې پر پېژندنې، په افغانستان کې يې پر مخ يې پرانيستي سکتورونه او همدارنګه په افغانستان کې يې شته فرصتونه لکه: په ټولو اقتصادي او اجتماعي سکتورونو کې د پانگونې د ترسره کولو مناسب چاپيريال، اوسنی وضعیت، د حکومت اقتصاد محوره بهرنی سياست او داسې

نور. همدارنگه په دې مقاله کې يو لړ ننگونې لکه مجموعي تقاضا کمښت، کمزورې زيربنا، محدودې مالي سرچينې او داسې نور مباحث مطرح شوي دي. د بحث په اصلي نقطو کې به ومومو چې په افغانستان کې په کومو سکتورونو کې بهرنۍ مستقيمې پانگونه ترسره کيدای شي او کوم سکتورونه د بهرنيو پانگوالو پرمخ تړلي دي او په ټوله کې د بهرنۍ مستقيمې پانگونې لپاره کوم اساسي فرصتونه موجود دي.

سريزه

اوسمهال نړيوال تجارت او د هېوادونو تر منځ تجارتي راکړه ورکړه د ټولنو او هېوادونو د اقتصادي ودې لپاره اساسي شرط دی چې دا سوداگريزې کړنې په بيلابيلو لارو او روشونو تر سره کېږي. هېوادونه او يا هم خو ميليتي شرکتونه په نورو هېوادونو کې د پانگونې لپاره د مناسبو فرصتونو په لټه کې وي او دا شرکتونه د نورو هېوادونو په بيلابيلو اقتصادي او اجتماعي سکتورونو کې د بيلابيلو موخو لپاره پانگونه کوي. په هغو هېوادونو کې چې هلته د بشري او مادي پانگي تضمين موجود وي، بشري ځواک ډير او ارزانه وي، منظم بازار شتون ولري، يادو هېوادونو ته د توليداتو او خدمتونو د انتقال په برخه کې د ترانسپورت مصارف لوړ وي، گمرکي تعرفې او په وارداتو ماليات لوړ وي، نو خو مليتي شرکتونو په يادو د نظر وړ هېوادونو او ساحو کې پانگونه کوي. دا پانگونه معمولاً د بهرنۍ مستقيمې پانگونې په ډول ترسره کېږي چې د دې پانگونې له ترسره کولو سره په اړوندو ټولنو او هېوادونو کې ډير اقتصادي خوځښتونه رامنځته کېږي، په ځانگړې توگه د دې پانگونې اغيزې مخ پر ودې هېوادونو کې ډيرې وي. په دې مقاله کې به د بهرنۍ مستقيمې پانگونې د پېژندنې تر څنگ په افغانستان کې د دې پانگونې لپاره په شته فرصتونو بحث وشي او هغه ننگونې چې د بهرنيو شرکتونو او پانگوالو پرمخ پرته دي، روښانه به شي. همداشان په وروستۍ برخه کې به په بيلابيلو سکتورونو کې دپانگونې د ترسره کولو په موخه شرايطو ته په کتو مناسب وړانديزونه وړاندې شي.

مېریت

بهرنی مستقیمه پانگونه د هېوادونو په اقتصادي پرمختګ کې مهم نقش لري، نو افغانستان هم یو له هغه هېوادونو څخه دی چې بهرنی پانگونه یې په اقتصاد مثبت اغېز لري نو، د همدې لپاره اړینه ده چې په افغانستان کې د بهرنی پانګونې شته فرصتونه او پرمخې یې ننگونې وڅېړل شي.

موخه

د دې لپاره چې په افغانستان کې د تولید ساحه پراخه، د نویو تخنیکونو، مهارتونو او ټکنالوژیکو وسایلو انتقال صورت ومومي، اړتیا ده تر څو د کورنیو پانګوالو تر څنګ بهرنی پانګوال راجلب او په بیلابېلو سکتورونو کې پانګونې ته وهڅول شي. د همدې موخو د تر لاسه کولو لپاره اړینه ده چې بهرنی مستقیمه پانگونه وپېژندل شي او په هېواد کې یې پر مخ پرانیستي سکتورونه معرفي، پر وړاندې یې شته فرصتونه او ننگونې په نخښه شي چې په ټوله کې دا چاره د بهرنیو او کورنیو پانګوالو د هڅونې سبب ګرځي.

د څېړنې پوښتنه

په افغانستان کې د بهرنی مستقیمې پانګونې پرمخ شته فرصتونه او ننگونې کومې دي؟

د څېړنې میتود

د دې علمي-څېړنیزې مقالې په لیکنه کې له تشریحي-تحلیلي میتود څخه کار اخیستل شوی دی.

بهرنی پانگونه

بهرنی مستقیمه پانگونه Foreign Direct Investment د نړیوالې سوداګرۍ هغه بڼه ده چې د هېوادونو تر منځ اقتصادي اړیکې ټینګوي او پراختیا ورکوي، دا چاره د ښکیلو اړخونو د اقتصادي پرمختګ لامل ګرځي. همدارنګه د مستقیمې پانګونې پانګونې له لارې له یوه هېواد څخه بل هېواد

ته پرمختللي ټکنالوژي او پانگه انتقالیږي، بشري ځواک کارول کېږي، له نویو تجربو څخه گټه اخیستل کېږي، د کار زمینه برابرېږي، د عوایدو سرچینې را پیدا کېږي او همدارنگه دا ډول پانگونه د صادراتو او وارداتو په پرمختگ او مؤثریت کې هم مهم رول لرلی شي. د دې ترڅنگ، دغه پانگونه نړیوالو بازارونو ته د لاسرسي یو میتود هم گڼل کېدای شي. که د نړۍ د ځینو هېوادونو پرمختگونه مطالعه شي نو وږه لېدل شي چې بهرنۍ مستقیمې پانگونې په کې مهم نقش درلودلی دی. له ۱۹۸۷ز کال څخه تر ۲۰۰۰ز کال پورې د بهرنۍ مستقیمې پانگونې چټک پرمختگ دا رانښيي چې د دې پانگونې اقتصادي مؤثریت او اهمیت د پام وړ دی، چې د همدې اقتصادي فرصتونو لپاره په ۱۹۸۷م کال کې چین هم خپلې لارې خلاصې کړې او د دې هېواد په اقتصادي سکتورونو کې د پانگونې له امله چین په تولیدي او صادراتي مرکز بدل شو. (۱)

شرکتونه، پانگوال او هېوادونه په نورو هېوادونو کې ولې پانگونه کوي؟ که موږ د دې پوښتنې د ځواب تاریخي بڼه وڅېړو، نو جوته به شي چې: نړیوال او څو میلیتي شرکتونو او کمپنیو د توکو او خدماتو د انتقال په موخه له یوه هېواد څخه نورو هېوادونو او بازارونو ته د خپلو پېرونکو د اړتیاوو او غوښتنو د پوره کولو او د دوی د رضایت لپاره جنسونه صادرول، خو د دغه جنسونو انتقال له ځانه سره ځینې خطرونه او اقتصادي زیانونه هم لرل، نو په همدې موخه چې لاندې ذکر شوي خطرونه، زیانونه او ستونزې راکمې او حتی له منځه لاړې شي؛ شرکتونه او کمپنۍ په نورو هېوادونو کې مستقیمه پانگونه ترسره کوي:

- کوربه یا واردونکي هېواد ته پر صادراتو زیاته مالیه ورکول؛
- ترانسپورت او لوجیسټیک خطر او ستونزې؛
- د توکو د منظم مارکیټ او پېرونکو نه په نښه کېدل؛
- د مشروباتو او نور تولیداتو د انتقال ستونزې؛

• د وخت او امکاناتو د لگښتونو ډیرښت او داسی نور...

که له یوې خوا د یو هېواد مستقیمه پانگونه د نورو هېوادونو بازارونو ته د لارې د پیدا کولو په موخه وي، خو له بلې خوا د طبیعي او نورو سرچینو کارونه او د تولید د لگښتونو کمښت، د بهرنی مستقیمې پانگونې مهم اهداف بلل کېدای شي. د پورته مفاهیمو او د نړیوالې سوداګرۍ د اصولو له مخې بهرنی مستقیمه پانگونه په لاندې توګه تعریفولی شو:

په بهرنیو هېوادونو کې د یوې سوداګرۍ ۱۰ سلنه یا له دې څخه ډېر مالکیت تر لاسه کول بهرنی پانگونه بلل کېږي. (۲) معنی یو شرکت یا یو هېواد په یوه بهرنی هېواد او شرکت کې پانگونه کوي او لږ تر لږه د لس سلنې سهم مالکیت خپلوي چې دې پانگونې ته بهرنی مستقیمه پانگونه ویل کېږي. په دې پانگونه کې معمولاً بهرنی پانګوال په نورو هېوادونو کې نوی سوداګری تأسیس کوي او یا هم په نورو هېوادونو کې د کمپنیو شتمني پېري، چې دا ډول پانگونه د ملتونو د اقتصادي پرمختیا لپاره غوره مالي سرچیني رامنځته کوي. (۳) د دې پانگونې ځینې بېلګې لکه په متحده ایالاتو کې د ټیویټا کمپنۍ پانگونه، په هند کې د کوکاکولا پانگونه، د سویس د نستلي خوړو او مشرباتو کمپنۍ پانگونه په چین کې او داسې نور.

داچې بهرنی مستقیمه پانگونه د نویو ټکنالوژیکي پرمختګونو له معرفي کولو سره لکه د تولید نوې لارې او مېتودونه، نوي مدیریتی مهارتونه، نوي افکار او د بیلابیلو تولیداتو معرفي کولو له لارې اقتصادي وده رامنځته کوي، (۴) نو په همدې بنسټ اړتیا ده چې په افغانستان کې د بیلابیلو اقتصادي او ټولنیزو برخو او سکتورونو د تقویې لپاره بهرنی پانگونه ته لاره هواره شي. یعنې هغه سوداګري چې په نورو پرمختللو هېوادونو کې ترسره کېږي او په ورته وخت کې زموږ په هېواد کې هم دغه چاري مروجي شوي، نو ددغه سوداګرۍ د پرمختګ او معیاري کولو لپاره اړتیا ده چې نړیوال او څو میلیتي شرکتونه د اړوندو تولیداتو او خدماتو د تولید چاري زموږ هېواد ته را

انتقال كړي. له دې سره به د دوی د سوداگرۍ د پراختيا لپاره زمينه برابره شي، د يادو شرکتونو د پانگې د زياتوالي او پېرونکو د اړتياوو او غوښتنو د پوره کولو تر څنګ به دوی ښه اقتصادي مزيت ولري او د افغانستان بازار څخه به ډيره گټه پورته كړي. همدارنگه زموږ د سوداګرو لپاره د نړيوالو سوداګريزو تجربو تر لاسه کول، د ټکنالوژۍ او نورو توليدي تخنيکونو، عصري روشونو څخه د کار اخيستني گټه، وگړو ته د کار زمينه برابرو او داسي نورې ښيگڼې به د افغانستان لپاره ولري چې د دې موخې د ترلاسه کولو لپاره حکومت او ملي سوداګر د بهرنيو پانگوالوپه هڅولو او تشويق کې مهم نقش درلودلی شي.

د بهرنۍ مستقيمي پانگوني ډولونه

بهرنۍ مستقيمه پانگونه بيلابېل ډولونه لري خو په عمومي ډول په درې برخو وېشل شوي ده. (۵)

- ۱- افقي بهرنۍ مستقيمه پانگونه؛
- ۲- عمودي بهرنۍ مستقيمه پانگونه؛
- ۳- مختلطه بهرنۍ مستقيمه پانگونه؛

افقي مستقيمه بهرنۍ پانگونه

افقي مستقيمه بهرنۍ پانگونه يا Horizontal Foreign Direct Investment هغه پانگونه ده چې يوه کمپنۍ يا څو ميليتي شرکت په نورو هېوادونو کې ورته سوداګريزې کړنې تر سره کوي يعنې د سوداګرۍ لاین يا د توليد توکي يې يو شان يا ورته وي، پانگه وال هېواد ته parent country او کمپنۍ ته يې parent company وايې او چېرته چې پانگونه ترسره کېږي هغه هېواد ته host country يا کمپنۍ ته يې host company وايې. لکه ځينې څو ميليتي شرکتونه چې نورو هېوادونو کې ورته سوداګريزې چارې مخته وړي چې ښه بېلگه يې د جاپان ټيوتا شرکت دی، د موټرو د توليد په برخه کې يې په بېلابېلو هېوادونو کې پانگونه کړې ده، همدارنگه کوکاکولا او پيپسي چې د

اسرائیلو کمپنی دې په جنوبی افریقا او نورو هېوادونو کې یې دا ډول پانگونه ترسره کړي ده.

عمودي مستقیمه بهرنی پانگونه

دا د مستقیمې پانگونې هغه بڼه ده چې یوه کمپنی د تولید مختلفې برخې په بېلابېلو هېوادونو کې ترسره کوي. لکه "مک بوک پرو" چې د پروسیسر فابریکه یې د امریکا په کلفورنیا کې ده، د پوښ فابریکه یې په تایوان کې ده او نورې چارې (بسته بندي) یې په چین کې ترسره کېږي.

مختلطة مستقیمه بهرنی پانگونه

دا هغه پانگونه ده چې دوه مختلفې کمپنۍ چې بېلابېل تولیدات ولري د یو ځای کېدو په صورت کې بهرنی مستقیمه پانگونه ترسره کوي. په دې پانگونه کې بېلابېل سوداگریز توکي خدمتونه او تولید شامل وي، چې دا توکي د کمپنۍ د کورني هېواد له توکو سره تغیر لري.

د بهرنی مستقیمې پانگونې یا FDI موخې او اهمیت

په حقیقت کې د هرې سوداگرۍ موخې تر پیسو گټلو محدودې نه وي، بلکې د سوداگرۍ موخې او اهداف له هغه څه ډېر لوړ وي کوم چې مور یې ظاهراً گورو. همدا راز بهرنی پانگونه هم ډېرې ستراتیژیکې موخې لري چې ځینې یې په لاندې ډول سره یادوو:

- د خرڅلاو کچه لوړول؛
- د گټې کچه لوړول؛
- نړیوالو بازارونو ته لار پیدا کول؛
- د تولید لگښت راکمول؛
- داخلي او کورني بازارونه ژغورل؛
- د بهرنیو بازارونو ساتنه؛
- د پانگې د انتقال اسانتیا رامنځته کول؛

- تخنيکي او ټکنالوژيکي موخې تر لاسه کول؛
- له بشري مسلکي ځواک څخه گټه پورته کول؛
- د نويو پېرونکو د جذب ترڅنگ د مخکنيو پېرونکو رضایت او ساتنه او داسې نور

د پورته موخو تر څنگ بهرنۍ مستقیمه پانگونه ممکن سیاسي او فرهنگي موخې هم ولري، چې هېوادونه او پانگوال یې د تر لاسه کولو په موخه نورو هېوادونو کې یاده پانگونه ترسره کوي، چې دلته پرې موږ له اصلي موضوع څخه د بهر کېدو له امله بحث نه کوو.

په هېواد کې د بهرنۍ مستقیمې پانگونې پر مخ پرانیستي سکتورونه او برخې

په هېوادونو کې د بهرنۍ مستقیمې پانگونې پر مخ پرانیستي سکتورونه توپیر لري، د ځینو هېوادونو په ځینې سکتورونو کې بهرنۍ مستقیمه پانگونه محدوده یا ممنوع وي، له همدې پلوه اړتیا ده چې په افغانستان کې د بهرنۍ پانگونې پر مخ د پرانیستو سکتورونو یادونه وشي چې دا برخې په لاندې ډول دي:

- د کرنې او مالدارۍ سکتور؛
- د صنعت او لاسي سپکو صنایعو سکتور؛
- د انرژۍ سکتور؛
- د بانکدارۍ، بیمې او تکافل سکتور؛
- د مخابراتو سکتور؛
- د ترانسپورت او لوجیستیک برخه؛
- ودانیز سکتور؛
- د کانونو د استخراج برخه؛

• د لوی بندونو او کانالونو د جوړولو په برخه کې او همدارنگه د خصوصي پانگې اچونې قانون د ۵مې مادې پر بنسټ د منع شویو سکتورونو څخه پرته نور ټول سکتورونه او برخې د پانگوالو پر مخ پرانیستې دي. (۶)

افغانستان د خپل ستراتیژیک موقعیت له امله چې جنوبي آسیا یې د مرکزي آسیا ذخایرو سره نښلولې او د خورا مهم ارزښت او نقش په لرلو سره د اسیایي هېوادونو ترمنځ د اقتصادي پل لري. د همدې ستراتیژیک موقعیت، مخ په زیاتیدو تقاضا او نفوس، ازاد بازار، غوره او مناسب مالیاتي سیستم ته په کتو حکومت او اړوند اقتصادي سکتورونه کولی شي چې نړیوال شرکتونه، کمپنۍ او هېوادونه مستقیمې پانگونې ته وهڅوي. د دې ترڅنګ باید یادونه وشي چې په دې برخه کې د ترسره شوې بهرنۍ پانگونې له اغېز څخه دا جوتېري چې زموږ په ملي اقتصاد کې د پانگونې اهمیت خورا ډېر دی. د معلوماتو له مخې تر ټولو زیاته پانگوونه په خدماتي سکتور کې تر سره شوې ده او هېوادوالو ته تر ټولو ډیره کاري زمینه د رغونې په سکتور کې برابره شوې ده. اوسمهال حکومت د پانگوالو د پانگونې په موخه د لازمو فرصتونو په لټه کې دی، پانگوالو ته د اوږدمهال لپاره د دولتي ځمکو ورکول، حکومت او خصوصي سکتور ترمنځ ګډ کار کول، د برښنا او انرژۍ د تأمین لپاره هڅې، د افغاني تولیداتو لپاره بهرنی بازار پیدا کول، د ترانزیت د ستونزو د حل په برخه کې لازمي هڅې، د بانکي سیستم د شته ستونزو حل او داسې نور هغه څه چې د اوسني حکومت په توان کې وي، د پانگونې لپاره به زمینه برابره کړي. (۷) له همدې ځایه معلومېږي چې د پانگونې لپاره د شته فرصتونو ترڅنګ حکومت په دې برخه کې خپله هڅه کوي چې په بېلابېلو برخو کې کورني او بهرني پانگوال د پانگونې لپاره راجلب او وهڅوي.

په افغانستان کې د بهرنۍ مستقیمې پانگونې شته فرصتونه او ننگونې

فرصتونه: که څه هم افغانستان د لګښتي اقتصاد لرلو ترڅنګ څو لسیزې په بدبختیو کې ښکېل پاتې شوی او د ټولو اقتصادي او نور بدمرغیو یو لامل هم

جگړه گڼل کېږي. له بله پلوه له ۲۰۰۱ز کال څخه راپه دې خوا يو لړ اقتصادي فرصتونه ايجاد شوي چې له امله يې کورنۍ ناخالص توليد يو څه ښه شوی او همدارنگه له بهرنيو هېوادونو او نړيوالو سره مو اقتصادي اړيکې پراخه شوې دي، سيمه ييز اقتصادي تړونونه او نړيوال اقتصادي او سياسي تړونونه لاسليک شوي او تر يو حده ترې گټه پورته شوې ده، چې اوسمهال د اقتصادي رغونې او راولاړېدا لپاره په همدې محورونو باندې تمرکز کول خورا اړين دي. په تېرو کلونو کې ډيرو بهرنيو پانگوالو او هېوادونو د افغانستان په بېلابېلو سکتورونو کې پانگونه کړې وه، چې په لاندې ډول سره يې يادونه کوو.

- د کرنې او مالدارۍ سکتور؛
- د عامه خدمتونو سکتور؛
- د رغونې يا ساختماني سکتور؛
- د اوبو بندونو په جوړولو او رغولو کې؛
- د انرژۍ په سکتور کې؛
- د معلوماتي ټکنالوژۍ په برخه کې؛
- د معارف او لوړو زده کړو په برخه کې؛
- د کانونو په برخه کې او داسې نور .

پورته سکتورونه د بهرنۍ پانگونې پرمخ پرانيستي و او په همدې سکتورونو کې پانگونه کول ډېر اقتصادي فرصتونه له ځانه سره لري. په بازار کې د سيالۍ د کموالي ترڅنگ دا هېواد د داسې بازار لرونکی دی چې ډير ژر يو توليد د پېرونکو په جلبولو کې د مارکيټ ټولو برخو ته رسېږي. مالياتي مکلفيتونه هم مناسب او کم دي او له بله پلوه زموږ په هېواد کې کاري قوه ځوانه، پرېمانه او ارزانه ده. او د دې هر څه تر څنگ ترانزيتي لارې او هوایي دهليزونه او اړيکې له مختلفو هېوادونو سره رامنځته شوې دي، هر وخت او هر مهال کولی شو اقتصادي اړيکې لا هم پراخې، د خامو موادو واردات او د توليداتو صادرات ترسره کړو. په همدې موخه دا هر څه هغه فرصتونه دي چې

د پانګونې د پراختیا او ملاتړ لپاره شتون لري. د یادونې وړ ده چې ځینې مخکنۍ ننگونې اوسمهال پر فرصتونو بدلې شوې او همدارنګه له دې فرصتونو څخه د پانګونې په برخه کې ډیره ګټه پورته کېدای شي. امنیت او حکومتي اقتصاد محوره سیاست هغه څه دي چې د پانګونې د ملاتړ، هڅونې او پراختیا په برخه کې مناسب شرایط رامنځته کولی شي.

ننگونې

د بهرنۍ مستقیمې پانګونې پرمخ پراته خنډونه په سیاسي، اقتصادي، امنیتي او نورو عواملو پورې اړه لري، که په تېرو کلونو کې د پانګونې وضعیت تر مطالعې لاندې ونيول شي، نو د رسمي او غیر رسمي معلوماتو له مخې به جوته شي چې څو ډوله ستونزې موجودې وې د پانګونې مخه یې ډب کړې وه. (۸)

- امنیتي وضعیت؛
  - د منظم مارکیټ او تقاضا نه شتون؛
  - کمزورې زیربنا؛
  - اداري ستونزې؛
  - مالي سرچینو ته د لاس رسې ستونزې؛
- په پورته ستونزو کې لومړنۍ او لوړه کچه د امنیتي ستونزه وه چې له ۵۰ سلنې څخه یې ډېره برخه جوړوله، دمالي او بشري پانګې د خوندیتوب کچه ټپته وه، د توکو او خدمتونو د انتقال په برخې کې اوږدې لارې د امنیتي ننگونو سره مخ وې او همداشان په دې برخه کې ډېرې ستونزې موجودې وې. د دې ترڅنګ په افغانستان د دوامداره بې ثباتۍ او سیاسي کشمکشونو په پایله کې د هېواد مالي او اقتصادي بازار غیر منظم او ځینې اقتصادي برخې د مافیا په لاس کې وې چې له همدې لامله عمومي تقاضا راټپته شوې وه او دې موضوع د افغانستان پر اقتصاد او پانګونې منفي تاثیر غورځولی و. همدارنګه نورې ستونزې او ننگونې لکه کمزورې زیربنا، اداري ستونزې او د

مالي سرچينو محدوديت هم هغه څه و چې د تېرو دوامداره جگړو او بې ثباتۍ له کبله يې پر افغانستان کې پر پانگونه منفي اغيز کړې و. اوسمهال ځينې مخکنۍ ستونزې په فرصتونو اوښتي او له بله اړخه ځينې نورې ستونزې رامنځ ته شوي چې په هېواد کې د پانگونې په جلب او پراختيا يې خراب تاثير کړې دی. بله دا چې نړيوال شرکتونه او پانگوال اوس هم ممکن په همدې فکر کې وي چې دا جغرافيا لکه د تېر په څېر د پانگونې لپاره مناسب امنيتي او خوندي چاپېريال نه دی. خو په ټوله کې اوسنۍ هغه ننگونې چې په افغانستان کې يې د پانگونې مخه ډب کړې، د اوسني حکومت د رسميت پېژندنې موضوع، د افغانستان پر بانکي سکتور محدوديتونه، د ترانزيت په برخه کې شته ستونزې، د برېښنا او انرژۍ د کمښت ستونزې او ننگونې دي.

د نړيوالو له لوري د اسلامي امارت په رسميت نه پېژندنې پر اقتصادي او ټولنيزو سکتورونو باندې منفي اغيز کړې دی چې له دې کبله يوه ننگونه دا رامنځته شوې چې د بهرنيو پانگوالو د پانگې په انتقال کې د بانکونو په خدمتونو کې محدوديت منځته راغلی دی او همداشان له دې مدرکه ډېرې نورې ننگونې هم پيدا شوي دي. د ترانزيت او ترانسپورت اړوند ننگونې له پخوا راهيسې موجودې دي چې تر دې دمه يې په وړاندې د اوورد مهاله حل لارو په توگه کوم بنسټيز اقدام نه دی ترسره شوې، دلته بايد يادونه وشي چې اړوندې سکتوري ادارې په دې برخه کې بنسټيزه او جدي پاملرنه وکړي. همداشان د انرژۍ د کمښت ستونزو د حل لارو په توگه اړينه ده چې په کور دننه له سرچينو موثره گټه پورته شي او د شته فرصتونو د پراختيا او د انرژۍ د نويو داخلي توليدي سرچينو لپاره هڅې ترسره شي.

دا چې افغانستان يو وروسته پاتې، تړلي او لگښتي اقتصاد لرونکی هېواد دی نو د دې هېواد په اقتصادي وده او پرمختيا کې د پانگونې نقش مهم دی، او د پانگونې دې نقش ته په کتو، د فرصتونو څخه موثره گټه اخېستنه او

ننگونې راکمول او بلاخره له منځه وړلو لپاره اړینه ده چې لازمي طرحې ترتيب او پلې شي او د ټولو هغو ننگونو د حل په موخه لازم اقدامات ترسره شي، چې په دې هېواد کې د پانگونې پرمخ پرې دي.

پایله

دا چې له یوې خوا په تېرو څو کلونو کې افغانستان د بېلابېلو سکتورونو زیربنا وپیاوړه شوې، له بله پلوه په وچه کې راگیر هېواد او د مصرفي اقتصاد په لرلو سره د نړیوالو او سیمه ییزو لویو پانگوالو له نظر څخه هم لرې پاتې شوی دی. همدارنگه په تېرو څو لسيزو کې د ترانزیتي لارو او د سوداگریزو اړیکو د غښتلتیا لپاره بنسټیز کار نه دی شو چې له همدې امله لا هم له ډېرو اقتصادي ستونزو سره لاس او گریوان دی.

له ۲۰۰۱ز کال او په ځانگړې توگه له ۲۰۱۴ز کال څخه راپدېخوا یو لړ اقتصادي او سوداگریزي اساسي برنامې په لاره واچول شوې چې په کور دننه یې د عوایدو گراف د تېر په نسبت لوړ کړ او همدارنگه د چاه بهار ترانزیتي لاره، د لاجوردو لاره او همداشان د چین او د منځني ختیځ څېني نورو هېوادونو ته د ترانزیتي سهولتونو پراختیا د اوسپني په ریل پټلۍ عملي کار او د کورنیو محصولاتو صادرات، په دې برخه کې ځینې بېلگې دي. اړینه ده چې د اوس لپاره یاد لوی ملي اقتصادي اهداف تعقیب او تقویه شي او د دې هر څه تر څنګ یو اساسي فکتور د نړیوالو شرکتونو او هېوادونو مستقیمه پانگونه ده چې په مختلفو سکتورونو کې یې ترسره کېدو ته د هېواد اقتصاد او ټولنه اړ ده. که څه هم په افغانستان کې د تېرو څو کلونو په ترڅ کې بهرنۍ مستقیمه پانگونه ترسره شوې چې تر ټولو ډیره پانگونه د رغونې سکتور کې شوې ده او همدې پانگونې د خدمتونو په سکتور کې تر ټولو ډېر کاري فرصتونه رامنځته کړي دي. د دغې پانگونې د اهمیت او ارزښت ترڅنګ د افغانستان اقتصادي وضعیت ته په کتو، د اوسني حکومت لپاره اړینه ده چې د پانگوالو او د هغو د پانگې د مصونیت په برخه کې اړینه توجه وکړي، د هغو

د امنيت او خونديتوب په موخه دې جدي اقدامات ترسره او د نړيوالو پانگه اچوونکو د جذب په موخه دې له مختلفو تگلارو څخه گټه پورته کړي چې په ټوله کې د نړيوالو سوداگرو او پانگوالو د هڅونې او په افغانستان کې يې د پانگونې سبب وگرځي. په دې سره به د پانگونې پرمخ پرتې ستونزې او ننگونې له منځه ولاړې شي او له شته فرصتونو څخه به مناسبه گټه پورته شي.

وړاندېزونه

- د نړۍ له هېوادونو سره د اقتصادي اړيکو د بهرنۍ مستقيمې پانگونې د جلب په موخه د حکومت رسميت نه پېژندنه لويه ننگونه ده، د دې ننگونې د حل په موخه دې حکومت خپلې هڅې لا گړندی او مؤثرې کړي.
- اوسني حکومت ته مو وړانديز دی چې د پانگوالو د جلب په موخه دې د دوی د بشري او مادي پانگې د خونديتوب او امنيت ډاډ ورکړل شي او په دې اړه دې بېلابېلې طرحې پلي شي.
- حکومت او په ځانگړې توگه د مالي وزارت، مرکزي بانک او نورو اړوندو ادارو ته مو وړانديز دا دی چې پر بانکي سکتور د وضع شويو محدودیتونو په بشپړه توگه له منځه وړلو لپاره لازمي هڅې وکړي.
- د يو هېواد په پرمختيا کې د بشري ځواک رول ډير مهم دی، نو په همدې اساس اوسني حکومت ته وړانديز کوم چې د مهاجرت او په ځانگړې توگه له افغانستان څخه د ناقانونه مهاجرت او د کادرونو د وتلو ټول عوامل له منځه يوسي.
- د حکومت اړوندو ادارو ته وړانديز کوم چې د ناقانونه سودگري، قاچاق او په ځانگړې توگه د ډالرو د قاچاق مخنيوي وکړي او په دې اړه خپلې هڅې لا چټکې کړي.

مأخذونه

۱- ساکس، جفري. عصر توسعه پایدار، ژباړه علی نصیری، زینب مرتضوی فر، شهره وکیلان، لومړی چاپ، انتشارات جهاد دانشگاهی: کابل، ۱۳۹۴ل. ۱۲۵ مخ.

۲- Foreign direct investment. (n.d.). OECD iLibrary. Available at: https://www.oecd-ilibrary.org/finance-and-investment/foreing-direct-investment-fdi/indicator-group/english_9a023b18-en. Access date: ۱۰/۵/۲۰۲۲

۳- Razorpay. (۲۰۲۳) foreign direct investment (FDI): meaning, types, advantages & examples. Available at: <https://razorpay.com>. access: ۳۰/jully/۲۰۲۳.

۴- فرزین، محمدرضا او نور. ((بررسی اثر سرمایه گذاری مستقیم خارجی بر رشد اقتصادی)). فصلنامه پژوهش های سیاست های اقتصادی، کابل، شماره ۶۱، سال ۱۳۹۱ل.

۵- Hayes, Adam. Foreign Direct Investment (FDI): What is it, types and example, ۲۰۲۲, available at: <https://www.investopedia.com/terms/f/fdi.asp>. Access date: ۱۰/۸/۲۰۲۲.

۶- د خصوصی پانګې اچونې قانون، ۸۶۹ شمېره رسمي جريده ۱۳۸۴/۹/۳. ۵مه ماده.

۷- حنفي، امان الله. ((د سوداګرۍ او پانګونې په برخه کې د اقتصادي کميسيون لاسته راوړنې او وړاندیزونه))، د د ا.ا.ا. اقتصادي معاونیت مجله، کابل، مسلسل شمېره: ۲، ۱۴۴۳ ه.ق. ۲۷ مخ.

٨- S. Abid. (٢٠١٦). A study on FDI and its impact on Afghanistan's economy {master's thesis}. Bangalore University. Page١٦.

څېړنپار عالم جان

د ټوليزو رسنيو په قانون کې د خصوصي حریم موضوع
تحليلي څېړنه

Analytical research on privacy issues in the law of mass media

Junior Assistant Professor Alam Jan

Abstract

Privacy is a human right that gives safety and security to people in their personal and social life in the event it observes on the right track in order to protect the privacy of each member of society. Not observing the right to privacy in the law of mass media will be caused psychological, financial, and personal harm to individuals. In order to respect this human right, various media rights and obligations have been established, one of which is to respect privacy.

This article examines privacy in mass media law and relevant concepts of identification, definition, value, and identification of privacy in the light of Islamic Sharia.

As the privacy of the people in a society and the protection of personal information have become more important on an international level. Therefore, the study focused on relevant declarations, instruments, and laws of international media institutions, international human rights institutions, and regional institutions regarding the

protection of privacy and personal information to understand further the importance of privacy in mass media law.

لنډيز

خصوصي حریم د وگړو یو انساني حق دی چې په ټولنیز او انفرادي ژوند کې د دې حق په مراعاتولو او خوندي کولو سره شخص د خونديتوب، امنیت او آرامۍ احساس کوي. د نه مراعات کولو په وخت کې شخص ته روحي، مالي او ځاني زیانونه رسېږي. د همدې انساني حق مراعات کولو لپاره رسنیو ته بېلابېل رسنیز حقوق او وجایب وضع شوي دي چې له هغې جملې څخه یو هغه یې د رسنیو له خوا د خصوصي حریم مراعات کول دي.

په دې مقاله کې د ټولیزو رسنیو په قانون کې د خصوصي حریم موضوع خپرل شوې ده او سربېره په دې د خصوصي حریم پېژندنه، تعریف، ارزښت او د اسلامي شریعت په رڼا کې د خصوصي حریم په پېژندنه رڼا اچول شوې ده. همدارنگه په نړیواله کچه د یوې ټولنې د وگړو خصوصي حریم او د هغوی د شخصي معلوماتو خوندي ساتل ورځ تربلې مهم شوي. د دې اهمیت د لا ښه درکولو په خاطر د رسنیو نړیوالو بنسټونو، د بشر حقونو نړیوالو بنسټونو او د سیمه ییزو بنسټونو په اعلامیو، اسنادو او قانونو کې د خصوصي حریم او شخصي معلوماتو خوندي کولو په اړه ذکر شویو مادو ته لنډه اشاره شوې ده.

سریزه

خصوصي حریم د انسانانو د ژوند یوه مهمه برخه ده او د بشري ټولنې له پیل راهیسې د خصوصي حریم خوندي ساتلو موضوع محسوسه ده. په ځانگړې ډول نن سبا چې نړۍ د اقتصاد، دیپلوماسۍ، بېلابېلو همکاريو او تړونونو، د اړیکو او ټکنالوژۍ په امکاناتو وصل شوې ده او د خصوصي حریم او حدود موضوع یې لا مهمه کړې ده.

په یویشتمې پېړۍ کې رسنۍ د ځانگړې ارزښت څخه برخمنې دي او پراخ ارتباطي جال یې غوړولی دی. رسنیو د دولتونو او ټولنو د خلکو ترمنځ

پراخ ارتباطي پل جوړ کړی دی او د دولتونو او ملتونو ترمنځ د وصل يو وسيله ده. له دې کبله ډېره مهمه ده چې د خبريالي کار په وخت کې ټوليزې رسنۍ او رسنيز تشکيل د خصوصي حریم ساتلو ته پوره پام وکړي. قانون پوهان، د رسنيو کارپوهان، خبريالان او مسوولې ادارې د رسنيو لپاره په وضع کړو قوانينو کې د خصوصي حریم مراعات کولو موضوع په حقوقي چوکاټونو کې روښانه کړې ده. لا هم اخته دي چې په پوره حقوقي احتياط سره داسې قوانين وضع کړي چې نه رسنۍ سانسور شي او نه هم رسنۍ په غوښتلي او نا غوښتلي ډول د جرم لامل وگرځي.

مېریت

د رسنيز کار پرمهال د خصوصي حریم مراعات کول د خبريال له لوري مسلکي چلند دی او ما هم د دې موضوع د مېریت او ارزښت په درک کولو وپتېيله چې د افغانستان د ټوليزو رسنيو په قانون کې د خبريالانو د کار پرمهال د خصوصي حریم خوندي ساتلو موضوع وڅېړل شي، نیمگړتياوې په نښه شي او دې برخې ته د مسوولو ادارو، قانون پوهانو، رسنيزو حقوق پوهانو او د خبريالانو پام راوگرځول شي. د اړتيا په صورت کې هغه وخت چې دولت د ټوليزو رسنيو قانون کې نوې سمونې او تعديلات راولي مرسته به شوې وي.

هدف

د ټوليزو رسنيو په قانون کې د خصوصي حریم حدود وڅېړل شي او روښانه شي چې د رسنيز کار پرمهال خبريالان کومې پولې مراعات او خپل ځان او ټولنه خوندي او روښانه وساتلی شي.

د څېړنې پوښتنه

آيا د ټوليزو رسنيو قانون د خصوصي حریم حدود معلوم کړي؟
آيا د دې موضوع اهميت ته په کتو لازمه به وي چې د ټوليزو رسنيو قانون د خصوصي حریم موضوع تر جلا عنوان لاندې بيان کړي؟

د خپرنې میتود

په دغه علمي-تحقيقي مقاله کې له تحلیلي-توصیفي میتود څخه ګټه اخیستل شوې ده.

د خصوصي حریم پېژندنه

خصوصي حریم د انسانانو یو اساسي حق دی او د دې حد مراعات کول یو مهم او اړین کار دی. ځکه له خصوصي حریم سره د یوې ټولنې او د هغې د وګړو انساني کرامت، وقار، شان، ازادې او نور بشري حقونه په دې موضوع پورې تړلي دي.

د خصوصي حریم په تعریف او پېژندنې سره کولی شو چې د نورو د بې دلیله لاسوهنو د مخنیوي، د خپل ځان او په ټولنه کې د نورو د ژوند خونديتوب لپاره ځینې قوانین تصویب شي او له مخې یې دغه پولې مدیریت شي. د دې پولو په مدیریت سره انسان ته ایله د دې فرصت برابرې چې له خپل چار چاپیریال سره ښه او ډاډمن تعامل وکړي، راکړه ورکړه وکړي، تجربې تبادلې کړي، خبرې، کاري او ګټور اطلاعات ولېږدوي او په علمي-خپرنېزو غونډو کې ګډون وکړي. نو په دې او داسې ډېرو نورو کارونو کې خصوصي حریم له مور سره مرسته کوي چې د هغو کسانو او ادارو لپاره پولې وټاکو چې زموږ ځان، سیمو، خپرونو، شخصي ژوند، اړیکو او اطلاعاتو ته لاس رسې لري او یا هڅه کوي چې لاسرسی پیدا کړي.

د خصوصي حریم د خونديتوب لپاره نافذ شوي قوانین له خلکو سره مرسته کوي که چېرې له ځانه پورته او ځواکمن سره مخامخ کېږي یوازې همدا قوانین دي چې پر بنسټ یې له خپلو حقونو څخه دفاع کېدلی شي.

«د خصوصي حریم خوندي کولو موضوع د رسنیو او ټولنې ترمنځ د روښانه حقوقي اړیکو رامنځ ته کول دي ترڅو د یو بل حقوق ته درناوی وشي. د تخطی په صورت کې متناسب قانوني او قضایي خپرنې لاندې ونیول شي او دا په یو ډول د رسنیو د حق تلفۍ مخه هم نیول کېږي.» (٦: چکید ...، الف)

د خصوصي حریم په اړه کوم واحد او مشخص تعریف چې حقوق پوهان پرې یوه خوله وي نه دی وړاندې شوی. یوازې هغه موارد راخیستل شوي چې د حقوق پوهانو په تعریفونو کې وړاندې شوي دي.

• خصوصي حریم له درې رکنونو څخه جوړی شوی دی: الف - محرمالی ب - نوم ورکتوب ج - تنهایی

• د خلکو هغه حق چې خپله پرېکړه وکړي چې په کومو شرایطو، په کومه اندازې، په کوم وخت کې او چا ته د خپل حالت او چلند په اړه معلومات ورکړي.

• د خلکو شخصي ژوند او اطلاعات چې له بهرنۍ مداخلې خوندي وي.

• د خلکو خصوصي حوزه چې له تعرض څخه خوندي وي.

• خصوصي حریم هغه اطلاعات دي چې د افشاء کېدو په صورت کې فرد له زیانونو سره مخ شي. (۷: بنیاد وکلا)

زما په اند خصوصي حریم هغه مفهوم دی چې پېژندنه یې په محیطي شرایطو پورې اړه لري او خصوصي حریم هغه حد دی چې له قدرت څخه د خپل سرې، ناقانونه او غیرموجه استفادې پر وړاندې خپل ځان او ټولنه خوندي کوو.

خصوصي حریم نن سبا د خلکو او ادارو لپاره له دوه اړخونو مهم دی او ورځ تربلې مهم کېږي. لومړی خلکو او ټولنې ته له دې اړخه مهم دی چې د خصوصي حریم پولې کنټرول شي ترڅو هېڅوک او هېڅ اداره د هغوی خصوصي حریم او شخصي معلوماتو ته لاس رسی پیدا نه کړي. دا د انسانانو بشري او مدني حق دی چې خصوصي حریم یې له هر ډول تېري څخه خوندي وساتل شي. دویم اړخ د دې موضوع دا دی چې په ملي او نړیواله کچه ځینې خلک او یوشمېر ادارې د یو شخص او د یوې ټولنې خصوصي حریم او شخصي معلوماتو ته د لاس رسي لپاره له خپلو امکاناتو کار اخلي. دوی د دولتونو، ټولنو او د هغوی د وگړو له محرمو اطلاعاتو، شخصي معلوماتو

او د خصوصي حریم په حد کې د شته مطالبو او معلوماتو څخه د خپلو موخو لپاره استفاده کوي. همدا چې له لومړي اړخه خلکو سره دايمي دا اندېښنه او پوښتنه موجوده وي چې څوک زموږ په اړه په څه پوهېږي؟

په لويه کچه د بهرنيانو د مداخلې په وړاندې د يو هېواد د عادي خلکو، رجال برجسته او دولتي ادارو د خصوصي حریم خوندي ساتلو په اړه دولت خپل مکلفيتونه او وجايب لري چې په دې برخه کې اړوندې ادارې يې د خپلو چارو لپاره مسوولې کړي دي او مشخصې دندې ورته سپارلي دي. په هېواد کې دننه د رسنيو او خصوصي حریم په بحث کې خپل قوانين موجود دي. چې همدا زموږ د بحث اصلي موضوع ده.

د خصوصي حریم د پولو مراعت کولو په دې بحث کې رسنۍ، رسنيز تشکيل او رسنيز حقوق شامل دي. قانون او بيا د ټوليزو رسنيو قانون خبريالان، مسوول مديران او د رسنيو د امتياز خاوندان دې ته متوجه کوي چې د خصوصي حریم پولو څخه د تېرېدو حق نه لري او رسنۍ د دې حد په خوندي ساتلو کې د نافذه قوانينو په رڼا کې خپل مسووليت او محدوديت لري.

په افغانستان کې د خلکو، رسنيو، دولتي ادارو، چارواکو، حقوق پوهانو او قوانينو لپاره خصوصي حریم کوم ډول پوله او حد دی؟ د دې لپاره چې د څېړنې له موضوع خارج نه شو دا پوښتنه لا مشخص کوم چې آیا د ټوليزو رسنيو قانون د خصوصي حریم حدود معلوم کړي؟ آیا د دې موضوع اهميت ته په کتو لازمه به وي چې د ټوليزو رسنيو قانون د خصوصي حریم موضوع تر جلا عنوان لاندې بيان کړي؟

د دې پوښتنې په ځواب کې مهمه ده چې د موضوع اساسي رېښې يعنی قوانينو ته ورشو چې د ټوليزو رسنيو په قانون کې کومه پوله يا حد د خصوصي حریم په توگه تعريف شوې ده؟

د افغانستان د ۱۳۸۲ هـ.ش کال اساسي قانون کې د خصوصي حریم موضوع په دې ډول حمايت کړې ده.

د اساسي قانون ۳۷ ماده: «د اشخاصو د مخابراتو او ليکونو آزادي او محرميت که په ليکلي ډول وي يا د تيليفون او تلگراف يا نورو وسيلو له لارې، له تېري څخه خوندي دي.

دولت د اشخاصو د مخابراتو او ليکونو د پلټنې حق نه لري، مگر د قانون له حکمونو سره سم.»

د اساسي قانون ۳۸ ماده: «د شخص استوگنځی له تېری څخه خوندي دی. هېڅوک د دولت په گډون نه شي کولای د استوگن له اجازې يا د واکمنې محکمې له قرار پرته او بې له هغو حالاتو او لارو چې کور ته ورننوځي يا بې وپلټي.

د څرگند جرم په مورد کې مسؤول مامور کولای شي د محکمې له مخکېنۍ اجازې پرته د شخص کورته ورننوځي يا هغه وپلټي. نوموړی مامور مکلف دی کور ته له ننوتو يا پلټنې وروسته، په هغه موده کې چې قانون يې ټاکي د محکمې قرار ترلاسه کړي.» (۲: ۳۷ او ۳۸ مادې)

د اساسي قانون پورتنۍ دواړه مادې په افغانستان کې دولتي ادارو، دولتي چارواکو، رسنيو او نورو ته د خصوصي حریم مراعات کولو لپاره عمده ټکي ور مشخص کړي دي. دا عمده ټکي د خصوصي حریم په برخه کې پالیسي جوړونکو او قانون پوهانو ته لار خلاصوي چې په جزیاتو سره یوه جلا پالیسي جوړه کړي او یا کم تر کم د ټوليزو رسنيو په قانون کې دې برخې ته توجه وکړي. د اساسي قانون د همدې مادو پر بنسټ په ۱۳۸۴ هـ.ش کال کې د ټوليزو رسنيو قانون، تصویب، نافذ او توشیح شوی دی.

د ټوليزو رسنيو قانون د رسنيو لپاره په بېلابېلو څپرکو او مادو کې د فکر او بیان د آزادۍ حق، د معلوماتو، اطلاعاتو او نظرونو د غوښتنې او بېرته د انتقال او خپرولو په اړه حدود، پولې او د رسنيو مسوولیت او محدودیت واضح کړي

دي. د ټوليزو رسنيو قانون د خصوصي حریم په خوندي کولو کې د رسنيو مسوولیت او محدودیت څه ډول توضیح کړی دی؟ او د خصوصي حریم موضوعاتو ته يې څومره ښکاره اشاره کړې ده؟

د ټوليزو رسنيو قانون پنځمه ماده وايي: «هر شخص حق لري، معلومات وغواړي او ترلاسه يې کړي. دولت د هېواد د اتباعو له غوښتنې سره سم، هغه معلومات چې غوښتل کېږي د هغوی په واک کې ورکوي. خو دا چې غوښتل شوي معلومات محرم وي او افشاء کول يې د هېواد امنیت، ملي گټې او ځمکنۍ بشپړتيا په خطر کې واچوي او يا د نورو حقوقو ته زیان ورسوي.» (۳: ۵ ماده)

له دې مادې څخه لومړی خبره چې څرگندېږی هغه دا ده چې دولت باید خپلو وگړو ته غوښتل شوي معلومات ورکړي. خلک حق لري چې ځان پوهه کړي چې دولت يې د ملت برخليک په اړه څه ډول پرېکړې کوي؟ د ملت، خاورې، نفوس، واک او د حاکمیت ټينگښت، غوړېدا او راتلونکي په اړه په کوم لوري روان دی. د قانون له مخې دا معلومات به خلک د رسنيو له لارې له دولت څخه ترلاسه کوي. ځکه که هر څوک په انفرادي ډول دولت ته د معلوماتو په برخه کې مراجعه وکړي گډوډي او ستونزې رامنځ ته کېږي، ادارې له هرچاه سره مصروفه کېږي، اطلاعات په يو وخت کې ټولو خلکو ته په يو شان، کره، بې طرفه او دقيق ډول نه رسېږي. د سوال او ځواب، سپيناوي او د تخطيو د مخنيوي مرجع ورکېږي.

دويمه خبره چې له دې مادې څخه استنباط کېږي هغه دا ده چې د معلوماتو په اخیستلو او خپرولو کې پولې يا حریم په پام کې ونیول شي. يعنې رسنۍ نه شي کولی د هغو معلوماتو د اخیستو او خپرولو غوښتنه وکړي چې محرم وي، افشاء کول يې د افغانستان امنیت، ملي گټې او ځمکنۍ بشپړتيا په خطر کې اچوي او يا د نورو وگړو حقونو ته زیان ورسوي.

دریمه خبره دا ده چې په قانون کې منع شوي موارد د رسنيو لپاره یو محدودیت دی او له مخې یې رسنۍ او د رسنیز تشکیل د خپل هېواد، خلکو، دولت، ملي گټو، اسلام دین، عقایدو او په هېواد کې د اهل ذمه خلکو په وړاندې مسوول گرځوي. دلیل یې دا دی که چېرې ټولیزې رسنۍ (راډیو، ټلويزيون او ورځپاڼه) له قانون او نشراتي پالیسۍ سره برابر عمل ونه کړي؛ د دوی اطلاعات او معلومات په هېواد کې د عمومي بې ثباتۍ او تباهي لامل کېږي.

د ټوليزو رسنيو قانون ۴۵ ماده کې وايي په ټوليزو رسنيو کې د دغو مطالبو خپرول جواز نه لري: « ۱ - هغه آثار او مطالب چې د اسلام د سپېڅلي دين له حکمونو او اصولو سره په توپير کې وي.

۲- هغه مطالب او آثار چې نورو اديانو او مذهبونو ته د سپکاوي لامل وگرځي.

۳- هغه آثار او مطالب چې د حقيقي او حکمي اشخاصو د سپکاوي، تحقير او د هتک حرمت لامل شي.

۴- هغه آثار او مطالب چې پر حقيقي او حکمي اشخاصو افترا وي او د هغوی شخصیت او اعتبار په ټولنه کې زیانمن کړي.

۵- هغه آثار او مطالب چې له اساسي قانون سره توپير ولري او د جزا په قانون کې جرم وگنل شي.

۶- پرته د اسلام له سپېڅلي دين څخه د نورو دينونو تبليغول او ترويج.

۷- د تاوتریخوالي او د تېري د قربانيانو د هويت او د تصويرونو څرگندول په داسې ډول چې ټولنيز حيثيت يې زیانمن شي.

۸- هغه آثار او مطالب چې د ټولني د افرادو او په ځانگړې توگه د ماشومانو او تنکيو ځوانانو رواني امنيت او اخلاقي سلامت زیانمنوي.» (۳: ۴۵ ماده)

د ۴۵ مادې اته واړه بندونه په پوره صراحت سره د ممنوعه مطالبو نشر يادونه کړې ده. په مصداق يې ټوليزې رسنۍ مسووليت منونکې کړي چې د مطالبو او خبري اطلاعاتو د خپرولو په وخت کې ديني او مذهبي حريم ته پام

وکړې، د اشخاصو د سپکاوي او افتراء سبب نه شي، تاوتریخوالی، جگړې، قومي او مذهبي شخړې رامنځ ته نه کړي، عمومي نظم کېدو نه کړي او نور داسې مواد خپاره نه کړي چې د جزا په قانون کې هغه ته جرم ویل شوی وي. همدارنگه نه باید د تاوتریخوالي او د جنسي تېري د قربانيانو هويت او انځورونه په داسې ډول ونیسي یا څرگند کړي چې د هغوی اجتماعي حیثیت ته په کې زیان ورسېږي.

د ټولیزو رسنیو قانون په ۲۱ او ۲۲ مادو د اصولو پام کې نیولو په بحث کې هم د خصوصي راډیوگانو او ټلوېزیونونو ادارې مکلفې کړي دي چې د اسلام د مبارک دین اصول او حکمونه، د افغانستان د ملت ملي، معنوي او اخلاقي ارزښتونه او رواني امنیت ته پام وکړي.

که د ټولیزو رسنیو قانون موخې چې د دې قانون ۲ ماده یې په دې ډول بیانوي: «۱- د فکر او بیان آزادی د حق ملاتړ او تضمین. ۲- د ژورنالستانو د حقوقو ملاتړ او د رسنیو د آزاد فعالیت د شرایطو تأمینول. ۳- د آزادو، خپلواکو او کثرت غوښتونکو ټولیزو رسنیو د وسایلو رواجول او پرمختیا. ۴- د هېواد اتباعو د فکر او احساس د څرگندولو او د وینا، لیکنې، رسم، تصویر، په فیته کې د ثبتولو، تمثیل، حرکت او نورو علمي، ادبي، هنري او چاپ او خپرولو د پدېدو په واسطه په عادلانه توګه د حقایقو د انعکاس د مناسبو زمینو برابرول. ۵- د اسلام د سپېڅلي دین حکمونو او اصولو ته په پام سره د بشر حقوقو په نړیواله اعلامیه کې مسجل د بیان او ټولیزو رسنیو د اصل په پام کې نیول. ۶- د ټولیزو رسنیو د وسایلو له سالمې ودې سره د مرستې په منظور په داسې ډول چې وکولای شي په هېواد کې د صحیحو خبرونو، اطلاعاتو، زده کړې او روزنې د خپرولو او د علم او ثقافت د غوړېدو اغېزمن وسایل وي، د خلکو نظر یې له ژورنالېستيکو معیارونو، اصولو او ارزښتونو (صداقت، ناپلوی او توازن) سره سم منعکس کړي.» (۳: ۲ ماده) همدارنگه د دې قانون ۵ ماده، ۲۱ ماده، ۲۲ ماده او ۴۵ ماده د خصوصي حریم په خوندي کولو کې د رسنیو د

مسووليت او محدوديت په موخه مطالعه او وڅېړل شي که څه هم د خصوصي حریم پولي او حدود ترې معلومېږي، خو څرنگه چې په قانون کې د معلوماتو غوښتلو، خپرولو او د ممنوعه مطالبو بحث پوره صراحت لري او ځانگړې مادې ورته وضع کړي دي، خو د خصوصي حریم لپاره يې ځانگړی عنوان، تعريف او مادې جلا کړي نه دي. د رسنيو له خوا د خصوصي حریم مراعات کول نن سبا د ټوليزو رسنيو په قانون کې مهم، له جزياتو ډک او حتمي بحث دی.

د ټوليزو رسنيو په قانون کې د خصوصي حریم تعريفول او د خصوصي حریم په خوندي ساتلو کې د ټوليزو رسنيو مسووليت او محدوديت حدود دې واضح شي. د دې کار گټه دا ده چې د کار کولو په ساحه کې خبريالانو ته کاري جرأت ورکوي او په اسانۍ سره د خصوصي حریم نقض له خطا گانو ځان ساتلی شي، ځکه د ټوليزو رسنيو قانون د خصوصي حریم په اړه د ابهام بحث راکموي او په ورته وخت کې د اشخاصو خصوصي حریم خوندي کېږي.

د ۱۳۸۴ هـ.ش کال د ټوليزو رسنيو تصويب شوی قانون چې بيا ځلي په ۱۳۸۸ هـ.ش کال کې د سمون او زياتونو لپاره تعديل شوی و. خو د تعديل پرمهال په ياد قانون کې خصوصي حریم تعريف شوی نه دی او په اړه يې مشخصې مادې ذکر شوي نه دي، نو لا هم د ټوليزو رسنيو قانون د خصوصي حریم خوندي ساتلو په برخه کې تشه لري.

نو د دې لپاره چې د ټوليزو رسنيو په قانون کې د خصوصي حریم او شخصي معلوماتو خوندي کولو لپاره دولت، اهل مسلک او قانون پوهان لا زياته پاملرنه وکړي او دا موضوع د ځانگړي عنوان لاندې په قانون کې په مشخصو جزياتو سره ځای پر ځای کړي او معقولې حل لارې ورته په گوته کړي. ښه ده چې په دې برخه کې د امکان تر حده د رسنيو نړيوالو بنسټونو او همدارنگه د سيمه ييزو بنسټونو په اسنادو او قوانينو کې هم د خصوصي حریم او شخصي معلوماتو موضوع روښانه شي، ځکه له يوې خوا د موضوع اهميت به ښه درک شي او له بلې خوا به په يادو اسنادو او قوانينو کې د خصوصي

حریم او شخصي معلوماتو د خوندي کولو بحث په لنډ ډول راوړل شي چې د موضوع په هر اړخيز پوهاوي کې مرسته وکړي.

په رسنيز پوښښ کې د خصوصي حریم خوندي ساتلو سپارښتنې چې د د ژورناليسټانو اخلاقي ټولنې، د ژورناليسټانو استازو، د ټوليزو رسنيو ټولنې، د اروپايي شورا متخصصينو او رسنيزو انجيوگانو له لوري برابر شوي دي.

د خصوصي حریم خوندي ساتلو په اړه سپارښتنې په دوو عمومي برخو ويشي: لومړۍ برخه يې د عمومي شخصيتونو (هغه شخصيتونه دي چې دولتي منصبونه لري او هغوی د هېواد په اقتصادي، سياسي، ټولنيزو، هنري او نورو حوزو باندې خپل تاثير ولري)، عامو خلکو او ماشومانو د خصوصي حریم ساتلو کلي اصول واضح کړي دي. په دويمه برخه کې ځانگړي معيارونه د عکاسۍ، فلم اخيستو، څېړنيزې خبريالۍ، نويو رسنيو، انتخاباتي پوښښ، د محکمو د کاري جريان راپور ورکولو او د ژورناليسټيکو معلوماتو دوسيو امنيت خونديتوب برخو ته وضع کړي دي چې په دې برخو کې عمومي مقررات مراعات شي ترڅو د عمومي شخصيتونو او عامو خلکو خصوصي حریم او شخصي معلومات د عامه گټو په چوکاټ کې خوندي وساتل شي. (۹: ۱۱- ۱۴ مخ)

د خصوصي حریم خوندي ساتلو په اړه د بشري حقوقونو په نړيوالو اسنادو کې راغلي دي چې خصوصي حریم يو اساسي او بنسټيز انساني حق دی. له دې جملې څخه د ۱۹۴۸ ميلادي کال د ملگرو ملتونو د بشري حقونو نړيواله اعلاميه ۱۲ ماده کې ويل شوي دي «هېڅوک د چا په خصوصي ژوند، کورنۍ چارو، د اوسېدو ځای يا شخصي ليکونو کې خپل سرې مداخله وکړي. نه يې په نوم او حيثيت او شرافت تېری کېدای شي، هرڅوک د دې ډول يرغل يا لاسوهنې په وړاندې د قانون له خوا د ساتنې او ملاتړ حق لري.» (۴: ۱۲ ماده).

همدارنگه د ۱۹۶۶ ميلادي کال د مدني او سياسي حقوقونو نړيوال ميثاق ۱۷ ماده کې راغلي دي «۱. نه بايد د چا خصوصي حریم، کورنۍ، کور او ليکونه يې د بل چا له خپلې سرې لاسوهنې يا په ناقانونه توگه تعرض سره مخ شي او يا د هغه عزت، وقار او ابرو باندې بريد وشي. ۲. هر څوک حق لري چې د داسې بريدونو او لاسوهنو په وړاندې د قانون له مخې ملاتړ او ساتنه يې وشي.» (۵: ۱۷ ماده).

همدا شان د خصوصي حریم ساتلو او خوندي کولو په اړه لاندېني موارد هم شامل دي:

- ۱- مهاجرو يا کډوالو کارگرو په اړه د ملگرو ملتونو د کنوانسيون ۱۴ ماده؛
- ۲- د ماشومانو د حقونو په اړه ملگرو ملتونو د کنوانسيون ۱۶ ماده؛
- ۳- د ماشومانو د حقونو او هوساينې په اړه د افريقايي منشور ۱۰ ماده؛
- ۴- د بيان د آزادۍ په اړه د افريقايي اتحاديې د اصولو ۴ ماده؛
- ۵- د بشر حقونو په اړه د امريکا د کنوانسيون ۱۱ ماده؛
- ۶- د انسان د حقونو او وظيفې په اړه د امريکا د اعلاميې ۵ ماده؛
- ۷- د بشري حقونو په اړه د عرب منشور ۱۶ او ۱۲ مادې؛
- ۸- د اسيا د بشري حقونو د اعلاميې ۲۱ ماده؛ او ۹- د بشري حقونو په اړه اروپا کنوانسيون ۸ ماده.» (۸: ۳-۴ مخونه) د نړۍ په هره سيمه کې له ۱۳۰ زياتو هېوادونو د خصوصي حریم د ساتنې په اړه د هغوی اساسي قانون څرگند دريځ لري. د خصوصي حریم د ساتلو او خوندي کولو يو مهم عنصر د شخصي اطلاعاتو د ساتنې حق دی. ځکه چې دا حق له عمومي خصوصي حریم څخه استنباط کېږي. له همدې وجې ځينو نړيوالو او سيمه ييزو اسنادو د شخصي اطلاعاتو ساتنې ته ځانگړی حق ټاکلی دی. له دې جملې څخه «۱- د خصوصي حریم او د يو هېواد له ملي پولو د باندې جريانونو څخه د شخصي اطلاعاتو او معلوماتو د ساتنې په اړه د اقتصادي همکاريو او پرمختيا سازمان لارښوونې. ۲- په خپل سري ډول د افرادو د معلوماتو لېږد مخنيوي

لپاره له يادو افرادو څخه د اروپايي شورا د ۱۰۸ کنوانسيون ملاتړ. ۳- د اروپايي اتحاديې يو شمېر لارښوونې او د هغې اړوند مقررات او د اروپايي اتحاديې د بنسټيزو حقونو منشور. ۴- د آسيا پسيفک د اقتصادي همکاريو د خصوصي حریم چوکاټ ۲۰۰۴ او ۵- د سويلي افريقا هېوادونو اقتصادي ټولنه د ۲۰۱۰ څخه د معلوماتو د خوندي ساتنې لپاره الحاقې قانون لري.» (۸: ۵ مخ). نن سبا له ۱۰۰ څخه ډېر هېوادونه د خصوصي حریم او شخصي معلومات د خوندي ساتلو قوانين لري.

د اسلامي شريعت په رڼا کې د خصوصي حریم پېژندنه

په ورته وخت کې د اسلام په مبارک دين کې هم د خلکو د خصوصي حریم خوندي ساتل يو له ارزښتناکو حقوقو څخه ياد شوي دي. الله ج د حجرات سورت په ۱۲ آيت کې په صراحت سره وايي چې «يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَ لَا تَجَسَّسُوا وَ لَا يَغْتَبَ بَعْضُكُم بَعْضًا يَجِبُ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ» [۱۲]. اى هغو کسانو چې ايمان يې راوړى دى! تاسو له ډېرو (بدو) گمانونو نه ځان وساتئ، بېشکه ځينې گمانونه گناه ده- او پټ عيونه مه لټوئ او ستاسو ځينې دې د ځينو نورو غيبت نه کوي، ايا په تاسو کې يو کس دا خوبوي چې د خپل ورور غوښه وخورې، په دې حال کې چې هغه مړ وي، نو تاسو دغه (خوارک) بدگنئ او له الله نه ووېرېئ، بېشکه الله ښه توبه قبلوونکى، بې حده رحم کوونکى دى. د حجرات سورت په ۱۲ آيت کې اخلاقي ټکو ته اشاره شوې ده او د ټولنيزو اخلاقو په مراعات کولو کې له درېو کارونو منع راغلي ده. ۱- بدگمانې: د دې مبارک آيت په لومړۍ برخه کې د خلکو په وړاندې يې بدگمانې منع کړې ده. له بدگمانۍ څخه د ايسارولو لومړى حکمت په دې کې دى چې کله يو مسلمان د بل مسلمان په وړاندې بدگمان پيدا کړي انساني اړيکې، د ورور گلۍ اړيکې، ټولنيزې اړيکې، د خپلولۍ اړيکې او تجاري اړيکې يې خرابېږي. همدارنگه د منع راوړلو دوهم

حکمت په دې کې دی چې له گناهونو څخه د ساتنې په موخه آن له احتمالي گناهونو څخه هم ځان وساتو چې دا ټکي د ټولني اخلاقي اړخ خورا ډېر پياوړی کوي. ۲- تجسس: له تجسس څخه په دې موخه منع راغلي ده چې په خپله ټولنه کې او لرې پرتو ټولنو کې تعقيب، د معلوماتو پلټل او د خلکو د پتو اسرارو افشا کول منع شوي دي. ۳- غيبت: د يو چا په نه موجوديت کې د هغه کس په اړه داسې څه ويل چې که هغه پرې خبر شي د هغه د ناراحتۍ لامل شي دا غيبت دی او له دې عمل څخه منع راغلي ده. له غيبت څخه د ايسارولو حکمت په دې کې دی چې د يو شخص عزت او ابرو نه تر پنبو لاندې کېږي او ټولنيزې اړيکې او پيوستون نه ماتېږي. (۱: سورت حجرات ۱۲ آيت).

نو د اسلام مبارک دين ډېر ښکلي ارشادات وړاندې کړي دي. د پورتنی حجرات سورت ۱۲ آيت ارشادات د خصوصي حریم خوندي ساتلو او بيا د اشخاصو د معلوماتو خوندي ساتلو بحث د دې په رڼا کې وڅېړل شي او دا ټکي د قوانينو په مادو په بندونو کې راوړل شي. د ټولني د اخلاقي چوکاټ د پياوړتيا او په ورته وخت کې د خصوصي حریم د تشخيص، ساتنې او د افرادو د معلوماتو له خونديتوب سره مرسته کوي، کوم چې د خلکو له رواني امنيت سره مرسته کوي او د انسان د آزادۍ حقوق پرې مراعات کېږي.

پايله

د خصوصي حریم خوندي ساتلو موضوع نن سبا د بشري علومو د متخصصينو ترمنځ يو مهم بحث دی او يوازې تر انسانانو پورې نه محدودېږي. له دې کبله اړينه ده چې د خصوصي حریم او عمومي حریم پولې سره جلا شي. ټوليزې رسنۍ چې سروکار يې له ټولني، خلکو او خبري مطالبو سره دی. نو رسنۍ او رسنيز تشکيل بايد د خپل کار پرمهال د خصوصي حریم د مراعات کولو ټول هغه موارد په پام کې ونيسي چې د ټوليزو رسنيو په قانون کې وړاندې شوي دي.

د ټوليزو رسنيو قانون په ۵ ماده، ۲۱ ماده، ۲۲ ماده او ۴۵ ماده کې رسنيو او خبريالانو ته د خصوصي حریم مراعات کولو موضوع ياده کړې ده. خو په پوره ډول سره يې د خصوصي حریم پېژندنه او حدود نه دي واضح کړي. دا چې خبريالان په کاري چاپېريال کې د خصوصي حریم د مراعات کولو په موضوع کې له ابهام سره مخ نه شي او د رسنيزې تخطی په وخت کې د خصوصي حریم څخه بېلابېل برداشتونه ونه شي په کار ده چې د ټوليزو رسنيو په قانون د خصوصي حریم موضوع تر ځانگړي عنوان لاندې په پوره جزياتو سره راوړل شي.

وړاندیزونه

۱- د ټوليزو رسنيو په قانون کې دې د خصوصي حریم موضوع تر ځانگړي عنوان لاندې راوړل شي او د خلکو د خصوصي حریم او شخصي معلوماتو خوندي ساتلو لپاره دې رسنی د قانون له مخې مسوولې وگرځوي.

ماخذونه:

- ۱ - قران کریم.
- ۲- د افغانستان اسلامي جمهوري دولت. د افغانستان اساسي قانون، د اساسي قانون پر تطبيق د څارنې خپلواک کمېسيون: کابل افغانستان، ۱۳۹۱ هـ.ش.
- ۳ - د افغانستان اسلامي جمهوري دولت د عدليې وزارت. د ټوليزو رسنيو قانون، عدليې وزارت: کابل افغانستان، ۱۳۸۸ هـ.ش.
- ۴ - د ملگرو ملتونو عمومي مجمع. د بشري حقونو نړيواله اعلاميه (UDHR)، ملگري ملتونه: ۱۹۴۸ م کال.
- ۵ - د ملگرو ملتونو عمومي مجمع. د مدني او سياسي حقونو نړيوال ميثاق (ICCPR)، ملگري ملتونه: ۱۹۶۶ م کال.
- ۶ - ناظم، محمد داود. جرايم رسانه يی در حقوق جزای افغانستان، چاپ اول، انتشارات حامد رسالت: کابل، ۱۳۹۶ هـ.ش.

۷- ...، بنياد وکلا. (۱۴۰۱) حریم خصوصی چیست؟.

<https://www.bonyadvokala.com/blog/what-is-privacy/>.

۸-P, (۲۰۱۷) What Is Privacy?. Available at:

<https://privacyinternational.org/>.

۹ -Council of Europe. Guidelines on Safeguarding Privacy in the Media, French, ۲۰۱۸.

څېړنيار سيد محمد صادق سادات

د محمد ظاهر شاه په مشرۍ د شاهي رژيم د سقوط لاملونه

The overthrow of Mohammad Zahir Shah's royal regime

Assistant recherche: Sayed Mohammad Sadiq Sadat

Abstract

The overthrow of Mohammad Zahir Shah's royal regime has been an important part of the contemporary history of Afghanistan. The sole reason that Mohammad Daud Khan could topple the royal regime of Mohammad Zahir Shah within hours was through a cool coup and declared a republican regime in the country. This coup was fulfilled due to some reasons; the ratification of the democratic constitution which prevent royal family members to involve in politics, competitions over the power between the royal family members which prompted Mohammad Daud Khan to execute a coup, and meanwhile the emergence of political movements and competitions between political parties, as well as the foreign influence over these parties caused to end the democratic era in Afghanistan.

لنډيز:

په افغانستان کې د محمد ظاهر شاه په مشرۍ د شاهي رژيم د راپرځولو لاملونه د افغانستان په معاصر تاريخ کې يو له مهمو موضوعاتو څخه شمېرل

کېږي. سردار محمد داود خان د یوې سپینې کودتا له مخې وکولای شول چې په څو ساعتونو کې شاهي رژیم نسکور او د لومړي ځل لپاره په افغانستان کې جمهوري دولت اعلان کړي. دې کودتا یو شمېر لاملونه درلودل چې یو له هغو څخه د ولسواکۍ د دورې د اساسي قانون تصویب و. د دې قانون له مخې د شاهي کورنۍ غړي له سیاست څخه منع کړل شوي وو. دویم د واک پر سر د شاهي کورنۍ د شهزاده گانو سیالی او د یحیی کورنۍ د واک دوام هم د دې سبب شو چې سردار محمد داود خان یې کودتاه ته وهڅوه. دغه راز په هېواد کې سیاسي جریانونه او د سیاسي گوندونو تر منځ سیالی او له دې جریانونو څخه د پردیو گټه اخیستنه د دې سبب شوه چې د ولسواکۍ دوره په افغانستان کې له منځه ولاړه شي.

سریزه:

په افغانستان کې د محمد ظاهر شاه په مشرۍ د شاهي رژیم نسکورېدل او د سردار محمد داود خان په مشرۍ د ۱۳۵۲ م. کال د سرطان د ۲۶ مې نېټې کودتا او د هغې لاملونه چې د یادې کودتاه سبب شول، د افغانستان د معاصر تاریخ یو له مهمو موضوعاتو څخه شمېرل کېږي. مور کولای شو چې د درې لاملونو له مخې د سرطان د ۲۶ کودتا مهمه و گڼو. لومړی په دې کودتاه سره په افغانستان کې د محمدظاهر شاه د شاهي رژیم څه باندې ۳۹ کلنه دوره پای ته ورسېد او یو نوی باب، نوې دوره او نظام په دې هېواد کې واکمن شو، چې د دې هېواد لپاره یې نېې پایلې له ځان سره نه درلودې. دویم دا چې د شاهي رژیم له نسکورېدو وروسته په افغانستان کې د داسې یو نظام بنسټ کېښودل شو چې د افغانستان په تاریخ کې تر وروستي جمهوري نظام پورې د شکل او معنی په لحاظ تشکیل نه شو او نه یوازې دا چې پایښت یې و نه موند، بلکې زیات شمېر ناخوالې یې هم رامنځته کړې. درېیم له نوموړې کودتا څخه وروسته د شاهي کورنۍ یو بل غړی سردار محمد داود خان په افغانستان کې په نوې بڼه د یو داسې نظام بنسټ کېښود چې د دولتي ادارې

مهمې شوکې او واکونه يې په ځان پورې تړلي وو، او يوه نوې ديکتاتوري دوره يې په افغانستان کې پيل کړه.

د موضوع مبرميت:

په افغانستان کې د شاهي نظام د را پرځېدلو بحث يو له هغو مهمو موضوعاتو څخه دی، چې له مخې يې د افغانستان تاريخ رقم خوري او يو نوی باب پرانېستل کېږي، نو اړتيا وه چې پر عواملو يې څېړنه تر سره شي.

د څېړنې موخې:

د دې څېړنې موخه په افغانستان کې د محمدظاهر شاه د شاهي رژيم د راپرځولو د عواملو څېړل دي، تر څو معلومه شي چې څنگه سردار محمد داود وکولای شول د يوې سپينې کودتا په ترڅ کې د افغانستان شاهي رژيم را نسکور کړي، او د افغانستان په تاريخ کې د لومړي ځل لپاره جمهوري دولت د بنسټ ډبره کېږدي.

د څېړنې ميتود:

په دې څېړنه کې له تحليلي، توصيفي او تاريخي ميتودونو څخه گټه اخيستل شوې.

د محمد ظاهر شاه لنډه پېژندنه:

محمد ظاهر شاه د محمد نادرخان زوی د سردار محمد يوسف خان لمسی و، چې په ۱۹۱۴م. کال د اکتوبر د مياشتې په ۱۶مه نېټه د کابل ولايت اړوند(ده افغانانو) کلي کې يې نړۍ ته سترگې غړولې دي. لومړنۍ او ثانوي زده کړې يې په استقلال او حبيبيې لېسو کې بشپړې کړي او له ثانوي زده کړو وروسته يې له خپل پلار (نادر خان) سره فرانسې ته سفر وکړ او هلته يې هم په ملکي او نظامي برخو کې زده کړې تر سره کړې. نوموړی په ۱۳۰۹ ه ل. کال بېرته هېواد ته راستون شو او د پلار په غوښتنه يې يو ځل بيا نظامي زده کړو ته مخه کړه. نادر خان دوه زامن درلودل چې يو زوی يې د ور پېښې

شوي ناروغی له امله ومړ او شهزاده محمد ظاهر يواځې پاتې شو. پلار يې غوښتل چې خپل دې يوازيني زوی محمد ظاهر ته په نظامي او ملكي چارو كې ښه روزنه وركړي، نو هماغه و چې د نظامي زده كړو له بشپړولو وروسته د نادر خان له خوا د هېواد په بېلابېلو ادارو كې پر دندوگمارل شو.

د بېلگې په ډول محمد ظاهر د پلار په ژوند كې لاندې دندې سرته رسولې وې: په دفاع وزارت كې د وكيل په توگه، د پوهنې وزارت وكالت، په ۱۳۱۰ل. كال د دفاع وزارت د سرپرست په توگه او په ۱۳۱۱ل. كال د پوهنې وزارت د چارو د سرپرست په توگه، هغه دندې وې چې محمد ظاهر د پلار په ژوند كې په بېلابېلو وختونو كې تر سره كړې وې، كوم وخت چې محمد نادر خان په ناڅاپي ډول د يو افغان زده كوونكي (عبدالخالق) له خوا ووژل شو، محمد ظاهر شاه د شاهي كورنۍ د شورا لخوا چې په سر كې يې محمد هاشم خان او شاه محمود خان قرار درلود، په ۱۳۱۲ ل. كال د عقرب د مياشتې په ۱۶ مه نېټه د ۱۹ كلو په عمر د شاهي نظام د پاچا په توگه وټاكل شو او د شاهي كورنۍ د شورا په مشوره يې ځان ته د المتوكل على الله لقب غوره كړ. محمد ظاهر شاه د افغانستان په معاصر تاريخ كې تر ټولو اوږده واكمني سرته رسولې چې د نوموړي واكمني له ۱۳۱۲ل. كال څخه پيل او د ۱۳۵۲ل. كال د سرطان تر ۲۵مې نېټې پورې دوام درلود. (۱۰: ۱۰۴-۱۰۵ مخونه)

محمد ظاهر شاه واک ته له رسېدو وروسته په يوه مرکه كې ويلي وو، چې زما د پلار شهادت زما په مخ كې او هغه ناخوالو ته چې ما يې د نوموړي له شهادت څخه وروسته تصور كاوه، او په داسې شرايطو كې د يوه هېواد مسؤوليت زما په غاړه كول ډېر ستونزمن كار و، خو د دغو ټولو ستونزو او مشكلاتو سره سره مې د خپلو ترونو وړانديز ومانه او دا دروند مسؤوليت مې پر غاړه واخيست. (۲: ۳۵۳ مخ)

دغه راز د محمد ظاهر شاه د شخصيت په اړه بېلابېلو ليكوالانو او پوهانو نظريات وركړي، د بېلگې په توگه يې دلته د ځينو يادونه كوم.

انگليسي مامور w k fraser Tytler چې دېرش کاله يې په افغانستان کې تېر کړي، د محمد ظاهر شاه د شخصيت په اړه وايي: ما محمد ظاهر شاه د پلار له مړينې مخکې د خپلواکۍ د ورځې په جشن کې وليد. نوموړی د پلار په څنگ کې ولاړ او دېر ځان ښودونکی ښکارېده او ځان يې ظاهراً با آدبه او پرهېزگاره ښوده. (۲: ۳۵۳-۳۵۴ مخونه)

انگرېزي ديپلومات سرپرسي سايکس د نوموړي د شخصيت په اړه داسې نظر لري: محمد ظاهر شاه د خپل پلار په څېر پوه او هونښيار انسان و او دا پوهه او وړتيا يې د وراثت له امله ور په برخه شوې وه. نوموړی زياتوي چې ظاهر شاه د پوځي دندې ترڅنگ دفتري چارو او سپورت سره هم مينه درلوده.

جنرال رحمت الله صافي يې د شخصيت په اړه وايي: څنگه چې د محمد ظاهر شاه تخلص المتوکل علی الله و، همداسې يې په الله (ج) توکل کړی و او له ساتونکو پرته به په ټول هېواد کې په ډاډه گرځېده او د هېواد هر گوټ ته يې سفرونه کول. (۲: ۳۵۹، ۳۶۳ مخونه)

د جمهوري نظام د منځ ته راتلو او د شاهي رژيم د سقوط لاملونه:

په افغانستان کې د شاهي رژيم سقوط او د لومړي ځل لپاره د جمهوري نظام منځته راتگ د افغانستان د معاصر تاريخ يو له مهمو موضوعاتو څخه شمېرل کېږي. سردار محمد داود خان چې په افغانستان کې د لومړي جمهوري نظام بنسټ اېښودونکي دی د شاهي کورنۍ غړی، او د سلطنتي کورنۍ د وروستي واکمن محمد ظاهر شاه په واکمنۍ کې له ۱۹۵۳ - ۱۹۶۳ م. کال پورې د لومړي وزير (صدراعظم) په توگه هم دنده اجرا کړې وه او په ۱۹۶۳ م. کال يې له ياد مقام څخه تر استعفا وروسته سياسي جريانونو ته مخه کړه. نوموړي غوښتل چې د يوه غښتلی سياسي گوند په واسطه يو ځل بيا د سياست ډگر ته را ودانگي، خو دا چې د ولسواکۍ د دورې د اساسي قانون د ۲۴ مې مادې له مخې د شاهي کورنۍ غړي له حکومت، پارلمان او سياسي جريانونو څخه

منع شول، نو سردار داود ته هم بله لاره پاتې نشوه او خپله تگلاره يې بدله كړه. ده وكولای شول چې د لسو كلونو په موده كې په داسې يوه پلان كار وكړي چې له مخې يې په دې و توانېږي تر څو په افغانستان كې شاهي رژيم نسكور او د افغانستان په تاريخ كې د لومړي ځل لپاره جمهوري نظام اعلان كړي. (۱: ۳۲۰ مخ)

په دې څېړنه كې د شاهي رژيم د نسكورېدو لاملونه په دوه برخو كې څېړو
۱- كورني لاملونه. ۲- بهرني لاملونه.

كورني لاملونه

الف - د نوي اساسي قانون تصويب:

د سردار محمد داود خان له استعفا وروسته د لومړي ځل لپاره په افغانستان د نوي اساسي قانون له مخې د شاهي كورنۍ غړي د صدارت، وزارتونو او پارلمان له دندو منع شول او د صدارت څوكۍ نورو كسانو ته ورکړل شوه. په ۱۹۷۳ م. كال دكتور محمد يوسف چې له شاهي كورنۍ سره هېڅ تړاو نه درلود د پاچا محمد ظاهر لخوا د صدراعظم په توگه وټاكل شو. نوموړي ته د شاه لخوا دنده ورکړل شوه چې خپله كابينه او كړنلاره ملي شورا ته وړاندې كړي. نوموړي چې كله له ملي شورا څخه د باور ليك تر لاسه كړ، بيا ورته د شاه له لوري بله دنده ور وسپارل شوه، تر څو د نوي اساسي قانون د تسويد كمېټه جوړه او ملي شورا ته يې د تصويب لپاره وړاندې كړي. بالاخره د ولسواكۍ د دورې نوي اساسي قانون په ۱۹۶۴ م. كال په ۱۱ فصلونو او ۱۲۸ مادو كې د ملي شورا لخوا تصويب او د شاه له لوري توشيح او پلې شو. د نوموړي قانون د ۲۴ مادې پر بنسټ د پاچا لور، زوی، كاك، او د كاك زامن د شاهي كورنۍ د غړو په توگه پېژندل شوي وو چې له پاچا او ملكې څخه وروسته په رسمي تشریفاتو كې ځای وركول كېده. دغه راز د همدې مادې پر بنسټ د شاهي كورنۍ غړي له لاندې دندو څخه لاس په سر شوي وو، چې

هغه د ملي شورا غړيتوب، د صدارت دنده، د سترې محکمې غړيتوب، د سياسي احزابو غړيتوب و. (۵: ۲۲۰ مخ)

پورته ماده که څه هم په کور دننه او بهر د يو شمېر افغانانو لخوا وستايل شوه او د دولت دغه کرڼه يې د رښتینې ولسواکۍ لپاره مهمه گڼله، خو سردار محمد داود خان او پلويان يې خوښ نه وو، هغوي فکر کاوه چې د اساسي قانون ياده ماده نيغ په نيغه محمد داود خان ته راجع ده او د وخت حکومت غواړي چې سردار محمد داود خان د سياست له ډگر څخه لرې او گوښه کړي. له دې قانون څخه وروسته سردار محمد داود خان لس کاله په انزوا کې تېر کړل او په دې لسو کلونو کې يې په يوه داسې پلان کار وکړ چې تر څو وکولای شي چې شاهي کورنۍ د ټولو قوانينو په شمول له منځه يوسي. (۱: ۳۳۰ مخ)

که څه هم محمد ظاهر شاه د يو شمېر دولتي لوړ رتبه مامورينو له خوا دې کار ته وهڅول شو تر څو د سردار محمد داود خان لاسونه له سياست څخه لنډ کړي، خو د محمد ظاهر شاه د دې اقدام پایلې نه د افغانستان په اوښه هم د آل يحيی د کورنۍ په گټه وې، بلکې داسې خطر ناکې پایلې يې له ځان سره درلودې چې نږدې نيمه پېړۍ يې د افغانستان خلک د تباهي کندې ته ور و غورځول، په ميليونونو انسانان يې د اور او مرميو خوراک کړل او يوه توره تاريخي دوره په افغانستان کې پيل شوه.

ب - د شاهي کورنۍ خپل منځي اختلافات:

د سردار محمد داود خان په مشرۍ د محمد ظاهرشاه د شاهي نظام د کورنيو لاملونو څخه يو عمده لامل، شاهي کورنۍ کې د شهزاده گانو په ځانگړي ډول، د سردار محمد داود خان او سردار عبدالولي ترمځ نظري او عقدي اختلافات وو، چې وخت ناوخت به دواړو کونښن کاوه، تر څو يو د بل نظريات رد او يو بل تحقير کړي. داسې هم ويل کېدل کوم وخت چې د ولسواکۍ د لسيزې اساسي قانون څلور ويشتمه ماده چې د شاهي کورنۍ غړي يې له

صدارت، سترې محکمې، سياسي گوندونو او د ولسي جرگې له غړيتوب څخه لاس په سر کړي وو، دا ماده د سردار عبدالولي په مشوره او د پاچا محمد ظاهر له تائيد وروسته په نوي اساسي قانون کې ځای پر ځای شوه.

د سردار عبدالولي او سردار محمد داود خان ترمنځ خپلمنځي اختلافات دې حد ته رسېدلي وو چې سردار محمد داود خان د کودتا د برياليتوب په لومړيو ورځو کې سردار عبدالولي ته وويل: تاسو ماته ويل چې ستا ماغزه پوچ او پوده دي خو اوس معلومه شوه چې زما ماغزه سم و، خو اصل کې ستا ماغزه پوده او پوچ دي. عبدالحميد مبارز په خپل اثر (تحليل واقعات سياسي افغانستان ۱۹۷۳-۱۹۹۹ م.) کې د سردار عبدالولي او سردار محمد داود خان ترمنځ د نظري او سياسي اختلافاتو په اړه د سردار عبدالولي د خولې خبرې داسې راخيستې دي. ((محمد ظاهر شاه چې زما او د سردار محمد داود خان ترمنځ اختلافات تعقيبول، داسې فکر يې کاوه چې زه له سردار محمد داود خان څخه غچ اخلم. همدارنگه د ليکوال په اند د سرطان د کودتاه يو مهم لامل د محمد ظاهر شاه څخه وروسته د واک د تر لاسه کولو لپاره د شاهي کورنۍ خپلمنځي اختلافات وو، دا ستونزې د دې سبب شوي تر څو داود خان يې دې ته مجبور کړ، تر څو په کودتا لاس پورې کړي، ځکه پاچا محمد ظاهر د شاهي کورنۍ هېڅ کوم غړي ته د ځای ناستي په توگه روزنه ورنه کړه او نه يې ملت ته خپل ځای ناستی معرفي کړ)). (۳: ۴۰- ۴۱ مخونه)

ج - د آل يحيی د کورنۍ د واک دوام:

۱- يو شمېر ليکوالان او څېړونکي په دې نظر دي چې د شاهي کورنۍ د راپرځولو څخه د سردار محمد داود خان موخه د خپلې کورنۍ د واک دوام و، ځکه چې شاهي نظام په افغانستان کې د کين اړخو سياسي جريانونو او اسلامي خوځښتونو لخوا له خطر سره مخ وو او دوام يې ناشوني و. نو له همدې امله سردار محمد داود خان د محمد ظاهرشاه په مشوره غوښتل چې

د آل يحيی کورنۍ واک ته په افغانستان کې يوه بله بڼه ورکړې تر څو له نوي دولت او سياست سره خلکو ته وښايي چې دا کورني نوره هم په افغانستان کې واکمني کولای شي. له بلې خوا سردار عبدالولي هم په افغانستان کې د واک د تر لاسه کولو لپاره هلې ځلې کولې، خو سردار محمد داود خان وار رومي کړ او د هېواد د چارو واگي يې په نوي ډول په لاس کې و نيولې. (۳: ۴۱-۴۲ مخ)

۲- د (افغانستان در پنج قرن اخير) اثر ليکوال محمد صديق فرهنگ ليکي، که څه هم يو شمېر ليکوالانو د سرطان د ۲۶ مې کودتا د شاهي کورنۍ خپلمنځي سازش گڼلی، چې له کودتاه څخه يې موخه د شاهي کورنۍ د واک دوام و. ځکه شاهي نظام په افغانستان کې ورځ تر بلې د خلکو په منځ کې له کرکې او نفرت سره مخ و، نو د آل يحيی کورنۍ غوښتل تر څو په نوي ډول د خپلې کورنۍ واک ته دوام ورکړي. خو د دې ادعا د ثبوت لپاره نه يوازې دا چې کوم موثق اسناد او مدارک وجود نه لري، بلکې د انسان عقل هم دا نظريه نه مني.

دغه راز د همدې نظريې د رد لپاره ليکوال داسې دليل وړاندې کوي چې پاچا بهر ته د سفر پرمهال خپله کورنۍ او شخصي ملکيت په افغانستان کې پرېښود او يوازې ځان د سترگو د علاج لپاره بهر ته سفر وکړ. که چېرې پاچا محمد ظاهر په دې کودتا کې لاس درلود، نو يوازې او خالي لاس به له وطن څخه نه ووت. څرنگه چې نوموړی له هېواده د ناورغتيا د علاج لپاره تللی و، وروسته له کودتا څخه يې خپله استعفا کابل ته راوړلېله او په روم کې مېشت شو او خپله کورنۍ يې هم له کابل څخه ور وغوښتله. د نوموړي د کورنۍ شخصي لگښتونه په لومړيو کې د افغانستان جمهوري دولت لخوا ور کول کېدل چې د ۱۳۵۷ ه ل. کال د ثور له کودتاه وروسته يې ياد لگښتونه سعودي عرب پرغاړه واخيستل. (۶: ۷۹۵ مخ)

د ولسواکۍ د دورې د صدراعظمانو ناکامېدل او یو په بل پسې د خپلو کړنلارو په عملي کولو کې پاتې راتلل هم د سردار محمد داود خان لپاره زمينه برابره کړه تر څو نوموړی په اسانۍ سره واک په لاس کې واخلي. که څه هم محمد موسی شفیق له یوې نوې کړنلارې سره غوښتل چې په هېواد کې شته ناخوالو ته د پای ټکی کېږدي او له گاونډیو سره دوه اړخیزه اړیکې وپالي، خو دا وخت نور شاهي رژیم په افغانستان کې له ناکامۍ سره مخ وو او د شاهي نظام پر وړاندې د خلکو کرکه او نفرت ورځ تر بلې د پراخېدو په حال کې وو، په همدې شرایطو کې داود خان وکولای شول چې له خپلو ملگرو سره په څو ساعتونو کې شاهي نظام ته د پای ټکی کېږدي. (۴: ۴۳۲ مخ)

بهرني لاملونه

د اساسي قانون په وروستیو کلونو کې دکتور عبدالظاهر د صدارت له مقام څخه مستعفي شو او پر ځای یې محمد موسی شفیق له نوي تگلارې او کابینې سره د لومړي وزیر په توگه وټاکل شو. محمد موسی شفیق د نورو زده کړو تر څنګ په امریکا کې د سیاسي علومو په برخه کې د لسانس تر کچې زده کړې سرته رسولې وې. نوموړی د واک په لومړیو کې په دې وتوانېد چې له ایران سره د هلمند د سیند پر سر ستونزه د دیپلوماتیکو لارو حل کړي او دغه راز نوموړي غوښتل چې له بل گاونډي پاکستان سره هم اړیکې چې د پښتونستان پرسر خرابې شوې وې بېرته سمې کړي. موسی شفیق غوښتل چې په افغانستان کې یوه داسې اداره رامنځته کړي، تر څو له مخې یې د کین اړخو سیاسي جریانونو په واسطه او د شوروي هېواد په ملاتړ هغه دسیسې او شوم پلانونه چې د ولسواکۍ له نامه څخه په گټه اخیستنو یې په افغانستان کې پلې کول غوښتل، مخه ونیسي. په همدې شرایطو کې شوروي موسی شفیق ته د خپل دښمن په سترگه کتل او په دې پوهېده، که چېرې نوموړی په واک کې پاتې شي نو افغانستان به د شوروي له ولکې څخه وباسي. نو په داسې اقداماتو یې لاس پورې کړ، تر څو په افغانستان کې رژیم ته تغیر

ورکړې. نو هماغه و چې همدې موقع ته په تمه و، د شوروي د دې دسيسې
ښکار و گرځېد. (۸: ۸۵ مخ)

عبدالحميد مبارز په خپل اثر (تحليل واقعات سياسي افغانستان ۱۹۱۹—
۱۹۹۶ م.) کې د سردار محمد داود خان په کودتا کې د شوروي هېواد د
مرستو په اړه ليکي، کله چې د شوروي يقين پر دې راغی چې موسی شفيق
غواړي د کمونېزم پر وړاندې جدي اقدامات وکړي او افغانستان د شوروي له
ولکې څخه وباسي، نو په افغانستان کې يې د شاهي رژيم د راپرځولو لپاره
تگلاره برابره کړه، او د دې تگلارې د عملي کولو لپاره يې په دوه برخو کې يو
شمېر کسان چمتو کړل، تر څو په لنډ وخت کې داسې يو پلان تر تيب کړي
چې له مخې يې دوي وکولای شي په افغانستان کې شاهي رژيم ته د پای
ټکي کېږدي. لومړی ډله د افغانستان د هوايي ځواک يو شمېر لوړ رتبه
کارکوونکي يې د کودتا د ترسره کولو لپاره مؤظف کړل، چې په هغو کې يو
عبدالحميد محتاط، سيد امير، عبدالقادر، پاچاگل وفادار او گلاب زوی شامل
وو. همدارنگه دکتور محمد حسن شرق، عبدالقدير د ترافيکو ضابط، سيد
عبدل اله، ډگروال غلام حيدر رسولي، حاجي غلام محی الدين وردگ او
جنرال عبدالحميد د سردار محمد داود خان په مشرۍ په دويمه ډله کې د
کودتا په پلان باندې کار کاوه، خو د هوايي ځواک غړو د فيض محمد په
مشرۍ چې د کين اړخو د پرچم ډلې غړي و له حسن شرق او ببرک کارمل
سره ځان داود خان ته نږدې کړ او د کودتا د ترسره کولو پلان يې ورکړ.

د کتاب ليکوال زياتوي چې مسکو په افغانستان کې د خپل پلان د
برياليتوب لپاره دوه مرحلې په نظر کې نيولې وې، لومړی د سردار محمد داود
خان په مشرۍ يوه داسې کودتا ترسره کول چې په افغانستان کې شاهي
نظام ته د پای ټکي کېښودل شي. دويم د کين اړخو په واسطه د داود په
مشرۍ د جمهوريت پر مهال د افغانستان د د ځمکني او هوايي ځواک مهم
پوسټونه په واک يې راوستل، تر څو دويم پلان چې د يوې بلې کودتا په

واسطه د هېواد د ټولو چارو اداره او واک په لاس کې اخیستل وو، پلې کړي).
۸: ۸۲مخ)

ابوذر پيرزاده غزنوی د (تاریخ سیاسی افغانستان کودتا ۲۶ سرطان و جمهوریت داود خان) اثر لیکوال د سرطان د کودتا او په نوموړي کودتا کې د شوروي د لاس وهنو په اړه داسې لیکي، یو شمېر لیکوالان او د سیاسي مسایلو څېړونکي، کين اړخي (د خلق او پرچم گوندونه) او شوروي هېواد د سرطان د ۲۶مې کودتا اصلي عاملین گڼي، او لامل یې په افغانستان کې د اسلامي خوځښتونو پراخېدل بیانوي. د ولسواکۍ د لسیزې په وروستیو کلونو کې اسلامي خوځښتونه ورځ تر بلې د پراخېدو په حال کې وو او دې جریانونو په افغانستان کې د یوه داسې دولت غوښتنه کوله تر څو په هغه کې اسلامي او ملي ارزښتونو ته درناوي وشي، او د کمونیزم د مفکورې پرضد چې شورویانو یې په افغانستان کې پلې کول غوښتل مبارزه وکړي. اسلامي خوځښتونه د کين اوخو لپاره د پلانونو په عملي کولو کې سرخوگی جوړ کړی و. له همدې امله د شوروي هېواد غوښتل چې د اسلامي حرکتونو د ځپلو لپاره باید د افغانستان په رژیم کې بدلون راولي او په دې سره به دوي وکولای شي تر څو اسلامي حرکتونه وځپي او خپلې موخې تر لاسه کړي. په همدې حالاتو کې یې سردار داود سره چې د شاهي کورنۍ د غړو لخوا د سیاست له دایرې څخه اېستل شوی و او په انزوا کې یې وخت تېراوه اړیکه ونیوله. دغه راز د شورویانو او په افغانستان کې د کين اړخو ته منسوب پرچم ډلې سره نږدې اړیکې درلودې، دې ته و هڅاوه تر څو یې کودتاه وکړي او په افغانستان کې شاهي نظام نسکور او جمهوري نظام اعلان کړي. (۳: ۳۴-۳۵مخ)

دغه راز ظاهر طنین (افغانستان در قرن بیستم) اثر لیکوال د کين اړخو او سردار محمد داود خان ترمنځ د اړیکو په اړه داسې لیکي، ما په ۱۹۷۶م. کال په یوه مرکه کې د جمهور رئیس محمد داود خان څخه و پوښتل چې داسې اوازې دي چې یو پټ قرارداد تا له کين اړخو سره د سرطان د ۲۶مې د کودتا

په اړه لاسليک کړي و، دا رښتيا ده؟ سردار محمد داود خان د دې پوښتنې په ځواب کې راته وويل چې نه پټ او نه هم ښکاره داسې کوم تړون ما له هغوي سره لاسليک کړی.

ليکوال زياتوي، شايد کوم تړون موجود نه وي خو د لومړي جمهوريت پرمهال د کابينې له ديارلس غړو څخه اووه تنه يې د کين اړخو له گوند څخه ټاکل شوي وو. (۴) (۱۷۲-۱۷۳)

له پورته نظرياتو سره سره مور وياي شو چې د سردار محمد داود خان په مشرۍ د ۱۳۵۲ ه ل. کال د سرطان د ۲۶ مې کودتا يوه سپينه کودتا وه او نوموړې کودتا د سردار محمد داود خان په مشرۍ د يو شمېر روښانفکره او ځوانو افسرانو په واسطه تر سره شوه او په نوموړې کودتا کې په ښکاره توگه د شوروي او يا هم د بل کوم هېواد مداخله نه تر سترگو کېږي. که څه هم يو شمېر ليکوالان او څېړونکي په دې نظر دي چې شوروي په افغانستان کې د ياد پلان اصلي عامل دي، خو په ښکاره توگه هېڅ کوم داسې شواهد وجود نلري چې په دې کودتا کې دې د شورويانو مداخله اثبات ته ورسوي. دغه راز د شوروي هېواد د بهرنيو چارو وزارت د نړيوالو اړيکو د انستيتوت استاد ولاديمير باسوف د سرطان د ۲۶ مې نېټې په کودتا کې د شوروي لاس درلودل په کلکه ردوي او وايې چې د يادې کودتا تر سره کول او د شاهي رژيم نسکورېدل د سردار محمد داود خان د لاسته راوړنو څخه و.

د دې خبرې يادونه هم ضروري بولم چې د سرطان په کودتا کې د هېواد د ځمکنې او هوايي ځواک ځوانو افسرانو برخه اخيستې وه او دې افسرانو په شوروي هېواد کې زده کړې سرته رسولې وې او يو شمېر يې د پرچم گوند غړيتوب هم درلود، نو په همدې اساس ځيني ليکوالان ياده کودتا د شوروي هېواد پلان گڼي.

دغه راز د نوموړي کودتا په لومړيو وختونو کې په کابل کې د امريکا سفارت هم د شوروي هېواد لاس درلودل په دې کودتا کې رد کړی و او ياده

کودتا يې يوه افغاني کودتا ښودلې وه. همدارنگه عبدالصمد غوث چې د لومړي جمهوريت پرمهال د بهرنيو چارو په وزارت کې د مرستيال په توگه دنده درلوده، د جمهوريت په کودتا کې د شوروي لاس وهنې په کلکه ردوي او وايي چې ياده کودتا يوه افغاني کودتا وه او د افغانانو پرمټ برياليتوب ته رسېدلې ده. (٦: ٧٨٨-٧٨٩)

ډاکټر نبي مصداق په خپل اثر (افغانستان سياسي کمزوري او بهرنۍ مداخله) کې د سردار محمد داود خان او شوروي ترمنځ د اړيکو په اړه ليکي، د سردار محمد داود خان د صدارت په دوره کې شوروي هېواد په دې پوه شو چې سردار محمد داود خان کولای شي چې د دوي پلانونه په افغانستان کې عملي کړي او هم يې هغه د افغانانو او شورويانو تر منځ د اړيکو د مهندس په توگه معرفي کړي. دغه راز ليکوال زياتوي چې شوروي لومړی هېواد و چې د افغانستان جمهوري دولت يې په رسميت و پېژنده او هم يې د لومړي جمهوريت دوره په افغانستان کې د خپل پلان د عملي کولو لپاره يوه ښه اقدام باله، ځکه چې د ولسواکۍ دورې وروستۍ صدراعظم محمد موسی شفيق غوښتل چې له گاونډيو هېوادونو سره ښې اړيکې جوړې کړي او د يو داسې نظام لپاره يې په اقداماتو لاس پورې کړ چې له مخې يې شورويانو ته جدي خطر ونه مخامخ ول. په همدې شرايطو کې سردار داود چې له شورويانو سره نږدې اړيکې درلودې او دغه راز د کينې اړخو د جريانونو پرچم ډلې سره يې هم دوستانه اړيکې پاللې، ځان ته جلب کړ او په غير مستقيم ډول يې داود خان دې ته وهڅوه چې د شاهي رژيم پر وړاندې کودتاه وکړي او په دې کودتاه کې کينې اړخو او شورويانو په غير مستقيم ډول له داود خان سره مرسته وکړه. په داسې حال کې چې داود خان د شورويانو او کينې اړخو له دسيسو څخه بې خبره و او کينې اړخي (پرچميان) يې خپل نږدې دوستان بلل. (٩: ١٨٨-١٨٩)

صباح الدين كَشَكِي د شوروي او داود خان ترمنځ د اړيكو په اړه په خپل اثر (دهه قانون اساسی) کې داسې ليكي، مسكو غوښتل چې داود خان ځان ته نږدې كړي، ځكه سردار داود خان چې له وطن سره يې بې كچې مينه درلوده، له يوې خوا د پښتونستان د مسئلې پر سر يې له پاكستان او غرب سره اړيكې ترينگلې شوې وې او له بلې خوا په شاهي كورنۍ كې د اختلافاتو له امله منزوي شوی و. په داسې شرايطو كې شوروي نوموړی د خپل ځان لپاره مهم گڼه او په غير مستقيم ډول يې د كين اړخو په واسطه د خپل سياست ښكار و گرځاوه. ليكوال زياتوي چې څو مياشتې مخكې د سرطان له کودتا څخه سردار داود خان ته د ملگرو لخوا وويل شول چې د پرچميانو سره ستا نږدې كېدل به ستا شخصيت ته زيان پېښ كړي، د دې خبرې په ځواب كې داود خان و ويل چې هر وطن پرست ته په افغانستان كې د شوروي لاس پوڅي ويل كېږي. (۷: ۱۹-۲۰)

د سردار محمد داود خان له دې خبرې څخه داسې ښكاري چې نوموړي د پرچميانو دفاع كوله او هغوي يې په وطن مين خلك بلل، چې دا يې يوه لويه تير وټنه وه. محمد داود خان د جمهوري نظام په كابينه كې د خلق او پرچم د ډلې غړو ته د وزارت په كچه لوړ پوستونه وركړل، په بدل كې يادو ډلو له سردار داود خان سره داسې دوکه وكړه، د هغه په مشرۍ جمهوري نظام يې سقوط او نوموړی د كورنۍ له غړو سره په شهادت ورساوه.

له پورته نظرياتو څخه وروسته مور ويايی شو چې سردار محمد داود خان د شاهي كورنۍ سره د اختلافاتو له امله دی ته مجبور شو چې د کودتا په واسطه په افغانستان كې جمهوري دولت اعلان كړي، ځكه نوموړی يو وطن پرست شخص و او د هېواد د راتلونكي لپاره يې ښه پلانونه درلودل. نوموړی د يو شمېر افغاني ملگرو سره چې د شاهي دولت په ملكي او نظامي برخو كې يې دندې سرته رسولې، د کودتا په برياليتوب كې ونډه واخيسته. داسې اسناد او مدارك وجود نه لري چې داود خان له شوروي سره د نوموړي کودتا

پر سره دکومې هوکړې ادعا پرې ثبوت شي او داسې ونښايي چې سردار داودخان ياده کودتاه د شوروي د پلانونو لپاره تر سره کړې. سردار داود خان زموږ د هېواد يو روښانفکره څېره وه او د افغانستان د آبادۍ لپاره يې بنسټيز او انکشافی پلانونه درلودل، خو د شاهي کورنۍ لخوا يې نوموړي ته د عملي کولو لپاره دروازې تړل شوې وې. له همدې امله مجبور شو چې په حکومتي نظام کې له بدلون وروسته خپل هېواد ته کار وکړي. که څه هم په پټه کې د شوروي لاس وهنې او د کين اړخو لمسول او د سردار سره د هغوي مرسته هغه څه دي چې موږ يې له واقعيت څخه سترگي نشو پټولي، خو دغه شوم پلانونه د پردې پالو په واسطه د شوروي هېواد په ملاتړ په داسې توگه عملي شول چې نه يوازې دا چې شاهي نظام او داود خان د دې پلانونو په خنثی کولو کې پاتې راغی، بلکې په افغانستان کې لومړی جمهوريت نسکور او جمهور رئیس محمد داود خان يې هم له خپلې کورنۍ سره په يوه ناخوانمردانه پاڅون کې په شهادت ورساوه او په افغانستان کې يې يوه توره تاريخي دوره رامنځته کړه.

پايله

په پایله کې بايد و وایم چې د پاچا محمد ظاهر په مشرۍ د شاهي رژیم د نسکوریدلو لاملونه په کور دننه او هم بهر موجود وو. په کور دننه په شاهي کورنۍ کې د شهزاده گانو د واک پر سر سیالی او د سردار محمد داود خان منزوي کول په ټوله کې د دې سبب شوه چې نوموړی يې کودتا ته وهڅاوه. له بلې خوا د ولسواکۍ د دورې اساسي قانون هم د سرطان د ۲۶مې دکودتا يو بل عمده لامل گڼل کېږي، چې په نوموړي قانون کې د شاهي کورنۍ غړي يې له سیاست، صدارت، ملي شورا او سترې محکمې له غړیتوب څخه منع کړي وو، په دې سره سردار داود د نوموړي قانون سره خپل مخالفت اعلان کړی و او د یاد قانون د اصلاح غوښتنه يې کوله، د یاد قانون له انفاذ وروسته سردار داود په هېواد د بدلون په لټه کې و، چې په پای کې د يوې سپينې

کودتا په واسطه په دې وتوانېد چې د محمدظاهر شاه په مشرۍ شاهي نظام په ۱۳۵۲ ل. کال د سرطان په ۲۶ مه نېټه نسکور او د افغانستان په تاريخ کې د لومړي ځل لپاره جمهوري نظام اعلان کړي. که څه هم د سردار محمد داود خان کودتا يوه سپينه کودتا وه او له جگړې او وينه توپدنې پرته ترسره شوه، که څه هم د لومړي جمهور رئيس سردار محمد داود خان په واسطه د جمهوري نظام پر مهال يو شمېر بنسټيز کارونه تر سره شول، او د هېواد د پرمختيا په برخه کې د نړيوالو مرستو څخه مثبتې گټې واخيستل شوه، چې لامل يې د سردار محمد داود خان له وطن له آبادۍ سره بې کچې مينه وه، نوموړی پر وطن مين شخص و او د هېواد د آبادۍ لپاره يې اوږد مهاله پر مختيايي پلانونه درلودل، داود خان غوښتل يې چې افغانستان له اقتصادي، سياسي او فرهنگي اړخ نه د پرمختللو هېوادونو په کتار کې راولي، خو په مقابل کې د نوموړي ځان غوښتونې او ديکتاتوري سياست د نوموړي د پلانونو پر وړاندې ستونزې رامنځ ته کړې. له بل لوري نوموړي ونشوای کولای چې د شوروي او غرب تر منځ موازنه وساتي او يو خپلواک او بې پلې سياست غوره کړي چې دا موازنه محمد ظاهر شاه په ښه ډول ساتلي وه، د پورته ستونزو له امله په افغانستان کې د جگړې اور بل او د هر افغان هيلې چې د هېواد پرمختگ او هوسا ژوند کول و، له خاورو سره خاورې کړې.

وړاندیزونه

۱- په افغانستان کې محمد ظاهر شاه په مشرۍ د شاهي رژيم نسکورېدل د افغانستان د معاصر تاريخ يو له مهمو موضوعاتو څخه شمېرل کېږي د علومو اکاډمۍ درانه مقام ته وړاندیز کوم تر څو د محمد ظاهر شاه په مشرۍ د شاهي نظام د پرمختگونو، ستونزو او ننگونو، دغه راز په جمهوريت باندې د سلطنتي رژيم د بدلېدو لاملونو د روښانه کولو په اړه څېړونکو ته علمي څېړنيزې پروژې ورکړي.

ماخذونه

- ۱- ارغنداوی، عبدالعلی. ژوندی خاطرې، د بي بي سي پښتو خانگه: پبلک آرټ پریس، پېښور، ۱۹۹۷ م کال.
- ۲- افغان، داود. د افغان واکمنو کرونولوژیک تاریخ. صداقت خپرندویه ټولنه: کندهار، ۱۳۹۹ ل.
- ۳- پیرزاده، غزنوی، ابوذر. تاریخ سیاسی افغانستان کودتا ۲۶ سرطان ۱۳۵۲ و جمهوریت داود خان، کتابخانه ملی ایران: نشر احسان - ایران، ۱۳۸۹ ل.
- ۴- سنگروال، شهناز، افغانستان د معاصر تاریخ په رڼا کې. نوی مستقبل خپرندویه ټولنه: جلال آباد، ۱۳۹۶ ل.
- ۵- طنین، ظاهر. افغانستان در قرن بیستم (۱۹۰۰-۱۹۹۶)، چاپ دوم، محمد ابراهیم شریعتی افغانستان: تهران، ۱۳۸۴ ل.
- ۶- فراهی، عبدالغفار. افغانستان د دیموکراسی او جمهوریت په کلونو کې ۱۹۶۳-۱۹۷۸ م، دوهم چاپ، دانش کتابتون: قصه خوانی بازار پېښور، ۲۰۰۲ م.
- ۷- فرهنگ، میر محمد صدیق. افغانستان در پنج قرن اخیر، جلد سوم، چاپ دوم، انتشارات محمد وفائی خیابان ارم: مرکز بخش قم - تهران، ۱۳۷۴ ل.
- ۸- کشکی، صباح الدین، دهه قانون اساسی، چاپ سوم، مرکز نشراتی میوند: مطبعه میوند - کابل، ۱۳۷۷ ل.
- ۹- مبارز، عبدالحمید، تحلیل واقعات سیاسی ۱۹۱۹-۱۹۹۶، چاپ دوم، ۱۳۷۷ ل.
- ۱۰- مصداق، نبی. د افغانستان، سیاسی کمزوري او بهرنی مداخله، ژباړه، نثار احمد، علامه رشاد خپرندویه ټولنه: کندهار، ۱۳۸۹ ل.
- ۱۱- م. ع، د افغانستان د پاچاهانو لنډ تاریخ، دویم چاپ.
- ۱۲- هارون، الف، داوود خان د کی جی بی په لومو کی، دویم چاپ. آسترالیا، ۱۳۷۴ ل.

نامزد محقق محمد رفیع خُواک

توتالیتریزم و حکومت‌های آن

Totalitarianism and its governments

Nominee Assistant Professor Mohammad Rafi Zwak

Abstract

Totalitarianism –its French Equivalent is Totalitarisme- is a term in political science and describes a type of government that usually has these characteristics: General Ideology, a one-party system committed to that general ideology usually led by one person, has extensive secret police, a monopoly on the weapons used, on the means of mass communication and economic that may not necessarily be exercised directly by the party.

This type of government are divided into different types, including autocracy, tyranny and absolute government. Such as German Nazism and Soviet Union alliance are considered to be one of the dead totalitarian regimes and the most famous totalitarian systems in human history. In this type of government, the government supervises and controls almost all aspects of public life and private behavior of citizens. According to the definition of one prominent politician, a totalitarian government tries to mobilize all the population under its

control to realize the government's goals and activities that are not in line with these goals such as the formation of labor unions, religious institutions and opposition political parties are not tolerated. Stalin used the word totalitarian to describe his regime. The governments of Stalin in the USSR, Hitler in Germany and Mussolini in Italy are among the most important instance of totalitarianism. In this research, an attempt has been made to study totalitarianism and its important parts.

چکیده

تمامیت‌خواهی یا توتالیتریزم به فرانسوی (Totalitarisme)، اصطلاحی در علوم سیاسی و توصیف‌گر نوعی از حکومت است که معمولاً دارای ویژگی‌های آتی است:

ایدیولوژی همه‌گیر، سیستم تک‌حزبی متعهد به آن ایدیولوژی کلی که معمولاً توسط یک نفر رهبری می‌شود، دارای پلیس مخفی گسترده، انحصار سلاح‌های مورد استفاده، انحصار وسائل ارتباط جمعی، انحصار اقتصادی که ممکن است لزوماً و به‌طور مستقیم توسط حزب صورت نگیرد. این نوع حکومت به نوبه خود به گونه‌های مختلفی تقسیم می‌شود که از جمله می‌توان به خودکامگی، استبدادی، حکومت مطلقه، اشاره نمود.

نمونه‌هایی چون نازیسم آلمان و ائتلاف جهاپیر شوری از جمله حکومت‌های تمامیت‌خواه مرده و معروف‌ترین نظام‌های تمامیت‌خواه تاریخ بشر محسوب می‌شود. در این نوع حکومت‌ها، حکومت تقریباً بر تمام شئون زندگی عمومی و رفتارهای خصوصی شهروندان نظارت و کنترل دارد. به تعریف یکی از سیاست‌دانان برجسته، یک حکومت تمامیت‌خواه می‌کوشد تا همه جمعیت زیر دست خود را برای تحقق بخشیدن به اهداف حکومتی، بسیج کند و فعالیت‌هایی که همسو با این اهداف نباشند (مانند تشکیل اتحادیه‌های کارگری، نهادهای مذهبی تائید نشده از سوی دولت یا احزاب سیاسی

مخالف)، تحمل نمی‌شوند. استالین کلمه تمامیت‌خواه را برای توصیف حکومتش به کار برد.

حکومت ستالین در شوروی، هیتلر در آلمان و موسولینی در ایتالیا از مهم‌ترین نمونه‌های تمامیت‌خواهی هستند. در این تحقیق نیز تلاش شده که توتالیتریزم و بخش‌های مهم آن مورد مطالعه قرار گیرد.

کلید واژگان:

توتالیتریزم، فاشیزم، نازیسم و کمونیسم.

مقدمه:

کلمه توتالیتر در منابع علوم سیاسی، دست کم به سه صورت آمده است: توتالیتر، توتالیتریزم، توتالیتریانیزم، اصطلاح توتالیتر از ریشه لاتینی (TOTUS)، به مفهوم همه مشتق شده است و در لغت به معنای جامع، فراگیر، کل‌گرا، همه‌گیر و تک‌تاز است.

در اصطلاح علوم سیاسی به رژیم‌ها و حکومت‌هایی گفته می‌شود که خواهان فراگیر شدن نقش حکومت در همه جنبه‌های زندگی جامعه هستند. همچنین توتالیتر ایدئولوژی یا جنبشی است که طرفدار گسترش این نوع سیطره باشد، در برخی از نوشته‌ها توتالیتریزم صفت، نگرش و گرایش قرار گرفته و توتالیتر صفت حکومت و رژیم‌ها می‌باشد.

مفهوم دقیق توتالیتر را نخستین بار جوانی به نام جنتیله که بعدها فیلسوف رسمی فاشیزم شد در سال ۱۹۲۵ م به کار برد. وی از یک فرایافت همه‌گیر توتال زندگی سیاسی، اقتصادی و اجتماعی سخن گفت و از آن پس موسولینی اصطلاح دولت توتالیتر را وصف رژیم خود می‌دانست. مخالفان او این کلمه را به عنوان واژه سرزنش آمیز برای او به کار می‌بردند. هیتلر این کلمه را به ندرت به کار می‌برد و شاید نمی‌خواست چیزی از موسولینی به عاریت گرفته باشد. در شوروی از سال ۱۹۴۰ م به این سو توتالیتر وصف

رژیم‌های فاشیستی قلمداد می‌شد. چنان که نویسندگان ناسازگار با دولت-های شوروی همین کلمه را وصف دولت‌های کمونیستی خود می‌دانند.

مبرمیت: توتالیتریزم بعد از جنگ جهانی اول آهسته آهسته شکل گرفت و در دههٔ چهارم قرن بیستم به اوج خود رسید توتالیتریزم در بین دو جنگ جهانی در مقابل لیبرالیسم و دموکراسی پدید آمد و هر دو را به چالش کشید. با وجود شکست نظام‌های توتالیتر در جنگ جهانی دوم و ممنوع شدن فعالیت آنها، در آغاز جنگ سرد توتالیتریستان سابق و نسل جدید شروع به گسترش افکار و اسطوره‌های فاشیستی، ملی‌گرایی افراطی و سوسیالیستی کردند که تا هنوز در نقاط جهان هم در قالب نظام‌های توتالیتر و هم در چاقوب جنبش-های نژاد پرست اقدام به خشونت و ستیز می‌زند. بنابراین بررسی مهم‌ترین نظام‌های توتالیتر که در واقع اساس گزار چنین ساختارهای سیاسی اند، مبرمیت تحقیق حاضر را تشکیل می‌هد.

هدف تحقیق: هدف اساسی این تحقیق مطالعه اندیشه توتالیتریزم (نازیزم آلمان)، (فاشیسم ایتالیا) و (کمونیسم روسیه) می‌باشد.

سابقه تحقیق: در این مقاله از منابع متعدد استفاده شده، ولیکن با مراجعه به منابع مذکور دیده می‌شود که در مورد موضوع حاضر، تحقیقی در کشور صورت نگرفته است، بنابراین تحقیق حاضر از جمله تحقیقات جدید در زمینه است.

ضرورت تحقیق: توتالیتریزم یکی از موضوعات مهم در علوم سیاسی است که اندیشمندان عرصه سیاسی نیازمند درک و فهم دقیق از آن هستند، بنابراین ضرورت است تا در مورد توتالیتریزم یعنی فاشیسم در ایتالیا، نازیزم در آلمان و کمونیسم در روسیه تحقیق صورت گیرد.

روش تحقیق: روش استفاده شده در این تحقیق با توجه به ماهیت آن، توصیفی-تحلیلی می‌باشد و در جمع‌آوری داده‌ها از شیوه‌ی کتابخانه‌ای استفاده صورت گرفته.

ساختار تحقیق: برای رسیدن به اهداف تحقیق و تبیین نظام‌های توتالیتر، در تحقیق حاضر تلاش صورت گرفته که مسایل همچون تاریخچه، شناخت، تعریف، ویژگی توتالیتر و سه نوع حکومت‌های بنیانگذار و سرآمد آن، مانند فاشیزم در ایتالیا، نازیزم در آلمان و کمونیزم در شوروی مورد مطالعه قرار گیرند.

تاریخچه توتالیتریزم:

توتالیتریزم یک اصطلاح سیاسی است که در زبان فارسی معادل‌های چون حکومت تک حزبی، یکه تازی، تک حزبی‌گری و اخیراً تمامیت خواه برای آن پیشنهاد شده است.

توتالیتریزم به عنوان یک سازمانی سیاسی، اجتماعی و اقتصادی که صورت‌های مختلفی آن مانند فاشیزم در ایتالیا در عصر موسولینی (۱۹۲۳ تا ۱۹۴۴)، نازیزم در آلمان در زمان هیتلر (۱۹۳۳ تا ۱۹۴۵)، لنینیزم و استالینیزم در اتحاد شوروی از (۱۹۱۸ تا ۱۹۴۴) یکی از پدیده‌های مهم قرن بیستم بود که ظهور کرد، البته برخی مانند مور معتقدند که حتی در تعدادی از نظام‌های ماقبل صنعتی، پاره‌ای از عناصر توتالیتریزم قرن بیستم مشاهده شده‌اند، باید اذعان داشت که توتالیتریزم معاصر به مراتب خشن تر از دیکتاتورهای پیشین عمل کرده‌اند به نحوی که توسعه تکنولوژی مدرن در زمینه ارتباطات و استفاده از خشونت در شکل کامل آن، همگی موج وسیعی از وحشت و استیلای سیاسی را به وجود آوردند.

توتالیتر به عنوان صفت برای رژیم‌هایی به کار می‌رود که دارای مشخصات ذیل باشند: نظارت دولت بر تمام جنبه‌های فعالیت اقتصادی، اجتماعی، انحصار قدرت سیاسی در دست یک حزب حاکم، حذف هر گونه نظارت

آزادانه جامعه، دست یازیدن به ترور برای سرکوبی هر گونه مخالفت و تلاش برای شکل دادن به جامعه بر اساس ایدیولوژی حزبی (۳:ص ۳).

توتالیتریزم را می‌توان به عنوان نظامی تعریف کرد که فرد یا حزب واحدی سعی بر اعمال کنترل بر تمام بخش‌های زندگی اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و تربیتی می‌کند، این نوع حکومت از نهادهایی مثل مکاتب، پوهنتوها، رسانه‌ها، مطبوعات، کلیسا و سازمان‌های جوانان و .... برای اجرای سیاست‌های حزب یا رهبر خود بهره‌گیری می‌کند، مانند ستالین در روسیه، هیتلر در آلمان و موسولینی در ایتالیا.

تعریف توتالیتر:

اصطلاح توتالیتر در منابع علوم سیاسی، دست کم به سه صورت آمده است: توتالیتر (Totaliter)، توتالیتریزم (Totalitarisme) و توتالیتریانیزم (Totalitarianism). اصطلاح توتالیتر از ریشه لاتینی (TOTUS)، به مفهوم (همه) مشتق شده است و در لغت به معنای (جامع، فراگیر، کل‌گرا، همه‌گیر، یکه‌تاز) است. در اصطلاح علوم سیاسی به رژیم‌ها و حکومت‌هایی گفته می‌شود که خواهان فراگیر شدن نقش حکومت در همه جنبه‌های زندگی جامعه هستند. همچنین توتالیتر، ایدیولوژی یا جنبشی است که طرفدار گسترش این نوع سیطره باشد. در برخی از نوشته‌ها، توتالیتریزم صفت نگرش‌ها، گرایش‌ها، حکومت‌ها و رژیم‌ها دانسته شده‌اند (۱۰:ص ۱۰). در واقع می‌توان گفت توتالیتریزم نظام سیاسی است که خواهان سلطه و کنترل همه جانبه بر زندگی سیاسی، اقتصادی و اجتماعی است.

ایدیولوژی توتالیتریزم:

ایدیولوژی یکی از مفاهیم پیچیده در مباحث علوم سیاسی، اجتماعی و فلسفی است که بر عرصه‌های مختلف زندگی انسان سایه افکنده است. لفظ ایدیولوژی از ترکیب دو کلمه ایده و لوژی برای نخستین بار توسط (دیسانت دی ترسی) در اواخر قرن هجدهم ۱۷۹۶ به معنای مطالعه علم ایده به کار

برده شد، البته با انقلاب فرانسه این مفهوم در قالب‌های مختلف وارد عرصه زندگی اجتماعی و سیاسی انسان شد، ولیکن مارکس به ایدیولوژی مفهوم تازه بخشید.

از نظر مارکس ایدیولوژی، اندیشه‌ی است که در ارتباط با رفتار اجتماعی و سیاسی طبقه حاکم و برای توجیه وضعیت موجود، سازمان می‌یابد. به همین دلیل ایدیولوژی را آگاهی کاذب می‌نامد که شامل مجموعه عقاید و باورهای است که به عمل اجتماعی جهت می‌دهد. انقلاب‌های بزرگ از جمله انقلاب ایالات متحده امریکا (۱۷۷۶)، انقلاب فرانسه (۱۷۸۹)، انقلاب بلشویکی روسیه (۱۹۱۷) و انقلاب کمونیستی چین (۱۹۴۹) همه‌گی مظاهری از انقلاب‌های ایدیولوژیک بودند.

ایدیولوژی نظام اعتقادی گروه تعریف می‌شوند که تحلیلی برگزیده گروه دارند و متضمن دستورالعمل‌هایی برای سیاستگذاری هستند، اما اعتقادات گروهی در فضای تاریخی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی به ظهور می‌رسند نه در نظامی متافیزیکی که از این گونه خصیصه‌های فرهنگی فراتر می‌روند. از اواخر قرن هجدهم و اوایل قرن نوزدهم کسانی در صدد پی افگندن نظام اجتماعی و سیاسی آرمانی بودند که درباره ایجاد مدینه آرمانی بر روی کره خاکی اتفاق نظر نداشته‌اند. جان لاک در انگلستان بر حقوق طبیعی زندگی، آزادی و مالکیت برای همه مردم تأکید داشت. اندیشه جان لاک بیشتر در نظرات جفرسون در قرن هجدهم پدیدار شد و باعث تشکل یک نظام پارلمانی در امریکا شد. نظریات کارل مارکس به عنوان سوسیالیسم علمی که حملات تند تیوریک خود را به همه ایدیولوژی‌ها وارد ساخت و آنها را به عنوان ستارهای تیوریک که برای تحمیق طبقه کارگر اعمال می‌شوند محکوم دانست (۳: صص ۱-۲).

باتوجه به توضیحات فوق ایدیولوژی توتالیتر اندیشه آرمانی است که در ارتباط با رفتار اجتماعی، اقتصادی و سیاسی طبقه حاکم و برای توجیه وضعیت موجود سازمان می‌یابد.

ویژگی‌های توتالیتر:

الف - توده‌ها: از دید آرنست مهم‌ترین خصلتی که می‌توان به جنبش‌های توتالیتر نسبت داد این است که به سرعت دستخوش فراموشی می‌گردند که این قضیه در مورد کیفیت شهرت رهبران این جنبش‌ها مصداق بیشتری دارد. توده در زبان فرانسه‌ی معادل (Masse) است و از کلمه لاتین (Massa) به معنای خمیر و چیزی درهم تنیده آمده است. در علوم انسانی و اجتماعی، توده به عده کثیری از آدمیان مستقر در یک محل اطلاق می‌گردد. رژیم‌های توتالیتر تا زمانی که بر قدرت سوارند و رهبران توتالیتر تا هنگامی که زنده‌اند، تاپایان از پشتیبانی توده‌ای برخوردارند (۱:ص ۳۷). بنابراین نظام‌های توتالیتر با اتکا بر توده‌ها به قدرت می‌رسد، بر آنان فرمان می‌راند و از آنان برای رسیدن به اهداف خویش بهره می‌برد و رهبران توتالیتر برای حیات سیاسی خود نیاز به ایدیولوژی آرمانی دارد تا برای جذب توده تأثیرگذاری بیشتر داشته باشد، مانند: ایدیولوژی اشتراکیت (لنین)، نژاد برتر (هیتلر) و فاشیزم (موسولینی).

ب - نخبگان: جنبش‌های توتالیتر برای نخبگان جامعه جاذبه بیشتر دارد. رهبران جنبش‌های توتالیتر مانند اوباش و ماجراجویان عصر امپریالیستی، در این واقعیت با هواداران روشنفکر شان اشتراک دارند که هر دو در بیرون از نظام طبقاتی و ملی جامعه‌ی محترم اروپایی جا داشتند، حتی پیش از آن که این نظام فرو ریخته شود باوجود اختلاف شدید میان نخبگان و اوباش تردیدی نیست که نخبگان هر کجا که می‌دیدند جامعه‌ی محترم از روی ترس ناچار است که برای اراذل جایگاه برابری قایل شود، شادمان می‌شدند. این نخبگان حتی به بهای نابودی تمدن می‌خواستند تماشاگر صحنه‌ای باشند

که در آن، کسانی که در گذشته ناعادلانه طرد گشته بودند به زورحق خود را می‌گیرند. نخبگان که از بورژوازی نفرت دیرینه داشتند و جامعه بورژوازی را داوطلبانه رها کرده بودند در این رواج رو به رشد نگرش‌ها و اعتقادات اوباش صفتانه تنها فقدان ریا و تشخص را می‌دیدند نه تغییر در محتوا، بر خلاف توده‌ها، نخبگان آگاهانه جذب جنبش توتالیترا شدند، زیرا از حیثیت و موقعیت تشخص‌های دروغین و ریاکارانه‌ی حاکم بر جامعه بورژوازی به ستوه آمده بودند (۶:ص ۲۱۷).

جنبش‌های توتالیترا برای نخبگان، روشنفکران و توده جامعه جاذبه دارد، چون مبنی بر اسطوره و ارزش‌های سنتی جامعه استوار می‌باشد، بنابراین می‌توان گفت نظام توتالیترا اتحاد است بین نخبگان و اوباش برای سلطه سیاسی، اقتصادی و اجتماعی یک واحد سیاسی.

ج - تبلیغات: تنها نخبگان و اوباش هستند که باید با قوه محرک خود در توتالیتاریزم جذب شوند درحالیکه توده‌ها را باید با تبلیغات به سوی جنبش جلب نمود. از آنجا که جنبش‌های توتالیترا در جهانی غیر توتالیترا وجود دارند، ناچارند به تبلیغات متوسل شوند. تبلیغات یکی از مهم‌ترین ابزارهای توتالیتاریزم در معامله با جهان غیر توتالیترا است. روش پیش بینی خطاء ناپذیر بیش از هر تمهید دیگری در تبلیغات توتالیترا، هدف نهایی فتح جهان را افشاء می‌کند. زیرا فرمانروای توتالیترا تن‌ها در صورتی که سراسر جهان را زیر نگین خود داشته باشد می‌تواند دروغ هایش را محقق سازد و به همه پیشگویی‌های خود جامعه حقیقت پوشاند. دلیل بنیادی برتری تبلیغات توتالیترا بر تبلیغات احزاب و جنبش‌های دیگر این است که محتوای آن برای اعضای جنبش یک قضیه عینی نیست که عقایدی در باره اش داشته باشند، بلکه این محتوا در زندگی آنها، همچون قواعد حساب، واقعی و در عین حال لمس ناپذیر گشته است (۱:صص ۹۷-۹۸-۱۰۳).

تبلیغات یکی از مهم‌ترین ابزارهای توتالیتریزم است که درهای واقعیت را به روی توده‌ها می‌بندد. بنابراین تبلیغات از ابزارهای اهم برای پیشبرد برنامه‌های تمامیت‌خواهی نظام‌های توتالیتر می‌باشد.

ه - دولت توتالیتر: از دیدگاه آرنست گومب برت توتالیتر خودکامه و غیر قانونی نیست، بلکه حکومت نوعی قانون است. نظام‌های استبدادی بی قانون اند و در آنها اراده‌های خود سر حکومت می‌کند. در حالی که ویژگی اصلی توتالیتریزم انکار هر گونه جایگاه برای اراده‌ی انسانی است. در مورد رژیم‌های نازی و کمونیسم شوروی نیز نحوه‌ی برخورد آنها با قانون اساسی به نحوی بود که آلمان‌ها در نخستین سال‌های قدرت شان سیلی از قوانین را جاری ساختند و حتی قانون اساسی وایمار را لغو نکردند و در شوروی نیز رژیم انقلابی درد سر انتشار یک قانون اساسی کامل و تازه را به گردن گرفت، اما در عمل این گفته‌ی هیتلر اتفاق افتاد که یک دولت تام نباید تفاوتی میان قانون و آیین اخلاق قایل شود، که نتیجه این بود که ضرورتی جهت اعلام احکام عام و فرامین وجود ندارد. قانون مندی توتالیتری که از قانونیت سرپیچی می‌کند و وانمود می‌کند که حاکمیت مستقیم عدالت را بر روی زمین مستقر کرده است، قانون تاریخ یا طبیعت را به اجرا می‌گذارد بی‌اینکه آن را به زبان معیارهای درست و غلط برای رفتار فردی ترجمه کند. این قانون که پایه اش در ایدیولوژی است به دنبال آن است که طبیعت انسان‌ها را تغییر دهد، نه آنکه آن طبیعت را تثبیت کند. بی‌پروایی به قانون موضوعه که در دولت توتالیتر نمایان می‌شود هنگامی سلاح موثری برای سلطه واقع می‌شود که مردم در جهان مدرن باور شان را به بنیان استعلایی عدالت از دست داده‌اند. از دست رفتن باور به توانایی ذهنی برای شناخت عدالت، فضیلت و حقیقت یکی از عوامل عمده موفقیت توتالیتریزم است. مفاهیم سنتی ما از قانون جهان به تجربه مذهبی وابسته بودند که زمانی که انسان ترسش را از جهنم از یاد برد و اعتقادش به نصیب بردن از عدالت پس از مرگ را از دست

داد، هر گونه درکی از مشروعیت فرمانروایی سیاسی را هم از دست داد (۳):
صص ۴-۵).

در نظام‌های توتالیتر مردم باور شان را به عدالت و قانون از دست می‌دهند و عدالت از دیدگاه توتالیتر، نظام حاکم تعریف می‌کند و حاکمیت قانون به اراده توتالیتر تنزیل پیدا می‌کند.

و - چیرگی تام در رژیم توتالیتر: این خصلت رژیم‌های توتالیتر می‌کوشد تا انسان‌ها را به گونه‌ای سازمان دهند که تکثر و تمایز نا محدود شان از بین رود و کل انسانیت به صورت یک فرد واحد در آید. این امر زمانی امکان پذیر است که یکایک افراد انسانی به صورتی تبدیل شوند که در برابر برخی کنش‌های معین، واکنش‌های معین و ثابتی از خود نشان دهند. نخستین گام اساسی در راه چیرگی تام، کشتن شخصیت حقوقی در انسان است که این کار از یک سو با قرار دادن رده‌هایی از مردم در خارج از حمایت قانون و از سوی دیگر با قرار دادن اردوگاه‌های دسته جمعی در خارج از دایره نظام جزایی می‌باشد. گام تعیین کننده بعدی در راه تدارک نقش‌های زنده، کشتن شخصیت اخلاقی در انسان است. توتالیتریزم از طریق ایجاد شرایطی که تحت آن وجدان کارش را از دست می‌دهد و انجام دادن کار نیک امکان ناپذیر می‌گردد، توانست همدستی آگاهانه و سازمان یافته همه انسان‌ها را در جنایت‌های توتالیتریزم گسترش دهند. پس از کشته شدن شخصیت اخلاقی در انسان، تن‌ها مانع تبدیل انسان‌ها به نقش‌های زنده تمایز فرد و هویت یگانه است (پویا، ناصر: ۱۳۸۸، ص ۲۵۷). در نظام‌های تمامیت خواه توتالیترها تلاش دارد که واحد سیاسی را در وجود خود تعریف نمایند مانند ناپلیون که می‌گفت فرانسه یعنی من و من یعنی فرانسه، بنابراین مردم از شهروند به رعیت تبدیل می‌شوند و حقوق بشر از طرف توتالیتر تعریف می‌شود، که از این طریق می‌تواند چیرگی تام خود را گسترش دهد.

ی - رهبر: یکی از ویژگی مهم در حکومت‌های توتالیتر رهبر یا ریاست فایده نظام است که اغلب به‌عنوان فردی که دارای قوا و توانایی‌های مافوق انسان-های عادی است تلقی می‌شود (باقری: ۱۳۹۵ ص ۴-۵). نمونه چنین رهبران: موسولینی رهبر ایتالیای فاشیستی، هیتلر رهبر آلمان نازی، لنین بنیانگذار حکومت بلشویکی روسیه و ناپلیون رهبر فرانسه بودند.

د - پلیس مخفی: جنبش‌های توتالیتر حتی پیش از به قدرت رسیدن، دارای پلیس مخفی و خدمات جاسوسی با شعبه‌هایی در کشورهای گوناگون است. پس از به قدرت رسیدن جنبش توتالیتر، مأموران پلیس مخفی پول و اقتدار بیشتر از طریق اطلاعات ارتش بدست می‌آورند و غالباً رؤسای مخفی سفارتخانه‌ها و کنسولگری‌های خارج از کشور به شمار می‌آیند. وظیفه اصلی آنها تشکیل ستون پنجم، هدایت شاخه‌های خارجی جنبش توتالیتر، اعمال نفوذ بر سیاست‌های داخلی کشورهای محل ماموریت شان و روی هم‌رفته آمده ساختن این کشورها برای زمانی است که پس از براندازی حکومت یا پیروزی نظامی- فرمانروای توتالیتر دیگر در آن جا احساس بیگانگی نکند. به تعبیر دیگر، شعبه‌های بین‌المللی پلیس مخفی، نوعی مناطق انتقال نیرو به شمار می‌آیند و کارشان این است که سیاست خارجی ظاهری دولت توتالیتر را به سیاست بالقوه داخلی جنبش توتالیتر تبدیل سازند. نقش مسلط پلیس مخفی در سیاست داخلی کشورهای توتالیتر بالطبع در برداشت نادرست همگان از توتالیتریزم بسیار موثر بوده است. همه حکومت‌های خودکامه برسرویس‌های مخفی شان اتکاء دارند و از مردم خودشان بیشتر احساس خطر می‌کنند (۱: صص ۲۳۶-۲۳۷).

بنابراین پلیس مخفی در گسترش نظام‌های توتالیتر نقش کلیدی دارد و هرکسی پلیس دیگری است و هر فردی خود را تحت مراقبت دائمی احساس می‌کند.

حکومت‌های توتالیتریزم:

نظام‌های توتالیتر بیشتر در جوامعی پدید آمده است که دست خوش فروپاشی و از هم گسیختگی بوده‌اند و شرایط روانی به گونه‌ی مساعد شده است که مردم برای به دست آوردن امنیت پذیرای حکومت قدرتمند و فراگیر باشند. به تعبیر مایکل اوکشان، آزادی‌گرایی و فردگرایی افراطی، گاه موجب تفریط و پیدایش اخلاق ضد فردی می‌شود و سرانجام افراد جامعه به این نتیجه می‌رسند که (امنیت) را بر (آزادی فردی) ترجیح دهند. دولت‌های توتالیتر را بیشتر جنبش‌های اجتماعی ضد دموکراتیک به وجود می‌آورند که در آغاز به صورت یک حزب دموکراتیک ظهور و پس از کسب قدرت، دموکراسی را بر می‌اندازند. رژیم‌های توتالیتر خاستگاه یا علت وجودی یکسانی ندارند، اما می‌توان از بررسی عوامل گوناگونی که به برقراری حکومت توتالیتر انجامیده به جنبه‌های اشتراکی این رژیم‌ها دست یافت. صورت‌های مختلفی نظام‌های توتالیتر عبارت است از: فاشیزم در ایتالیا در عصر موسولینی (۱۹۲۳ تا ۱۹۴۴)، نازیزم در آلمان در زمان هیتلر (۱۹۳۳ تا ۱۹۴۵)، لنینیزم و استالینیزم در اتحاد جماهیر شوروی از (۱۹۱۸ تا ۱۹۴۴) (۳: ص ۳). بنابراین نظام‌های توتالیتر فرزندان بحران‌های اقتصادی، اجتماعی و سیاسی می‌باشند.

نازیزم در آلمان:

افراطی‌ترین نوع نظام توتالیتر نازیزم در آلمان بود، در حالیکه نازیزم توأم با فاشیزم بود، اما با نمونه‌ی ایتالیایی خود از بسیار جهات تفاوت داشت. برخلاف فاشیزم ایتالیا، هسته‌ی اصلی عقاید نازیزم آمیزه‌ای بود از نژاد پرستی و تیوری توطیه آمیز عجیب که مدعی بود بانکداران یهودی و کمونیزم بین‌المللی در صددند تا دولت‌های ملی را در سراسر جهان از میان بردارند و یک حکومت جهانی را جانشین آنها کنند. در عمل انقلاب نازی یک انقلاب ویرانگر از کار در آمد، نه فقط به این دلیل که هیتلر جنگ جهانی دوم را به راه انداخت و

بخش عظیم آلمان و اروپا را به ویرانه تبدیل کرد، بلکه به این دلیل که بین سال‌های ۱۹۳۳ تا ۱۹۴۵ ساختار اجتماعی آلمان نیز زیر چکمه نازی‌ها نابود شد. هیتلر نظریه پردازی بی پروا بود که در نتیجه اقدامات او مشروعیت جمهوری شکوهمند وایمار آلمان از بین رفت و اصول انسان گرایانه فرهنگ آلمانی زیر پا گذاشته شد و این همه به فاجعه سال ۱۹۴۵، شکست و تجزیه جغرافیایی کشور آلمان منجر گردید (۷:ص ۶۵). بنابر توضیحات فوق نازیسم آلمانی افراطی ترین نوع از نظام‌های توتالیتر و متفاوت از فاشیسم ایتالیا بود، که سبب ویرانگری آلمان و جهان شد.

معنی نازیسم:

نازیسم تلاش ناموفق و ویرانگر بود برای تحقق بخشیدن به اصول بنیادین ایدئولوژی نازی که به مرگ زودرس بیش از سی میلیون اروپایی و تقریباً بیست میلیون شهروندان اتحاد جماهیر شوروی منجر شدند. این کشتار نتیجه نژاد پرستی، شعار محوری و محرک بسیج پویای رژیم نازی بود. نژاد پرستی بستگی تام با سنت یهود ستیزی و ملی گرایی آلمانی داشت، که سابقه اش را می‌توان تا قرن نوزدهم ردیابی کرد (۶:ص ۲۰۷). بنابراین نازیسم آلمانی از شعار نژاد برتر آریایی ریشه گرفته که سبب ویرانگری آلمان و جهان شد.

ظهور و سقوط نازیسم:

ظهور نازیسم در آلمان بر خلاف ایتالیا در یکی از پیشرفته ترین اقتصادهای جهان اتفاق افتاد. زیرا فرایند صنعتی و مدرن شدن طی قرن نوزدهم، آلمان را به کشوری نیرومند تبدیل کرده بود. افراط گرایی سیاسی در پی ناکامی دولت و جامعه در مهار مشکلاتی پیدا شد که ناشی از شکست ناگهانی کشور آلمان در جنگ جهانی اول در سال ۱۹۱۸ بود. نتیجه این آسیب عمیق اجتماعی پیدایش توزترین و تندروترین شکل غیر اخلاقی نازیسم بود.

گرچه جنگ جهانی اول شرایط لازم را برای پیدایش نازیسم فراهم کرد، اما نطفهٔ پلید ایدیولوژی نازیسم در بطن فضای روشنفکران پیش از سال ۱۹۱۴، بسته شده‌اند. تا پیش از سال ۱۹۱۴، ایدیولوژی راست افراطی که محور اصلی آن یهود ستیزی بود از لحاظ سیاسی در اقلیت قرار داشت و نفوذ چندانی بر سیاست‌های داخلی نداشت. برای مثال: هیتلر هر چند بعدها به شدت تحت تأثیر اندیشه‌های اندیشمندان اتریشی ضد یهود از قبیل (کارل لوگر) و (گورگ فون شونرز) قرار گرفت چیزی جز یک دانشجوی سرخورده رشته هنر و معماری نبود که تنبلی ذاتی اش اجازه نمی‌داد تا از سبک زندگی بورژوازی که دلباخته آن بود برخوردار شود. هیتلر نیز مانند همه و اخورده‌های آلمانی و امپراتوری اتریش-هنگری که (اگوست بیل) آن را به حق سوسیالیسم دیوانگان نامید در یهود ستیزی توجیه مناسبی برای کمبودها و کاستی‌های خود می‌یافت. با این حال بر خلاف آنچه که هیتلر خود ادعا می‌کرد تا قبل از سال ۱۹۱۴ سند چندانی مبنی بر پیشنهادی یهودی بودن او در دست نیست.

ظهور نازیسم نتیجهٔ عدم موفقیت فاتحان در استقرار اروپایی باثبات، سرزنده و رو به رشد بود. اصطلاح (دهلیز لهستان) که به لهستان امکان دسترسی به دریای آزاد می‌داد و بر اساس مفاد عهدنامه ورسای به وجود آمده بود، به این معنی بود که آلمان نه تنها بسیاری از سرزمین‌های خود را در شرق از دست می‌داد، بلکه ناگزیر می‌شد ایالات الزاس و لورن را نیز که پس از جنگ فرانسه - اتریش در سال ۱۸۷۱ به آلمان تازه استقلال یافته منضم شده بود به فرانسه باز پس دهد. به موجب عهدنامه ورسای ارتش آلمان به یکصد هزار نفر محدود شد و (راین لاند) منطقهٔ غیر نظامی اعلام گردید و آلمان حق استقرار نیروی نظامی در آن جا نداشت، لیکن متفقین مجاز بودند که تا پانزده سال بعد از جنگ در آن جا نیرو داشته باشند. از دیدگاه آلمانی‌ها مفاد عهدنامه ورسای مربوط به پرداخت غرامت از همه این‌ها بدتر بود. زیرا

آلمان را مسؤول تمام خساراتی می‌دانست که نیروهای آن کشور به فرانسه و بلژیک اشغال شده وارد آورده بودند. همچنان علاوه بر آن مقصر جنگ، بند (۲۳۱) عهدنامه ورسای آلمان را وادار می‌کرد تا مسؤولیت شروع جنگ جهانی اول را بپذیرد. آلمانی‌ها از این عبارت عمیقاً بیزار بودند. در واقع دولت وایمار مجبور شد این عهدنامه را که برخی آلمانی‌ها آن را سند بردگی می‌نامیدند امضاء کند. امضای آن به شدت جمهوری نوپای وایمار را ضعیف کرد و بلافاصله آن را در معرض حمله اعضای جناح چپ افراطی و جناح راست افراطی مخالف سرسخت دموکراسی وایمار و خواهان بازگشت به نوعی حکومت توتالیتر بود. حادثهٔ برکو بزرگ ۱۹۲۹-۱۹۳۳ ضربه بود که رای دهندگان را تشویق کرد تا به احزاب افراطی حزب نازی و حزب کمونیست آلمان رای دهند و در بازپرداخت قرض‌های کوتاه مدت ایالات متحده آمریکا که جمهوری وایمار توانایی پرداخت آنها را نداشت، شرکت کنند. حزب نازی در سال ۱۹۳۰ با ۵ میلیون رای در انتخابات پیروز شد و ۱۰۷ کرسی را در پارلمان آلمان کسب کرد (۷:صص ۶۶-۶۷-۷۱-۹۰).

بنابراین نظام توتالیتر نازی ملی‌گرایی و یهودستیزی را جستجو برای فضای حیاتی و استفاده از کارکرد جنگ به عنوان وسیله‌ای که اتحاد ملی را مستحکم می‌کرد و دشمنان را محو و نابود می‌ساخت در ظهور نازیسم و جواب با تمام مشکلات ناشی از جنگ جهانی اول مثل غرامت، مشکلاتی اقتصادی، محدود کردن ارتش آلمان پیوستن الزاس و لورن به فرانسه می‌دانست.

دولت هیتلر:

پس از مرگ هیندنبورگ در حوت سال ۱۹۳۴ دیگر از آن قانون اساسی‌ای که قدرت هیتلر را محدود می‌کرد اثری نبود. با یکی کردن مقام‌های ریاست جمهوری و صدارت عظمی، هیتلر موفق شد هرگونه اقدام بالقوه قانونی علیه موقعیت خود را خنثی کند و اهرم‌های قدرت قانونی را که می‌توانستند رهبر را عزل کند از سر راه خود بردارد. با این همه در عمل هیتلر هنوز معتقد بود

که باید صاحبان منافع بزرگ داخل کشور مثل زمینداران بزرگ، تجاران، ارتش و کارمندان اداری را حداقل تا سال ۱۹۳۸ که کنترل ارتش را شخصاً به دست گرفت از خود نراند (۶: ص ۱۵۷).

بنابراین هیتلر صاحب و مالک نظام توتالیتر آلمان بود و هرگونه محدودیتی که بر قدرت هیتلر اعمال شد، ناشی از عادات شخصی خود او بود، نه کنترل از طریق نهادها و قانون اساسی آلمان نازی.

سیاست خارجی هیتلر:

سیاست‌های اقتصادی هیتلر تماماً به اهداف سیاست خارجی او وابسته بود و می‌توان آنها را به صورت زیر بر شمرد:

۱ - انقضای معاهده ورسای و برگرداندن آلمان به موقعیت پیشین این کشور به عنوان یک قدرت بزرگ.

۲ - ایجاد آلمان بزرگ از طریق آوردن آلمانی تبارهایی که در اتریش زندگی می‌کرد.

۳ - به دست آوردن فضای حیاتی در شرق برای مردم آلمان یعنی نژاد برتر نازی.

دستاوردهای سیاست خارجی هیتلر که عامه مردم نیز آن را تأیید می‌کردند در دهه ۱۹۳۰ شامل تجدید قوای نظامی در راین لاند ۱۹۳۶، الحاق اتریش ۱۹۳۸ و چکسلواکی ۱۹۳۹ به آلمان بود. هیتلر برای اینکه به تمامی اهداف سیاست خارجی خود برسد به اقتصادی پویا نیاز داشت که دست به دست برنامه عظیم تجدید تسلیحات او بدهد. وقتی جنگ در سال ۱۹۳۹ آغاز شد برای او بسیار ناخوشایند بود زیرا تصور نمی‌کرد که حمله به لهستان به جنگ منجر شود. بنابراین هیتلر سه تا چهار سال زودتر از انتظار خود با جنگ روبه‌رو شد. زیرا هنوز تولید تسلیحات برنامه چهارساله به سطحی که برای پیروزی آلمان در جنگ لازم بود، نرسیده بود. ضمناً این کار هیتلر را با غرب وارد منازعه می‌کرد و این چیزی بود که او سعی داشت از آن بپرهیزد. اما

با اقدام پرخاشگرانه آشکار خود علیه لهستان در سپتامبر سال ۱۹۳۹ به دست خود آن را پدید آورد (۷:ص ۸۷). اگرچه قبلاً گفته شده که نظام‌های توتالیتر فرزند بحران است و از طرف دیگر از سیاست‌های همچون انقضای معاهده ورسای، ایجاد آلمان بزرگ از طریق آوردن آلمانی تبارهایی که در اتریش زندگی می‌کرد، نژاد برتر نازی و سیاست جا طلبی هیتلر سبب جنگ و ویرانگری آلمان و جهان شد.

فاشیزم:

فاشیزم یکی از نظام‌های سیاسی است که مبنی بر ایدئولوژی افراطی ملی‌گرایی است.

فاشیزم چیست؟

فاشیزم یکی از بحث بر انگیزترین اصطلاحات سیاسی تاریخ جدید است. فقدان تعریف عام به این معناست که این اصطلاح به انواع وسیعی از بافت‌های سیاسی اطلاق می‌شود. برای نمونه می‌توان این اصطلاح را فقط برای رژیم موسولینی در ایتالیا بین سال‌های ۱۹۲۲ تا ۱۹۴۳ به کار برد. مارکسیست‌ها فاشیزم را بالاترین مرحله سرمایه داری در برهنه ترین شکل خشونت آمیز آن می‌دانند. همچنین می‌توان آن را مفهوم دانست که به حکومت‌هایی نظیر موسولینی در ایتالیا و آلمان نازی اطلاق می‌شود و یا آن را نوعی جنبش ملی‌گرای شبه نظامی تلقی کرد که طی جنگ‌های داخلی در بسیاری از کشورهای اروپایی سربرآورد و یا صرفاً اصطلاح توهین آمیزی دانست که خطاب به هرگونه رفتار مستبدانه به کار می‌رود. در مورد این که فاشیزم از سیاست جناح چپ یا راست ریشه می‌گیرد، یا حتی از نوعی آرمان واحد یا جهان بینی برخوردار است اتفاق نظر وجود ندارد (۶: ص ۱۹۹). بنابراین فاشیزم یک اصطلاح مبهم و باعث برانگیز است و برای مقاصد مختلف در سیاست استفاده می‌شود که مشهور آن ملی‌گرایی افراطی و رفتار مستبدانه است.

تعریف فاشیزم:

فاشیزم از لفظ ایتالیایی (Fascio) به معنی دسته و مجموعه گرفته شده است، و ریشه لاتینی آن (Fascis) به معنی دسته‌ای از چوب‌های به هم بسته شده می‌باشد و اصطلاح فاشیزم (Fascism) به معنای روشی که برای تمرکز قدرت در حکومت استفاده می‌شود. یک نظریه سیاسی و گونه نظام حکومت خودکامه و ملی‌گرایی افراطیست که نخستین بار در سال‌های ۱۹۲۲ تا ۱۹۴۵ در ایتالیا به دست بنیتو موسولینی رهبری می‌شد و بر سه پایه حزب سیاسی واحد، نژادپرستی افراطی و دولت مقتدر و متمرکز استوار بود (۶: ص ۱۹۹).

بنابراین فاشیزم را می‌توان به چشم نیروی سومی نگاه کرد که میان سرمایه داری و کمونیزم قرار گرفته است و بر حزب سیاسی واحد، ناسونالیستی افراطی و بر دولت مقتدر و متمرکز تأکید می‌کند.

ویژگی فاشیزم:

- ۱ - عدم اعتماد به عقل، در عوض بر عناصر غیر تعقلی، عاطفی و غیر قابل کنترل بشری تأکید می‌ورزد.
- ۲ - انکار اصل مساوات بشری، فاشیزم این مفهوم یهودی-مسیحی و یونانی اصل مساوات را رد نمود و در مقابل آن بر مفهوم عدم مساوات تأکید دارد مانند: مردان بر زنان، نظامیان بر غیر نظامیان، اعضاء حزب بر مردم عادی و ملت خود بر بیگانگان.
- ۳ - نظام رفتاری مبتنی بر دروغ و خشونت در تمام روابط بشری داخلی و خارجی تأکید می‌ورزید.
- ۴ - حکومت توسط عده‌ای نخبه.
- ۵ - توتالیتریانیسم یا تمامیت خواهی در تمام روابط توتالیتر را حاکم میداند.
- ۶ - نژاد پرستی و امپریالیسم.
- ۷ - ضدیت با حقوق و نظم بین المللی (۲: صص ۱۶۸-۱۷۵).

موسولینی:

بنیتو موسولینی در آغاز قرن بیستم تفکراتی سوسیالیستی داشت که تقدم جامعه بر فرد و مالکیت عمومی مبتنی بود، اما در اواخر جنگ جهانی اول با یک چرخش یک‌صد و هشتاد درجه‌ای در عقاید سابق خود، به تبلیغ افکار تند ناسیونالیستی، نژادپرستی و ملی‌گرایی پرداخت. وی در راستای اهداف قدرت‌طلبانه خود در ۲۳ مارچ ۱۹۱۹ م حزب فاشیست ایتالیا را تأسیس کرد. اعضای این حزب به تجدید قدرت امپراتوری روم قدیم معتقد بودند، چون لباس‌های سیاه برتن می‌کردند به پیراهن سیاهان معروف شدند. تفکر فاشیستی بر استقرار یک رژیم دیکتاتوری غیر پارلمانی، دشمنی با هر نوع آزادی استوار بود و در سیاست خارجی نیز مشی تجاوزکارانه را تبلیغ می‌کرد. فاشیزم بیش از آن که یک فلسفه یا ایدئولوژی سیاسی باشد، یک روش حکومت است که بر سه اصل حکومت فردی، قدرت و حاکمیت دولت و ناسیونالیزم افراطی بنا شده است. در حکومت فاشیستی فردی که در رأس حکومت قرار می‌گیرد مافوق قانون و واجب‌الاطاعت است. در این حکومت‌ها سازمان دولت با تکیه بر قدرت نظامی و گروه‌های فشار سیاسی و وسایل تبلیغاتی که در اختیار دولت است آزادی‌های فردی را محدود می‌سازد و هرگونه حرکت مخالف را سرکوب می‌کند. همچنین فاشیزم به طور عام به رژیم‌های استبدادی متمرکز اطلاق می‌شود که با ایدئولوژی تبعیض نژادی و ناسیونالیزم افراطی حکومت می‌کنند و با سرکوب مخالفین، ایجاد اختناق و سانسور عقاید و افکار مردم، حکومت خود را تداوم می‌بخشند. موسولینی به کمک اعضای این حزب در اکتبر ۱۹۲۲ با شعار قدرت، اطاعت و عدالت شهر روم پایتخت ایتالیا را تسخیر کرد و به مقام نخست‌وزیری رسید. موسولینی از آن پس در تعقیب اهداف حزب فاشیستی به تدریج همه امور داخلی و خارجی را تحت سیطره خود درآورد. موسولینی به همراه هیتلر رهبر فاشیست آلمان جنگ جهانی دوم را آغاز کرد اما سر انجام در اواخر جنگ، توسط

میهن پرستان ایتالیایی دستگیر و در بیست و هشت آپریل ۱۹۴۵ م تیرباران شد (۶: ص ۲۰۰).

فاشیزم در ایتالیا:

جنگ جهانی اول تقریباً برای همه ملت‌ها بخصوص ملت‌های اروپایی فاجعه بار بود، اما تجربه جنگ جهانی اول در ایتالیا پیامدهای وحشتناکی به بار آورد. ایتالیای ضعیف و آسیب دیده نتوانست از زیر بار ۶۰۰ هزار کشته قد راست کند. ایتالیا یک نسل کامل از ملت خود را برای جنگ بسیج کرد و نتوانست دشواری این اقدام را تسهیل نماید. در نتیجه این اتفاقات بود که حیات سیاسی تازه‌ای را شکل داد و نام این مولود را فاشیزم نهاد (۵: ص ۷).

فاشیست‌ها ادعا می‌کردند که هدف اصلی شان وحدت ملی و اجتماعی است. کلمه فاشیسم در زبان ایتالیایی به معنای رشته‌هایی است که تیغه و دسته تبر را به هم پیوند می‌دهد. اما ایتالیا در بین دو جنگ سرزمینی بود که به دو بخش تقسیم شده بود:

الف: متمدن، شهرهای بزرگ، شهرهای تاریخی و شمال متمدن.

ب: روستاها و جنوب عقب مانده بودند.

بنیتو موسولینی که تاریخ از وی به عنوان دوجه یا رهبر یاد می‌کند، متولد ۲۹ جون ۱۸۸۳، در شهر پرداپیو که تا ۱۸ اپریل ۱۹۴۵ زیست. جسد او که در پایان جنگ از سوی مردم خشمگین به زشت ترین وجه متلاشی شد در نزدیکی شهر دونگو دفن شده است. او از سال ۱۹۲۲ تا ۱۹۴۳ اداره امور ایتالیا را به روشی خودکامه عهده دار بود، و از سال ۱۹۱۵ تا ۱۹۱۷ عملاً در ارتش ایتالیا خدمت کرد.

در سال ۱۹۱۹ یک گروه سیاسی جدید تشکیل داد که همین گروه اولیه هسته فاشیزم را به وجود آورد. موسولینی خطیبی ورزیده و پرشور بود که در سال ۱۹۲۲ تظاهرات عظیمی در شهر روم به راه انداخت تا مانع پیروزی اعتصاب سراسری سوسیالیست‌ها شود. با این اقدام که قدرت او را در رقابت

با قدرت‌های سیاسی دیگر روشن کرد دولت وقت سر نگون شد و او به نخست وزیری بر گزیده شد. موسولینی در این زمان جوانترین نخست وزیری بود که ایتالیا به خود دیده بود. وی با تصویب قانون اساسی حزب فاشیست را حزب اکثریت و خود را دوچه نامید. وی موفق به نظم، اصلاحات اجتماعی و بهبود شرایط کار شد. این اقدامات باعث محبوبیت بیش از حد او شد. آدولف هیتلر در آلمان عملکرد فاشیزم و موسولینی را مورد تأیید و حمایت قرار داد و در سال ۱۹۴۰ بین ایتالیا و آلمان اتحاد محور برای اعلام جنگ علیه متفقین منعقد شد. شکست ایتالیا در یونان و شمال آفریقا نظر مردم را نسبت به موسولینی تغییر داد و در سال ۱۹۴۳ پس از حمله متفقین به سیسیل، شورای عالی فاشیزم او را اخراج کرد. پس از آن موسولینی دستگیر و زندانی شد اما از سوی چریک‌های آلمانی از زندان رهید و ریاست دولت تحت الحمایه هیتلر را در شمال ایتالیا بر عهده گرفت. با سقوط خطوط دفاعی آلمان در ایتالیا در سال ۱۹۴۵ موسولینی تصمیم به فرار به اتریش گرفت، اما دستگیر و از سوی پارتیزن‌های ایتالیایی اعدام شد. موسولینی و فاشیزم الگوی رهبران سیاسی متعددی در نقاط جهان شده است. عده‌ای باور ندارند که حتی در سال ۲۰۰۵ فاشیزم نابود شده باشد (۵: صص ۹-۱۰-۱۱). تصور عمومی حاکی از تداوم فاشیزم به عنوان یک رویه سیاسی-اجتماعی در بسیاری از نقاط جهان است.

الف- ظهور فاشیزم:

مجموعه اوضاع سیاسی، اجتماعی و اقتصادی که ذکر شد باعث به وجود آمدن و تقویت شرایطی شد که در نهایت به ظهور فاشیزم منجر گردید. گرچه ایتالیا تنها کشوری بود که در دهه ۱۹۲۰ فاشیست شد، اما در نتیجه شرایط بحرانی بعد از سال ۱۹۱۸ در بسیاری از کشورهای اروپا جنبش‌های طرفدار فاشیزم سر بر آوردند. ظهور فاشیزم عمدتاً نمایانگر واکنش دفاعی کسانی بود که سرسختانه با کمونیزم مخالف بودند و می‌خواستند که خلای سیاسی را که

با فرو ریختن نظام قدیم پدید آمده بود با چیزی جزئی از کمونیزم پرکند. نخستین گام ضروری درهم شکستن مبارزات کمونیست‌ها در جهت رسیدن به قدرت بود، یعنی درهم شکستن انقلاب‌هایی از قبیل انقلاب بالکان در مجارستان، قیام اسپارتاسیست‌ها به رهبری روزا لوگزامبورگ و کارل لیب، واکنش در برلین و جمهوری سوسیالیستی باواریا در آلمان سالی ۱۹۱۹ (۷:صص ۲۶-۲۷). می‌توان فاشیزم را واکنشی در برابر بحران‌های ناشی از جنگ جهانی اول دانست. تشکیلات توتالیتری به وسیله دیکتاتوری تک حزبی، شدیداً ناسیونالیست (ملی‌گرایی)، نژاد پرست، میلیتاریست (نظامی-گری)، در اروپا پدیدار شد و در اروپا اولین کشوری که به نظام فاشیستی روی آورد ایتالیا در سال ۱۹۲۲ و سپس آلمان در ۱۹۳۲ بود. در آسیا جاپان در سال‌های ۱۹۳۵ تدریجی بدور از میراث ملی خود درهای خود را به روی نهادهای توتالیتتر باز نموده و بسوی فاشیزم روی آورد. فاشیزم شکل توتالیتریزمی است که عمدتاً در جوامع نسبتاً ثروتمندتر و از نظر تکنولوژیک پیشرفته‌تر (آلمان در قاره‌ای اروپا و جاپان در قاره‌ای آسیا) رشد نمود (۲:صص ۱۵۶).

در دوره زمانی بین دو جنگ جهانی تقریباً در تمام کشورهای سرمایه داری اروپا جنبش‌های فاشیستی پدید آمدند، ولی فقط در معدودی از این کشورها توانستند پیروزی‌های سیاسی قابل توجهی بدست آورند (کودل و راین هارد: ۱۳۹۲، ص ۵۹). تشکیل گروه‌هایی از سربازان بی کار شده و گوش به فرمان توسط افسران سابق به اهرمی برای جلوگیری از سرایت انقلاب بلشویکی به غرب تبدیل شد. چنانکه در مورد تشکیل (نیروهای مسلح آزاد) فریکور در آلمان، (ار دی تی) و (فشیودی کامباتیمنتو) در ایتالیا و (مبارزان سه‌گد) در مجارستان صادق است. این گروه‌ها که مارکسیست‌ها همگی آنها را به طوری کلی گارد سفید می‌نامیدند، برای مبارزه با جناح چپ در اروپا خشونت و ترور متقابل به راه انداختند (۷:صص ۲۷)، عوامل عمده‌ای

که پس از سال ۱۹۱۸ در ظهور فاشیزم سهم داشتند، همانگونه که پیش از این توضیح داده شد، ظهور فاشیزم بحرانی بود که بر اثر جنگ جهانی اول به وجود آمد و واحدهای سیاسی و اقتصاد بسیاری از کشورهای اروپا را متزلزل کرد. این عامل با انقلاب بلشویکی که مقاومت بسیاری از برگزیدگان اجتماعی، افسران ارتش و سربازان برکنار شده برای جلوگیری از شیوع آن به اروپای شرقی و مرکزی را برانگیخت، همراه شد. علاوه بر مشکلاتی که جنگ در ساختارهای سیاسی و ملی پدید آورد، عوامل خاص اقتصادی و اجتماعی نیز این بحران را وخیم تر کرد مانند تورم و بیکاری.

بنابر توضیحات فوق فاشیزم تنها بازتاب یأس (اُفت) حاصل از جنگ جهانی اول و عواقب بلافاصله آن نبود بلکه کمونیزم (اشتراکیت)، سوسیالیزم (جامعه گرایی یا مرحله‌ای میان سرمایه داری و کمونیزم که در آن مالکیت فردی، وسایل تولید و توزیع از بین رفته است)، صلح طلبی، آنارشیزم (بی سری یا بی حکومتی)، کاتولیزم (وابسته به کلیسا) و کاتولیزم سیاسی نیز بسیاری را که نتوانسته بودند خود را با موقعیت دوران صلح هماهنگ دهند و دموکراسی‌ها سیاسی را به خاطر شکست کشورهائیشان در اصلاح آثار مخرب جنگ سرزنش می‌کردند، به سوی خود جلب کردند. فاشیزم در عمل نشان داد که می‌خواهد برای تحقق رویای مدینه فاضله به اصطلاح سومی بین سرمایه داری و کمونیزم راه بیابد. با این وصف تبلیغات اسطوره‌ای نیز در مورد این که عمل گرایی پویا می‌تواند انگیزه‌ای برای حل بحران‌های سیاسی، اقتصادی و اجتماعی دوران جنگ باشد، عده کثیری را جلب کرد. با توجه به عدم موفقیت دموکراسی لیبرال در بسیاری از کشورها و هزینه اجتماعی و اشتغال کامل در اتحاد جماهیر شوروی، فاشیزم تا حدی هم معقول به نظر می‌رسید.

ب- سقوط فاشیزم:

عدم توانایی فاشیزم در گسترش یافتن به عنوان یک قدرت سیاسی در خارج از ایتالیا و آلمان در دوران جنگ جهانی اول به سبب عوامل متعدد بود. یکی از آنها فروریختن نظام بانکی اروپای مرکزی و تجارت بین المللی در دهه ۱۹۳۰ بود که به رکود و سقوط اقتصادی منجر گردید، جامعه ملل که پس از جنگ جهانی اول به وجود آمده بود در عملکرد خود به عنوان پلیس بین المللی ناکام شد و نتوانست جلوی اعمال زور فاشیست‌های ایتالیایی و نازی-های آلمانی را که از هرج و مرج بین المللی دوران پس از جنگ سوء استفاده می‌کردند بگیرد، فاشیزم که بر اساس سنت‌های فرهنگی ایتالیا و آلمان پا گرفته بود در اکثر جوامع آمیزه‌ای از هراس، تنفر و استهزا را بر می‌انگیخت که با توجه به نمونه‌های آلمان نازی و ایتالیای فاشیست قابل فهم بود (۷:صص ۱۱۱-۱۱۲-۱۱۳)، در حقیقت جنگ دوم جهانی نشان داد که موسولینی یک دهل خالی و احمق لاف زنی بیش نیست و سر انجام هم هسته‌ی مرکزی نیروهای اتحاد محور شد. چه بسا ناکامی ایتالیا در فتح یونان و مقاومت صرب‌ها در برابر هجوم ایتالیا و آلمان بود که در سال ۱۹۴۱ به شکست هیتلر در جنگ انجامید.

پس از حمله متفقین، دو سال طول کشید تا سر انجام فاشیزم در ایتالیا سقوط کرد. موسولینی پس از تسلیم ایتالیا به متفقین در سپتامبر سال ۱۹۴۳ دستگیر و سپس نجات یافت. آزادی موسولینی از بند ابداً به حمایت وطن پرستانه ایتالیایی‌ها از فاشیزم ربطی نداشت، بلکه صرفاً بازتاب این حقیقت بود که هیتلر لازم دید دخالت کند و متحد شکست خورده را بار دیگر از بحران نجات دهد. موسولینی پس از اینکه پادشاه او را عزل کرد و با دخالت نازی‌ها از زندان نجات یافت در سواحل دریاچه گارادا به مقام پوشالی (سست و بی‌دوام) فرمانروایی آن ناحیه منصوب شد. سقوط موسولینی با مرگ نمادین او آشکار شد. پارتیزان‌های ایتالیایی او را در

نزدیکی متزاگرا با گلوله کشتند و سپس جسد او را در آپریل سال ۱۹۴۵ همراه با جسد معشوقه‌اش از سقف پمپ تیل در میلان از پای آویختند (۷ صص ۶۰-۶۱).

بنابراین عوامل متعدد همچون بحران اقتصادی، عدم کارایی جامعه ملل، عدم پذیرش ارزش‌های منفور ایتالیایی و آلمانی خارجی از این دو کشور، استقامت متفقین و شخصیت لاف زن و ناتوان موسولینی در میدان نبرد از فکتورهای اساسی شکست فاشیزم محسوب می‌شود.

سیاست خارجی موسولینی:

سیاست خارجی فاشیزم ایتالیا بین سال‌های ۱۹۲۲ تا ۱۹۳۵ بیشتر بر مبنای بی‌ثباتی و فرصت طلبی استوار بود تا یک ایدیولوژی منسجم. اشغال حبشه در ۱۹۳۵، این دوگانگی را نشان داد. موسولینی از یک سو ادای یک دولت‌مرد نیکخواه اروپایی را در می‌آورد و از سوی دیگر پیمان پولاد را در سال ۱۹۳۹، به هیتلر می‌بست، با این همه رفتار موسولینی هرگز قابل پیش بینی نبود. گرچه سرنوشت موسولینی به نحوی ناگستنی با سرنوشت همتای دیکتاتور او هیتلر گره خورده بود، اما سیاست فاشیستی ایتالیا همیشه با سیاست نازی‌م هماهنگ نبود. موسولینی با اشغال حبشه و سعی در تحقق بخشیدن به رویای خود دربارهٔ امپراتوری روم نشان داد که تصویری که از خود به عنوان یک صلح طلب نشان داده غیر واقعی است. جامعه ملل بارها ایتالیا را تحریم کرد. هر چند تحریم نفت به ایتالیا به مرحلهٔ اجرا در نیامد، اما موسولینی با هیتلر متحد شد، هیتلر که در همان زمان آلمان را از کنفرانس خلع سلاح خارج و جامعه ملل را ترک کرده بود. از آن به بعد فاشیزم ایتالیا و نازی‌م دو روی یک سکه شدند، هر چند که موسولینی به تدریج برای هیتلر به مقام یک شریک کم ارزش تنزل پیدا کرد. در اکتبر سال ۱۹۳۶ محور روم-برلین که در ماه می سال ۱۹۳۹ تبدیل به اتحاد پولاد شد شکل گرفت و ایتالیا بعداً در اتحاد ضد کمینتران علیه کمونیزم بین المللی در نوامبر سال

۱۹۳۶ به آلمان و جاپان پیوست (ریچارد: ۱۳۸۴، ص ۵۸-۵۷). انحصار طلبی دوچه به نگاه تصمیم گیری اطلاعات لازم را در مورد ابتکارهای دیپلوماتیک در اختیارش نمی‌گذارند و اینکه کمتر و کمتر به هنگام تدوین سیاست‌های خارجی طرف مشورت قرار می‌گیرد. یادداشت‌های بی‌شمار سوویچ در ماه‌های نخست ۱۹۳۶ میلادی مظهر ایستادگی دیپلمات‌های سنتی در برابر تمایل روزافزون موسولینی به اتحاد با آلمان بود. دوچه به لطف دیپلماسی موازی خود می‌توانست بی‌تفاوت از کنار مخالفت‌های دیپلمات‌های سنتی بگذرد. به طور متقابل هیتلر نیز چنین کرد و به خاطر برقراری اتحاد فاشیستی با ایتالیا نظرات آن گروه از مقام‌های بلند پایه وابسته به سیاست‌های ویلهلم را که اشتیاقی به این موضوع نشان نمی‌دادند نادیده گرفت. موقعیت موسولینی به گونه‌ای بود که بتواند نظرات کارشناسانه را رد کند و نیروهای مسلح را همچو ابزاری در خدمت سیاست خارجی قرار دهد. دیپلوماسی شهودی و شخصی موسولینی و چیانو (وزیر خارجه موسولینی) جانشین شیوه تصمیم‌گیری جمعی شد. این دو به تنهایی مذاکراتی را برای برقراری اتحاد نظامی با آلمان انجام دادند و در راه روی هرگونه گشایشی در مناسبات با انگلستان در جنوری ۱۹۳۹ بستند و به تنهایی به عقد پیمان نظامی اتحاد محور در می ۱۹۳۹ رضایت دادند، هیچ امکانی برای نخبگان دیپلماتیک و نظامی ایجاد نشد که به کمک آن بی‌طرفی دایم ایتالیا را تضمین کنند و مانع ورود ایتالیا به جنگ شود (۱۱: صص ۱۲۲-۱۴۶-۱۴۹).

سیاست خارجی فاشیزم در زمان موسولینی بی‌ثبات، فرصت طلب و بر مبنای خواست و تقاضاهای شخصی موسولینی و چیانو استوار بود که منجر به شکست و نابودی موسولینی و فاشیزم در ایتالیا شد.

سر انجام فاشیزم:

شکست آلمان در سال ۱۹۴۵ به نازیسم و دوران فاشیزم پایان داد. تنها نکته مورد توافق اعضای اتحاد کبیر که با شرکت انگلستان، ایالات متحده و اتحاد

جماهیر شوروی برای شکست دادن هیتلر بعد از سال ۱۹۴۱ تشکیل شد این بود که تا تسلیم بلاشرط آلمان و جاپان جنگ خاتمه یافته تلقی نشود. وقتی این منظور حاصل شد، کوشش به عمل آمد تا خاطره فاشیزم را از ذهن بخش وسیعی از اروپا بزدایند. افکار و رفتارهای فاشیزم در ایتالیا و آلمان ممنوع اعلام شد و متفقین به سرعت برای بازآموزی جمعیت اروپا اقدام کرد. موج انتقام جویی در تمام اروپا به راه افتاد. حاصل آن تا ۱۰۰۰۰ اعدام در ایتالیا و حدود ۲۰۰۰۰ اعدام در فرانسه و مجازات مرگ برای کسانی بود که در همدستی با دشمن در کشورهای اروپایی خرابکاری می‌کردن، با ایجاد پرده آهنین و آغاز جنگ سرد وحدت پاکسازی اروپا از وجود نازی‌ها و فاشیست‌های سابق به سرعت فروکش کرد. وقتی متفقین سابق جنگ رو در روی یکدیگر ایستادند فاشیست‌های سابق بی هیچ دغدغه‌ای به لباس جنگجویان جنگ سرد درآمدند. فاشیست‌های سابق و نسل جدیدی از فاشیست‌ها که دستور کار سیاسی متفاوتی را دنبال می‌کردند شروع به گسترش افکار جدیدی کردند که هم با اسطوره‌های فاشیستی قدیمی وجه اشتراک داشت و هم با واقعیت‌های عملی عصر خودشان سازگار بود. در ایتالیا، آلمان، فرانسه و جاهای دیگر مبلغان شکل‌های جدید فرا ملی‌گرایی (فاشیزم اروپایی) فدرال و توده‌گرایی نژادپرستانه سر بر آوردند و به انتقاد از سیاست‌های دستگاه‌های حاکمه پرداختند. با اینکه دیگر از یهود ستیزی به شدت سابق خبری نبود، اما نژادپرستان وجود مهاجران در اروپا و اخلاف شان و بخصوص آنهایی را که اصالتاً از کشورهای جهان سوم بودند مورد توجه خود قرارداد تا گناه وضع اشفته اقتصادی و اجتماعی کشورهای شان را به گردن آنها بیندازند (۷:صص ۱۴۹-۱۵۰-۱۵۱).

بنابراین شاید بتوان گفت که فاشیزم بعد از جنگ جهانی دوم شکست خورد و به حاشیه سیاست اروپایی واپس رانده شده بود. پس از جنگ در اکثر کشورهای اروپایی خاطره فاشیزم و نازیزم به سرعت محو شد، اما پس از آغاز

جنگ سرد فاشیست‌ها توانستند در هر دو سوی پرده‌آهین زندگی عادی را از سرگیرند و در بسیاری از کشورهای اروپای غربی گروه‌های کوچک فاشیستی سعی کردند تنش‌های نژادپرستانه را متشکل و سیاسی کنند. علی‌رغم تنزل پسمانده‌های ایدیولوژیک نازیسم تا حد یک جنبش سیاسی زیر زمینی شد و سرنوشت فاشیسم این بود که به جریان پنهان و تشویش برانگیز حوادث آینده اروپا تبدیل شود و عمیقاً ریشه دارگردد که تا هنوز در گوشه و کنار جهان به گونه‌های مختلف اعلام وجود می‌کنند.

کمونیسم:

کمونیسم یک افسانه اشتراکی بزرگ در فلسفه افلاطون، مارکس، انگلس، لنین، استالین و مائو است که جنبه عملی ندارد.

کمونیسم چیست؟

کمونیسم از لحاظ اندیشه سیاسی هدفی است که سوسیالیسم به سوی آن می‌رود. اندیشمندان کمونیست از کمونیسم چنین توصیف نموده است: جامعه‌ای را تصور کنید که مردمش آگاهانه به شناخت جهان دست می‌زند و آگاهانه آن را تغییر می‌دهند. جایی که مردم دیگر اسیر زنجیرهای سنت و جهل سیاسی و اقتصادی نیستند. جایی که وحدت و تنوع موجود است، مناظره‌های گسترده و مبارزه ایدیولوژیک بر سر جهت تکامل جامعه موجود است. با این فرق که در کمونیسم بر این مناظره‌ها و مبارزات دیگر مهر تخصص اجتماعی نخورده است. بنابراین کمونیسم افسانه‌ای است که تاکنون به وجود نیامده است، جامعه‌ای جهانی است که در آن تمام طبقات و تمایزات طبقاتی از میان رفته است، تمام نظام‌ها و روابط استثمارگرانه محو شده است، کمونیسم جهانی است که در آن مردم به طور جمعی تمام منابع جامعه را مشترکاً در دست دارند. انقلاب کمونیستی صحبت بر سر تغییرات شگرف در تاریخ بشری است، یعنی اولین تلاش‌ها در تاریخ مردم اروپا برای ساختن جوامعی عاری از استثمار و ستم. به طور مشخص ما از این انقلاب‌ها صحبت می‌کنیم

مانند کمون پاریس در سال ۱۸۷۱ که عمری کوتاه داشت، انقلاب روسیه بین سال‌های ۱۹۱۷ تا ۱۹۵۶ و انقلاب چین از ۱۹۷۹ تا ۱۹۷۶، این‌ها خیزش‌هایی عظیم در جامعه‌ی (بردگان اروپا) معاصر علیه (اربابان) شان بودند. هدف این انقلاب‌ها ایجاد جامعه‌ای از نوع بشری بود که بر اصل (از هر کس بر حسب توانایی اش، به هر کس بر حسب نیازش) استوار شده باشد. سوسیالیسم خیلی بهتر از سرمایه داری است و کمونیسم جهانی به مراتب بهتر خواهد بود، جهان باید به گونه‌ای باشد که نیست (۱۵: صص ۲۴-۱۸۷-۱۹۳-۱۹۴).

بنابر تذکرات فوق کمونیسم یک چارچوب اسطوره‌ای است برای مبارزه به نظام‌های استثمار و اربابی اروپایی که بر شعارهای مساوات و اشتراکیت استوار است.

ریشه کمونیسم جدید چیست؟

فلسفه مالکیت دسته جمعی طرفداران و پیروانی از هزاران سال قبل داشته است، ولیکن فلسفه مارکس و انگلس به جامعه سرمایه داری قرن نوزدهم اروپا استوار بود. سیستم سرمایه داری تا اواسط قرن نوزدهم دارای ویژگی‌های بود که فلسفه مارکسیست را درباره مبارزات طبقاتی تأیید می‌کرد و مارکس در درجه اول توجه خود را صرف تجزیه و تحلیل عملی سرمایه داری و تناقضات داخلی آن نمود، به عقیده او این تناقضات داخلی باعث تشدید مبارزات طبقاتی بین طبقه کارگر و مالکین می‌گردد، وی پیش بینی می‌کرد که انقلاب طبقه کارگر باعث روی کارآمدن مرحله جدیدی که عبارت از کمونیسم است خواهد شد. در سال ۱۸۴۸ کارل مارکس و همکارش انگلس مانوفیست کمونیسم را منتشر کردند، این مانوفیست حاوی اصول سوسیالیسم که بعداً به وسیله رهبران انقلاب شوروی به نام‌های لنین و ستالین تبدیل به کمونیسم خود خوانده آنها شد، می‌باشد. در سال ۱۹۱۸ حزب بلشویک

شوروی به سرکردگی نیکولای لنین به تغییرات اساسی در اصول سوسیالیزم به نام حزب کمونیست شوروی در آمد (۹:صص ۶-۷).

بنابر توضیحات فوق اندیشه مالکیت دسته جمعی از قدیم هواداران خود را داشت، مارکس و انگلس در آن برای مبارزه به نظام‌های استثماراری اروپا روح جدید به نام سوسیالیزم دمیدن و لنین آن را در انقلاب ۱۹۱۷ روسیه به نام کمونیسم عملی کرد.

حزب کمونیست اتحاد جماهیر شوروی:

کمونیسم اولین قیام عمده انقلابی و توتالیتار قرن بیستم علیه شیوه لیبرال زندگی بود (۲: ص ۱۵۵)، و حزب کمونیست اتحاد جماهیر شوروی تنها سازمان سیاسی قانونی در اتحاد شوروی بود که طبق ماده ۶ قانون اساسی اتحاد جماهیر شوروی از موقعیت برتر برخوردار بود. بر پایه نظریه لنین، حزب کمونیست پیشاهنگ پرولتاریا محسوب می‌شد. پایه این حزب مرکزیت دمکراتیک اعلام شده بود که بر اساس آن بحث آزادی سیاسی و انتخابات آزادانه مقام‌های دولتی در نظام سیاسی شوروی مجاز شمرده شده بود. در همان حال تصمیم‌هایی که توسط رهبران گرفته می‌شد در همه سطوح قابل اجرا بود. در عمل به جای گزینش کادرهای رهبری از سوی نمایندگان نهادهای پایین تر، افراد از نهادهای بالا منصوب می‌شدند. در سطح نظام حزبی، نظامی شکل گرفت که بر حمایت از دوستان و نزدیکان استوار شده و به افراد اجازه می‌داد تا هر کس در موقعیت خاص خود امپراتوری کوچکی ایجاد کند که این امر تا سلسله مراتب بالای حزبی ادامه می‌یافت. با مرگ ستالین خروشچف کوشید اصول دموکراتیک را در حزب حاکم کند و رهبری دسته جمعی مورد توجه قرار گرفت. دامنه عضویت در حزب گسترش یافت و خروشچف تلاش کرد با تغییر دوره‌ای کادرهای حزب فرصتی برای جابه جایی قانونی کادرهای حزبی ایجاد کند. با سقوط وی این روند متوقف شد. به هر حال حزب کمونیست از صورت یک نهاد مخصوص طبقه کارگر به شکل حزب

فراگیر که شامل روشنفکران، کارمندان، کارگران و روستایان بود تغییر یافت. حزب کمونیست اتحاد شوروی در سال ۱۹۰۳ پس از انشعاب در حزب کارگر سوسیال دموکرات روسیه در نشست لندن که به دو بخش اکثریت (بلشویک) و اقلیت (منشویک) تقسیم شد، توسط لنین پایه گذاری شد. جناح بلشویک پس از پیروزی انقلاب اکتبر حاکمیت خود را محکم کرد (۱۳:صص ۱۴۰-۱۴۱).

بنابر توضیحات فوق الذکر می توان گفت: کمونیزم اولین قیام کلان انقلابی و توتالیتر قرن بیستم علیه طرز زندگی لیبرال بود و قویترین بخش حزب را دفتر سیاسی و دارالانشا تشکیل می داد و هر کسی که این بخش حزب را در کنترل خود داشت، در حقیقت تمام قدرت سیاسی و تصمیم گیری اساسی در دست او می بود، چون فعالیت های روز مره کشور در دست دارالانشا بود و دفتر سیاسی نیز سیاستگذاری عالی را بر عهده داشت. این چنین عملکرد حکومت حزب کمونیستی اتحاد جماهیر شوروی زمینه ساز سرکوب سیاسی، نقض حقوق بشر، عملکرد ضعیف اقتصادی و بدترین شکل از نوع دولت توتالیتر در ذات خودش ایجاد کرده بود.

نقش لنین در حکومت کمونیستی:

ولادیمیر ایلیچ اولیانوف معروف به لنین به روسی (Владимир Ильич Ленин) زاده ۲۲ اپریل ۱۸۷۰ متوفای ۲۱ جنوری ۱۹۲۴ نظریه پرداز حزب کمونیزم و انقلابی کمونیست روسی، رهبر انقلاب ۱۹۱۷ روسیه و بنیانگذار دولت اتحاد جماهیر شوروی کمونیستی بود. لنین فرقه کمونیستی - بلشویکی را بنیان گذاشت و آن را به حزبی مبدل کرد که باعث ایجاد انقلاب اکتبر ۱۹۱۷ شد، تا نخستین حکومتی کمونیستی جهان اعلام موجودیت کند. هسته ای مرکزی حکومتی که لنین به وجود آورد چیزی بود که نهایتاً به اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی تبدیل شد که به رغم همه مشکلات و موانع دوام آورد. لنین و رهبران حزب کمونیست، روسیه را از جنگ

جهانی اول بیرون کشیدند و در کنترل و پایان جنگ داخلی پیروز شدند (۱۲: صص ۵۶۷-۵۸۳-۳۹۹).

اصول کمونیزم:

از نظری تیوری کمونیزم بر ویژگی‌های زیر استوار است:

الف - کلیه افراد باید برای خیر جامعه فعالیت کنند و اصول کار این باشد که هر کس به اندازه توانایی خود کار کند و به اندازه احتیاجات خود مزد دریافت نماید.

ب - کلیه کارها چه جسمانی و چه فکری باید دارای اهمیت مساوی تلقی شود. اختلافات طبقاتی باید به کلی محو شود و با از بین رفتن اختلافات طبقاتی قدرت مرکزی از بین رفته و اساس حکومت غیر ضروری خواهد بود (۱۲: صص ۴-۵).

بنابراین در صورت ممکن ایجاد چنین دولتی همان مدینه فاضله افلاطون خواهد بود که تاهنوز چنین چیزی اتفاق نیا افتاده و در آینده نزدیک هم قابل تصور نیست.

اشتراکات حکومت‌های توتالیتریزم:

۱ - حکومت‌های توتالیتر بیش از هر چیز دارای یک ایدیولوژی رسمی و انحصاری می‌باشد که هسته اصلی ایدیولوژی نازیسم آلمان ناسیونالیزم و برتری نژادی بود و در ایتالیا اساس ایدیولوژی فاشیزم ملت و ناسیونالیزم یعنی احیای تمدن و افتخارات گذشته ایتالیای‌ها بود و همچنان در کمونیزم اساس ایدیولوژی انقلاب کارگر و سوسیالیسم جهانی بود.

۲ - در حکومت‌های توتالیتر: سیستم تک حزبی، عدم وجود حزب فعال و مخالف دیگر، حزب حاکم تمام مراکز قدرت- ملی و محلی- و همچنین تمام قسمت‌های دولت یعنی قوه مجریه، قضایه، مقننه را کنترل کرده و در انحصار خود دارد.

۳ - کنترل تمام وسایل تبلیغاتی و فرهنگی توسط دولت، وسایل ارتباط جمعی در انحصار دولت و فرهنگ به خاطر توسعه و ترویج ایدئولوژی در خدمت رهبران آن است.

۴ - تخریب و تحت کنترل در آوردن تمام گروه‌های دیگر به غیر از حزب و دولت.

۵ - کلیسا، خانواده و از این قبیل گروه‌ها همه قربانی وفاداری دولت می‌گردند.

۶ - استفاده سیستماتیک از وحشت و ترس به عنوان یک سلاح سیاسی می‌باشد (۴: ص ۴).

افتراق حکومت‌های توتالیتریزم:

سه رژیم توتالیتر یعنی نازیسم، فاشیسم و کمونیسم با وجود اشتراکات با یکدیگر اختلافات نیز داشتند. اختلاف بین رژیم کمونیسم و نازیسم بسیار قابل توجه است. این دو رژیم در حالی که سیستم اقتصادی و حد کنترلی که قادر با اعمال آنند، باهم تفاوت دارند.

۱ - کمونیسم یک نظریه بین المللی و جهانی است که توجه به یک نژاد خاص ندارد، بلکه متوجه یک طبقه خاص یعنی کارگران است که با پیروزی این طبقه یک اجتماع بدون طبقه و حکومت را در جهان پیش بینی می‌کند.

۲ - نازیسم یک نهضت نژادی و ناسیونالیستی بود که هدفش ایجاد یک نظام اروپایی به رهبری کشور آلمان بود. نازیسم اعتقاد به عدم برابری ملت‌ها و افراد داشته و برتری ملیت نازی را تبلیغ می‌نمود.

۳ - حمایت اجتماعی نازیسم و کمونیسم نیز باهم فرق می‌کند. نازیسم و همچنین فاشیسم از طبقه متوسط اجتماع حمایت می‌نماید و حمایت مادی خود را از کارفرمایی طبقه متوسط و تجار به دست می‌آورد، در حالی که کمونیسم اساس حکومت خود را بر حمایت کارگران و دهقانان بنا نهاده و در پی تخریب و بر انداختن کاپیتالیسم بوده و است.

۴ - کمونیزم مالکیت جمعی و وسایل تولید را تجویز می‌کند، اما نازیسم بر خلاف عنوان کامل خود، یعنی سوسیالیسم ملی، نسبت به مالکیت جمعی مخالفت می‌کرد و بر اساس مالکیت خصوصی صنایع پایه‌گذاری شده بود.

۵ - از طرف دیگر رژیم‌های مختلف توتالیتر از لحاظ تسلط، کنترل، کمیت و کیفیت نظارت بر رفتار افراد و گروه‌ها نیز باهم تفاوت دارند. کنترل توتالیتریسم در روسیه ستالین به مراتب بیش از آلمان نازیسم هیتلری و ایتالیای موسولینی توسعه یافته بود. گروه‌های مختلف یعنی تجار، بازرگانان، کلیسا، اتحادیه‌های کارگری و غیره در آلمان و ایتالیا استقلال بیشتری از گروه‌های مشابه خود در شوروی داشتند.

۶ - بالاخره اختلاف بسیار بزرگ دیگر بین فاشیسم، نازیسم و کمونیزم در باره نقش نهایی دولت و کشور از نظر مکاتب مزبور است: به نظر فاشیست‌ها دولت مطلق و دارای قدرت تام و همه جانبه است، همه چیز برای دولت و هیچ چیز خارج از دولت نیست. اما مارکس، انگلس و لنین به خلاف فاشیست‌ها امیدوار به مرحله‌ای از بین رفتن و اضمحلال دولت‌ها بودند.

۷ - تفاوت فاحش دیگری بین نازیسم و فاشیسم در ایدیولوژی آن است که نازیسم اعتقاد به برتری نژاد آریایی داشت، درحالی که فاشیسم یک نهضت کاملاً ناسیونالیستی بود که افکار و اعمال خود را متوجه احیای ایتالیای بزرگ و تجدید افتخارات تمدن ایتالیایی کرده بود (۴: صص ۴-۵).

بنابر توضیحات فوق در مرحله ابتدایی نازیسم، فاشیسم و کمونیزم در انحصار فضایی سیاسی، اقتصادی، اجتماعی با هم چندان فرق ندارد، ولیکن هر سه نوع حکومت‌های توتالیتر نسبت به دولت دیدگاه متفاوت داشتند مثلاً نازیسم و فاشیسم موجودیت و نقش دولت را مطلق و دارای قدرت تام و کلی می‌دانست، اما کمونیزم در مرحله نهایی به از بین رفتن دولت و کنترل خودی توده‌هاور داشت.

نتیجه گیری

هر جا که توتالیتریزم به قدرت رسید نهادهای سیاسی کاملاً تازه‌ای را پروراند و همه سنت‌های اجتماعی، حقوقی و سیاسی کشور را نابود ساخت. حکومت توتالیتر بدون توجه به سنت ملی ویژه و یا سرچشمه روحی ایدیولوژی‌اش همیشه طبقات را به توده‌ها تبدیل می‌کند و نظام حزبی را از میان برمی‌دارد و در عوض آن نه یک دیکتاتوری تک حزبی بلکه یک جنبش توده‌ای را می‌نشانند و کانون قدرت را از ارتش به پلیس انتقال می‌دهد و سیاست خارجی را در پیش می‌گیرد که آشکارا در جهت چیرگی جهانی کار می‌کند. عناصر توتالیتریزم را می‌توان از طریق بازنگری تاریخی و تحلیل دلالت‌های سیاسی آنچه که ما معمولاً بحران قرن مان می‌خوانیم پیدا کرد، این بحران صرفاً یک خطر خارجی و پیامد یک سیاست خارجی تجاوزگرانه از سوی آلمان، ایتالیا و روسیه نیست و با مرگ موسولینی، ستالین و هتلر نیز از بین نخواهد رفت. با ایجاد پرده آهنین و آغاز جنگ سرد وحدت پاکسازی اروپا از وجود نازی‌ها و فاشیست‌های سابق به سرعت فروکش کرد. وقتی متفقین سابق جنگ، رو در روی یکدیگر ایستادند فاشیست‌های سابق بی هیچ دغدغه به لباس جنگجویان جنگ سرد درآمدند. فاشیست‌های سابق و نسل جدیدی از فاشیست‌ها که دستور کار سیاسی متفاوتی را دنبال می‌کردند شروع به گسترش افکار جدیدی کردند که هم با اسطوره‌های فاشیستی قدیمی وجه اشتراک داشت و هم با واقعیت‌های عملی عصر خودشان سازگار بود. در ایتالیا، آلمان، فرانسه و جاهای دیگر مبلغان شکل‌های جدید فرا ملی‌گرایی (فاشیزم اروپایی) فدرال و توده‌گرایی نژاد پرستانه سر بر آوردند و به انتقاد از سیاست‌های دستگاه‌های حاکمه پرداختند. با اینکه دیگر از یهود ستیزی به شدت سابق خبری نبود، اما نژاد پرستان وجود مهاجران در اروپا و اخلاف شان و به خصوص آنهایی را که اصالتاً از کشورهای جهان سوم بودند مورد قصد شوم خود قرار دادند تا گناه وضع بد و وخیم اقتصادی و اجتماعی

کشورهای شان را به گردن آنها بیندازند. شاید بتوان گفت که فاشیزم به حاشیه سیاست اروپایی واپس رانده شده بود. پس از جنگ در اکثر کشورهای اروپایی خاطره فاشیزم و نازیسم به سرعت محو شد و پس از آغاز جنگ سرد، فاشیست‌ها توانستند در هر دو سوی پرده آهنین زندگی عادی را از سرگیرند. در بسیاری از کشورهای اروپای غربی، گروه‌های کوچک فاشیستی سعی کردند تنش‌های نژادپرستانه را متشکل و سیاسی کنند. علی‌رغم تنزل پسمانده‌های ایدئولوژیک نازیسم تا حد یک جنبش سیاسی زیر زمینی شد، کمونیسم نیز سر به گردن شد و سرنوشت فاشیزم این بود که به جریان پنهان و تشویش برانگیز حوادث آینده اروپا تبدیل شود و عمیقاً ریشه دار گردید که تا امروز به گونه‌های و چهره‌های متفاوت از گوشه و کنار جهان سر و صدا بلند می‌کند.

ظلم جهل است و جهل تاریک است، راه این گونه فرقه‌ها سخت تاریک است، ظلم یعنی دست گرم پرفریب، وعده‌هایی بی اساس و بس عجیب، مانند وعده‌های کمونیسم، نازیسم و فاشیزم. جنگ و توتالیتریزم چنان بی عدالتی است که همه آن‌هایی که آن را به راه می‌اندازند، می‌بایست صدای وجدان را در درون خود خفه کرده باشند. همچنان این نظام‌ها بر اساس سرکوب و حذف آزادی بیان، مشوره و انتقادپذیری استوار بوده که این امر زمینه ایجاد فاصله میان حکومت و ملت را فراهم نموده که پیامدهای مخرب را در قبال داشته است.

منابع

- ۱- آرنت، هانا. توتالیتریزم، (ترجمه محسن ثلاثی)، چاپ دوم، نشر سازمان انتشارات جاویدان: تهران، ۱۳۶۶.
- ۲- ابنشتاین، ویلیام و دیگران. مکاتب سیاسی معاصر، (ترجمه حسینعلی نودری)، نشر اطلاعات تهران: تهران، ۱۳۶۶.

- ۳- باقری، فرخنده. «تمامیت خواهی آموزشی و پرورش»، نشر ششمین همایش علمی پژوهشی علوم تربیتی و روانشناسی آسیب های اجتماعی و فرهنگی ایران، ۱۳۹۵.
- ۴- بهزادی، حمید. توتالیتاریسم و تاثیر آن بر تصمیم گیری و سیاست خارجی، نشر وزارت امور خارجه: تهران، ۱۳۹۳.
- ۵- بوزورث، ریچارد جیمزبون. ظهور و سقوط فاشیسم ایتالیا در دوران موسولینی، (ترجمه علی اکبر عبدالرشیدی)، نشر اطلاعات تهران: تهران، ۱۳۸۷.
- ۶- پویا، ناصر. ریشه-های تاریخی اجتماعی و اقتصادی پیدایش فاشیسم با نگاهی به تاریخ آلمان، انتشارات اطلاعات: تهران، ۱۳۹۳.
- ۷- تورلو، ریچارد. فاشیسم، (ترجمه باقر نصیری)، نشر وزارت امور خارجه: تهران، ۱۳۸۴.
- ۸- جانسیز، احمد و دیگران. «نقش دیکتاتورها در فروپاشی مکاتب»، فصلنامه علوم سیاسی، دوره ۲، شماره ۱۳، تهران، ۱۳۹۲.
- ۹- جرج دبلیو، کرونین. حقایق درباره کمونیسم، (ترجمه داکتر احسان الدین شاهین پر)، انتشارات اسلامی ناصر خسرو و پاساژ مجیدی: تهران، ۱۳۸۸.
- ۱۰- داستایوسکی، نجاف و دیگران. چندگفتار درباره ی توتالیتاریسم، (ترجمه عباس ملانی، چاپ دوم، نشر اختران: تهران، ۱۳۸۱).
- ۱۱- کالیس، ارسطو. ایدیولوژی فاشیست، (ترجمه داکتر جهانگیر معینی علمداری)، نشر امیرکبیر: تهران، ۱۳۸۲.
- ۱۲- کولاکوفسکی، لشک. جریان اصلی در مارکسیزم، (ترجمه عباس میلانی)، انتشارات کتابخانه ملی ایران: تهران، ۱۳۸۴.
- ۱۳- کولایی، الهه. اتحاد شوروی از تکوین تا فروپاشی، انتشارات ادره نشر وزارت امور خارجه: تهران، ۱۳۹۲.

- ۱۴_ کونل،راین هارد. فاشیسم، (ترجمه منوچهر فکری ارشاد)، انتشارات توس: دانشگاه تهران، ۱۳۸۵.
- ۱۵_ لوتا، ریموند. تاریخ واقعی کمونیسم، (ترجمه منیر امیری)، نشر حزب کمونیست ایران: ۱۳۹۴.
- ۱۶_ مارکس، کارل و انگلس، فریدریش. مانیفست حزب کمونیست، (ترجمه حسن مرتضوی و محمود عبادیان)، نشر وزارت علوم: تهران ۱۳۸۹.

څېړنپار ضياءالحق ځلاند

افغانستان کې د اسلامي بانکدارۍ د سيستم د پرمختگ د
ځنډ لاملونه

Delaying Factors against the Development of Islamic Banking System in Afghanistan

Assistant Professor Ziaulhaq Zaland

Abstract

According to Economists, Islamic banking is one of important issues and they consider a solution for economic crises in the least developed and developing countries where life is going on below the line of poverty including Afghanistan.

The implementation of Islamic banking in Afghanistan felt imperative in the banking sector. Currently, twelve banks are operating in the country; seven of them are offering Islamic banking services.

This research uses second-hand data, and uses analytical and descriptive method. The important reasons of Islamic banking includes political instability in the country, the shortcoming in laws of Islamic banking, the lack of expert staff in the country, the lack of public awareness and the poor economic situation of the country, which are hurdles in the development of Islamic banking system have been discussed.

Consequently, the research recommends creating a separate law for the development of Islamic banking,

recruiting professional experts, increasing public awareness, giving power to Islamic banks, and eliminating some other reasons, which has been investigated in this article.

لنډيز

اقتصاد پوهان اسلامي بانکداري د يوې مهمې موضوع په توگه مطرح کوي او د اقتصادي بحرانونو له حل لارو څخه يې گڼي، د دريمې نړۍ هېوادونه چې د بې وزلي کچه په کې لوړه ده د هغوی د ستونزو د حل لپاره ښې حل لارې لري.

افغانستان هم د دريمې درجې هېوادونو له جملې څخه دی. چې د اسلامي بانکدارۍ تطبيق په کې مهمه اړتيا ده، دا مهال په هېواد کې دولس بانکونه فعاليت کوي چې اوه بانکونه يې د اسلامي بانکدارۍ خدمتونه وړاندې کوي. دې څېړنه کې له دوهم لاس منابعو څخه استفاده شوې چې د توصيفي - تحليلي ميتود په اساس څېړل شوي، چې د سريزې، مبرميت، موخې او د څېړنې د پوښتنې په شمول په هغو مهمو لاملونو لکه په هېواد کې سياسي بې ثباتي، د اسلامي بانکدارۍ په برخه کې د قانون نيمگړتيا، په هېواد کې د متخصصو کادرونو کموالی، د عامه پوهاوي کمښت او د هېواد خراب اقتصادي وضعيت باندې بحث شوی چې د اسلامي بانکدارۍ د سيستم د پرمختگ مخه يې نيولې.

په دې څېړنه کې دا موندل شوې چې د اسلامي بانکدارۍ د پرمختگ لپاره د يو جدا قانون رامنځ ته کول، له متخصصو کادرونو څخه استفاده، د عامه پوهاوي زياتول او د اسلامي بانکونو په اختيار کې د پانگو ورکول او د ځينو نورو هغو لاملونو له منځه وړل دي چې په دې مقاله کې څېړل شوي دي.

سريزه

د اسلامي بانکونو توليداتو او خدمتونو ته په ټولنو کې اړتيا ده، چې د همدې اړتياوو د ځوابولو لپاره يو شمېر هېوادونو او ټولنو هڅه کړې ده چې د اسلامي بانکدارۍ خدمتونه وړاندې کړي چې دا مسئله په نړۍ کې د اقتصادي او مالي بحرانونو له رامنځ ته کېدو څخه وروسته د پام وړ وگرځېده.

دا چې د نړۍ په گوټ گوټ کې گڼ شمېر وگړي چې نغدې سرمايي لري، ولې د کارکولو توانايي نه لري او له دې هم وېره لري چې ځيني مالي ادارې چې دوی ورته خپلې پيسې د گټې په مقصد ورکوي، اکثریت يې ضايع کيږي او دوی بيرته خپلې ورکړې پيسې په بڼه ډول سره نه شي ترلاسه کولای؛ نو د همدې مسئلې د حل لپاره د اقتصادي او مالي چارو پوهان په دې عقیده دي چې د دې ستونزو د حل لپاره اسلامي بانکدارۍ يو بڼه بدیل کيدای شي.

د اسلامي اقتصاد پوهان په دې نظر دي هغه اصول چې اساس يې شريعت وي او هغه معاملات چې د اسلامي اصولو مطابق ترسره کېږي خپلو پېرودونکو او مشتريانو ته د روحاني ډاډ او اطمینان باعث گرځي، نو په همدې لحاظ مشتريان هم پوره ډاډ سره خپل معاملات ترسره کوي، له بل پلوه زمونږ په هېواد کې د اسلامي بانکدارۍ متخصصين په دې نظر دي چې د اسلامي بانکدارۍ د سيستم پلي کول په هېواد کې يوه جدي اړتيا ده، ځکه چې افغانستان لا تر اوسه د بي وزلو هېوادونو په قطار کې شتون لري او د اسلامي بانکدارۍ سيستم د بيوزلۍ دکمولو لپاره بڼې حل لارې لري.

په دې مقاله کې به په افغانستان کې د اسلامي بانکدارۍ د سيستم د پرمختگ د ځنډ په لاملونو بحث وشي او د ځنډونو د له منځه وړلو په موخه به لازم او مناسب وړانديزونه وړاندې شي چې دا چاره به د اسلامي بانکدارۍ د خدمتونو په پراختيا کې څه نا څه مرسته وکړي.

د خپرنې مبرميت

د دې خپرنې مبرميت او اړتيا په دې کې ده چې اوس مهال په ټوله نړۍ کې د اسلامي بانکدارۍ موضوع مطرح کېږي؛ دا چې افغانستان يو اسلامي هېواد دی نو اړتيا ده چې د هېواد د بانکدارۍ سيستم هم په اسلامي بانکدارۍ واړول شي او په ښه توگه پرمختگ وکړي.

د خپرنې موخه

د دې علمي خپرنې موخه داده چې په افغانستان کې د اسلامي بانکدارۍ د سيستم د پرمختگ د ځنډ لاملونه په علمي ډول و څېړل شي تر څو په له منځه وړلو کې يې کوټلي گامونه واخيستل شي.

د خپرنې مېتود

په دغه علمي - خپرنيزه مقاله کې له توصيفي او تحليلي مېتود څخه گټه اخيستل شوې او هڅه شوې ده چې علمي او اکاډميک اصول په کې مراعات شي.

د خپرنې پوښتنه

هغه کوم لاملونه دي چې د افغانستان د اسلامي بانکدارۍ د سيستم د وروسته پاتې والي باعث شوي؟

الف: په افغانستان کې د اسلامي بانکدارۍ مخينه

د اسلامي بانکدارۍ سيستم په افغانستان کې بايد له ډير پخوا څخه ښه پرمختگ کړی وای؛ خو له بده مرغه په افغانستان کې د اسلامي بانکدارۍ سيستم ډير په ځنډ سره رامنځته او بيا يې په ښه توگه پرمختگ هم و نه شو کړای. داچې د تاريخ په اوږدو (۱۳۰۱، ۱۳۱۰، ۱۳۴۳، ۱۳۵۵، ۱۳۵۹، ۱۳۶۶، ۱۳۶۹، ۱۳۸۲ ل کلونو) کې په افغانستان کې مختلف اساسي قوانين جوړ شوي، چې په ټولو کې د افغانستان رسمي دين د اسلام مبارک دين گڼل شوی؛ سره له دې چې افغانستان يو بشپړ اسلامي هېواد دی، مگر بيا هم په کې د اسلامي بانکدارۍ خدمتونه ډير وروسته رامنځته او اوس هم په پراخه ډول شتون نه لري، د

افغانستان د صنايعو او سوداگرۍ خونې په وينا د افغانستان ۹۰ سلنه اوسېدونکي د مذهبي عقايدو له امله له دوديزو بانکونو (سودي بانکونو) سره د سود له امله هېڅ ډول معاملات نه تر سره کوي، په افغانستان کې د لومړي ځل لپاره د گلاب الدين شيرزائي اسلامي بانک په نوم بشپړ اسلامي بانک د خصوصي بانک په بڼه په ۱۳۷۲ لمریز کال د میزان په څلورمه نيټه رامنځته شو چې ټوله پانگه يې ۳ ميليارده افغانيو ته رسيدله او د افغانستان په خراب اقتصادي وضعيت کې يې خپل فعاليت کاوه، چې ياد بانک په ۱۳۸۲ لمریز کال کې له دې کبله له منځه لاړ چې خپل بانکي جواز يې د مالي ستونزو له امله د د افغانستان بانک څخه تر لاسه نه کړ. بيا د دوهم ځل لپاره د يو بشپړ اسلامي بانک د رامنځته کېدو هڅه وشوه چې بالاخره د افغانستان اسلامي بانک تر عنوان لاندې په ۲۰۱۸ زېږديز کال کې په هېواد کې يو بشپړ اسلامي بانک رامنځته شو، چې د نورو هغو هېوادونو په نسبت دا اقدام ډير ناوخته وو چې اکثريت وگړي يې مسلمانان دي او د اسلامي بانکدارۍ سيستم يې له پخوا څخه درلود. يعنې له دې څخه ډير پخوا (۱۹۹۷ زېږديز) کال کې تقريباً د نړۍ په ۵۰ هېوادونو کې د اسلامي بانکدارۍ فعاله سيستم شتون درلود. د د افغانستان بانک (د افغانستان مرکزي بانک) د ۲۰۱۹ زېږديز کال د ډيسمبر مياشتې په اتلسمه نيټه په رسمي توگه اعلان وکړ، چې د اسلامي بانکدارۍ خدمتونه به وړاندې کوي، چې له همدې اعلان سره يې هم مهاله په مرکزي بانک کې شرعي بورډ هم جوړ کړ. (۱۳: انټرنېټ)

ب: په اقتصادي معاملاتو کې د اسلامي بانکدارۍ ارزښت

اسلامي اقتصاد او بانکدارۍ کولای شي د عصري بشري ټولني له پرمختگ سره څنگ په څنگ پرمختگ وکړي، د اسلامي اقتصاد پوهان په دې عقیده دي چې اسلامي شريعت او اسلامي اقتصاد د انسان د ژوند د تيرولو يوه لاره ده.

په لويديځو هېوادونو کې اسلامي شريعت ته د منځنيو يا ډيرو پخوانيو پېړيو د دين په سترگه کتل کېږي او دوی فکر کوي چې د اوسني عصر مربوط به پکې کوم لارښود او حل لارې شتون نه لري مگر حقيقت داسې نه دی. اسلامي شريعت د مسلمانانو لپاره د اخلاقو او ورځني ژوند د تيرولو ټولې لارې چارې له ځان سره لري او اسلامي شريعت د پوهې يوه اوږده پروسه ده چې يو مسلمان يې د خپل ژوند د تيرولو په جريان کې له هر ډول ننگونو سره د مخ کېدو پر مهال ترينه د حل لارې را وباسي، مگر په دې وروستيو کې لويديځ پوهانو هم په دې اعتراف کړی چې په اسلامي شريعت کې د ژوندانه د تيرولو د ټولو برخو لپاره ځانگړې لارې چارې شتون لري چې په دې هکله (دارومير رودنيکيچ) چې د لويديځ د مهمو اقتصاد پوهانو له جملې څخه دی خپل نظر د اسلامي بانکدارۍ په هکله داسې څرگندوي: اسلامي بانکداري د اوسني مروج بانکي سيستم لپاره چې د نړيوال اقتصادي بحرانونو لامل شوي يو ښه بديل کيدای شي. (۷: انټرنټ)

د دوديزې يا سودي بانکدارۍ سيستم تقريباً ۶۰۰ کاله وړاندې رامنځته شوی او اوس مهال د بانکونو په لړۍ کې د نړۍ ترټولو زوړ بانک (Monti Banca Dei Paschi di Siena) دی چې له ۱۴۷۲ز کال راهيسې په ايټاليا کې د بانک په توگه فعاليت کوي، چې د بانکدارۍ دې سيستم په نړۍ کې په کافي اندازه پرمختگ کړی او لا هم د پرمختگ په حال کې دی (۱۰: انټرنټ)؛ خو په مقابل کې يې د اسلامي بانکدارۍ سيستم چې لړۍ يې له ۱۹۶۳ز کال را په دېخوا پيل شوې، په لومړي ځل په مصر کې د اسلامي بانک په څير اداره رامنځ ته شوه او د ۱۹۸۰ز لسيزې په لومړيو کې په غير اسلامي هيوادونو لکه اروپا، امريکا او استراليا کې هم اسلامي بانکونو په فعاليت پيل وکړ (۱۴: انټرنټ).

په افغانستان کې هم د اسلامي بانکدارۍ تاريخچه د گلاب الدين شيرزائي اسلامي بانک د رامنځ ته کېدو څخه پيل کېږي چې د لومړي ځل

لپاره د میزان په څلورمه په ۱۳۷۲ ل کال کې رامنځته شو چې مختلف خدمتونه یې وړاندې کول، چې یاد بانک په ۱۳۸۲ ل کال کې له منځه لاړ. (۳: ۱۴۸ مخ).

په نوی بانکي سیستم کې چې په ۱۳۹۴ ل کال کې د افغانستان د بانکدارۍ قانون چې د همدې (۱۳۹۴ ل) کال کې د عدلي وزارت له لوري د لړم د میاشتې په ۲۰ مه نېټه په پرله پسې ۱۱۹۷ شمیره گڼه جریده کې په ۱۵ فصلونو او ۱۷۸ مادو کې خپور او د وخت جمهور رئیس له لوري د ۱۳۹۴/۵/۲۶ نېټې ۵۶ گڼه تقنیني فرمان په وسیله توشیح شو؛ اووم فصل یې اسلامي بانکدارۍ ته ځانگړی شوي دی. د دې قانون له مخې ځینو بانکونو د اسلامي بانکدارۍ کړکۍ پرانیستې چې د ځینې قراردادونو او خدمتونو د وړاندې کېدو یادونه یې کړې ده. چې عبارت دې له:

- د مضاربت قراردادونو ترسره کول؛
- د مرابحې د قراردادونو ترسره کول؛
- قرض الحسنه (پورونه ورکول)؛
- اجاره؛
- استصناع؛
- مؤجله بیع؛
- د سلم بیع؛
- ودیعت؛ (۱۳: انټرنټ)

دا چې اسلامي بانکدارۍ ته د اوسني عصر او اسلامي ټولنو شدیدې اړتیا ده، او اسلامي بانکدارۍ په ملي اقتصادي ثبات کې رغنده رول لري، همدا سبب شوی دی چې د نړۍ په گوټ، گوټ کې اسلامي بانکونه جوړ شول او دا لړۍ لا هم په چټکۍ سره ادامه لري او هیله ده چې په راتلونکې کې په ټولیزه توگه د مروجې او سودي بانکدارۍ سیستمونه د اسلامي بانکدارۍ په سیستمونو وا وړي.

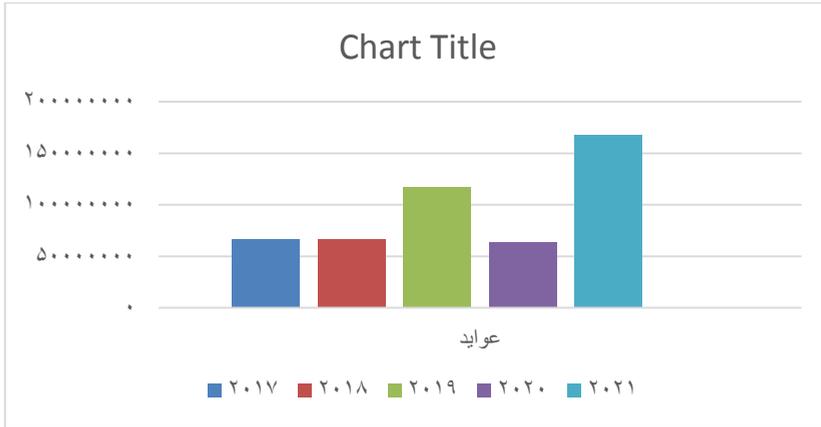
په هېواد کې د گلاب الدين شيرزائي د اسلامي بانک له سقوط څخه وروسته بيا د اسلامي بانکدارۍ د رواجولو لپاره ډيرې هڅې پيل شوې، تر څو په هېواد کې اقتصادي او مالي معاملات د اسلامي شريعت او فقهي اصولو په رڼا کې تر سره شي. (۱: ۱۵۹ مخ)

چې په دې لړ کې په ۲۰۰۹ ز کال د مارچ په مياشت کې د د افغانستان بانک کې د مالي چارو د څارنې عمومي آمریت په چوکاټ کې د اسلامي بانکدارۍ معاونیت رامنځته شو، چې په ورته مهال د افغانستان بانک نورو خصوصي بانکونو ته د اسلامي بانکدارۍ د کړکيو د پرانيستلو او د اسلامي بانکدارۍ د خدمتونو د وړاندې کولو د جوازونو په صادرولو پيل وکړ چې تر ۱۳۹۸ کال پورې اوو بانکونو د اسلامي بانکدارۍ د کړکيو د پرانيستلو جواز تر لاسه کړی و، چې الفلاح بانک په ۱۳۸۳ کال کې، افغان يونايټيد بانک په ۱۳۸۷ کال کې، غضنفر بانک په ۱۳۸۸ کال کې، افغان ملي بانک په ۱۳۸۸ کال کې، نوي کابل بانک په ۱۳۸۸ کال کې، ميوند بانک په ۱۳۸۸ کال کې، د افغانستان نړيوال بانک په ۱۳۹۳ کال کې، د اسلامي بانکدارۍ د خدمتونو د عرضه کولو جوازونه تر لاسه کړل او د اسلامي بانکدارۍ د خدمتونو په عرضه کولو يې عملاً پيل وکړ. (۱: ۱۵۱ مخ)

د ۱۴۰۰ کال د اسد په مياشت کې د افغانستان د اسلامي امارت په بيا حاکمیت سره په افغانستان کې د اسلامي بانکدارۍ د سيستم پرمختگ ته ځانگړې پاملرنه وشوه چې په دې لړ کې د افغانستان علومو اکاډمي ته اسلامي امارت د ۱۴۴۳ هـ ق کال د وزيرانو شورا په ۱۵ او ۱۶ گڼو مصوبو کې دنده وسپارله چې د افغانستان متعرفه او مروج بانکداري، په اسلامي بانکدارۍ بدله کړي، د همدې موخې لپاره د افغانستان د علومو اکاډمۍ په چوکاټ کې د اسلامي بانکدارۍ او معاصرو مسائلو څېړنيز مرکز جوړ شو. (۲: ۱۴ مخ)

اوس مهال په افغانستان کې د افغانستان اسلامي بانک یواځینی اسلامي بانک ده چې یاد بانک د عزیزی خصوصي سوداگریز بانک یوه فرعي څانګه ده. دې بانک په لومړیو کې د افغانستان پرمختیایي بانک او ورپسې د باختر بانک په نوم فعالیت کاوه چې باختر بانک په ۲۰۰۹/۳/۱۸ ز کال کې منځ ته راغلی و، چې وروسته په ۲۰۱۸ ز کال کې د افغانستان په اسلامي بانک بدل شو. یاد بانک تر دې دمه ۶۲ څانګې لري چې ۸۰۰ تنه کارکوونکي په کې په دندو بوخت دي او خپلو مشتریانو ته د اسلامي بانکدارۍ مختلف خدمتونه وړاندې کوي. د افغانستان اسلامي بانک د افغانستان په بانکي سیستم کې ځانګړی ځای لري او تر دې دمه یې چارې ورځ تر بلې مخ په ښه کېدو روانې دي. که د یاد بانک د ۲۰۲۰ او د ۲۰۲۱ ز کالونو ګټه پرتله کړو نو د ۲۰۲۰ ز کال په نسبت یې په ۲۰۲۱ ز کال کې یاد بانک (۰،۶۷۷،۱۰۳) میلیونه افغانۍ ډیره ګټه کړې ده. (۴: انټرنټ) چې له دې څخه څرګندېږي چې د افغانستان اسلامي بانک په ۲۰۲۱ ز کال کې ښه پرمختګ کړی او ډیره ګټه یې تر لاسه کړې ده.

که څه هم په افغانستان کې د اسلامي بانکدارۍ موضوع نوې ده او لا تر اوسه ډیره نه ده عامه شوې خو بیا هم په نسبي توګه مخ پر ودې روانه ده، اگر چې دې موضوع په نړیواله کچه ښه پرمختګ کړی چې په ټوله نړۍ کې د اسلامي بانکدارۍ په ۲۰۲۱ ز کال کې ۳،۹۵ ټریلیونه امریکایي ډالر ارزښت درلود او اټکل شوی چې دا ارزښت به تر ۲۰۲۶ ز کال پورې ۵،۹ ټریلیونه امریکایي ډالرو ته لوړ شي (۱۵: انټرنیټ) همدارنګه په افغانستان کې مونږ د اسلامي بانک د وروستیو پنځو کالونو د ګټې لنډیز وړاندې کوو چې د اسلامي بانکدارۍ د پرمختګ یو ښه انځور وړاندې کوي.

په پورتنی چارت کې دا څرگندېږي چې د افغانستان اسلامي بانک په ۲۰۱۷ ز کال کې (۶۶۵۵۴۰۰۰) افغانی عاید ترلاسه کړی، چې دا رقم په ۲۰۱۸ ز کال کې په لږه اندازه پورته شوی چې (۶۶۷۰۴۰۰۰) افغانی عاید یې تر لاسه کړی چې ددې دواړو کلونو په نسبت په ۲۰۱۹ ز کال کې بیا د بانک مجموعي عواید (۱۱۶۹۵۹۰۰۰) افغانیو ته لوړ شوي چې دا لوړوالی په نسبي ډول زیات دي او په افغانستان کې داسلامي بانکدارۍ د چټک پرمختګ په معنی ده چې د دې ټولو تېرو څلورو کلونو په نسبت په ۲۰۲۱ ز کال کې دا عواید بیا ډیر زیات لوړ شوي د تېرو کلونو په نسبت (۱۶۷۶۳۷۰۰۰) افغانیو ته لوړ شوي چې دا مونږ ته په بې ساري ډول د پرمختګ زېږی راکوي. (۴: د افغانستان اسلامي بانک راپورونه) او دا راته څرګندوي چې که چیرته ځینې خنډونه چې په افغانستان کې د اسلامي بانکدارۍ د پرمختګ پر وړاندې پراته دي هغه له منځه یوړل شي لا به ډیر چټک پرمختګونه رامنځته شي. سره له دې چې د افغانستان یو شمیر بانکونه لکه: افغان ملي بانک، پښتني بانک، نوی کابل بانک، د افغانستان نړیوال بانک، افغان یونایتیډ بانک، میوند بانک او داسې نور بانکونه داسلامي بانکدارۍ خدمتونه وړاندې کوي. د یادولو وړ ده چې د دې څانګو خدمتونه محدود دي او په ټوله کې یې د مشتریانو غوښتنې او اړتیاوې نه دي پوره کړي.

ج: د اسلامي بانکدارۍ د سیستم د پرمختګ د ځنډ لاملونه

۱. **سیاسي بې ثباتي:** د سیاسي ثبات او اقتصادي پرمختیا تر منځ غښتلې مثبتې اړیکه موجوده ده، هغه ټولنې چې سیاسي ثبات لري د اقتصادي پرمختګونو لپاره هم ډېر فرصتونه لري او برعکس کومې ټولنې چې په جګړو کې ښکېلې وې اقتصادي وضعیت یې هم ورځ تر بلې خرابیږي. خراب سیاسي وضعیت پر پانګونې او اقتصادي پرمختګ ډیر منفي تاثیر کوي. خپرونو هم ښودلې ده چېرته چې سیاسي ثبات او امنیت نه وي، هلته اقتصادي فعالیتونه کمزور وي او حتی ډیر اقتصادي فعالیتونه نه ترسره کېږي. په تېرو څو لسيزو کې د افغانستان د ټولو اقتصادي سکتورونو پر وړاندې امنیتي ننگونې او ستونزې پرتې وې چې له دې مدرکه د افغانستان اقتصاد ته یوه ستر او نه جبرانېدونکی زیان ورسېده او ډېر اقتصادي فرصتونه چې د دې هېواد د ځان بسیاینې لپاره موجود وو، له لاسه ووتل.

بانکي او مالي سکتور هم د همدې ستونزو له اړخه ډیر متاثر شوی او ډیره پانګه له دې سکتور څخه وتلې او آن له هېواده بهر انتقال شوې ده، په ځانګړې توګه په دې وروستیو کلونو کې دې سکتور ته لوی زیان اوښتی او پر دې سکتور د خلکو باور را کم شوی، او بانکونو هم د خپلو فعالیتونو د ترسره کولو په خاطر اقتصادي توان را کم شوی او همدا لامل شو چې د اسلامي بانکدارۍ فعالیتونو په پراخه کچه پرمختګ و نه شو کړای. (۲: ۱۴ مخ)

۲. **د پور د ورکړې لپاره له بانکونو سره د پوره پانګې نه موجودیت:** دا چې په اسلامي بانکدارۍ کې د پورونو د ورکړې طرز العمل د سودي بانکونو خلاف خپل اصول لري او خپلو مشتریانو سره د مشارکت، مضاربت او یا په ځینو نورو طریقو خپله پانګه شریکه وي؛ دا چې د اسلامي بانکدارۍ د کړکيو لرونکو بانکونو او اسلامي بانک سره دومره پانګو شتون نه درلود چې د خپلو ټولو مشتریانو غوښتنو ته مثبت ځواب ووايي، همدا د پانګې د کموالي ستونزه

يو بل لوی خنډ وو چې اسلامي بانکدارۍ په سمه توگه پرمختگ و نه شو کړای. (۸: انټرنټ)

۳. په هېواد کې پر بانکي سيستم د خلکو بې باوري: پر بانکي سيستم د خلکو بې باوري هغه ننگونه ده چې په هېواد کې د بانکدارۍ دواړه اړخونه (اسلامي او متعرفه) بانکداري ورسره مخامخ دي. ډېر خلک د خپلو شتمنيو د امنيت په اړه اندېښمن وي او هغه پيسې چې بانکونو ته يې د امانت په ډول ورکوي د بيرته تر لاسه کولو په وخت کې يې د ژر تر لاسه کولو په اړه ډير ټينگار کوي، دا چې بانکونه تر لاسه شوي پيسې بيرته نورو خلکو ته په مشارکت يا مضاربت ورکوي، امکان دې ولري چې د پيسو ورکونکي مشتري د خپلو پيسو د بيرته تر لاسه کولو په وخت کې خپلې ټولې پيسې په يوځل تر لاسه نه کړي او يا هم په تر لاسه کولو کې يې ډير ځنډ وشي، چې په دې سره د مشتري او بانک تر منځ بې باوري رامنځ ته کېږي. چې ياده ستونزه د ۲۰۲۱ ز کال د اگست د مياشتې له تحولاتو وروسته په هېواد کې په ډيره جدي توگه رامنځ ته شوه چې يادې ستونزې د افغانستان اسلامي بانک له ډيرو ستونزو سره مخامخ کړ. بانک دومره مالي ظرفيت نه درلود چې خپلو ټولو مشتريانو ته د دوی امانتونه ورکړي، مرکزي بانک هم اسلامي بانک ته په زياته اندازه پيسې نه ورکولې او له بل پلوه ټولو مشتريانو په يو ځلې بانک ته مراجعه وکړه چې په دې کار سره د بانک اعتبار ډير زيات زيانمن شو. (۴: انټرنټ)

د نوي نظام (د افغانستان اسلامي امارات) له راتگ څخه مخکې په هېواد کې سياسي او امنيتي وضعيت د ډاډ وړ نه وه، همدا علت وو چې خلکو به هم هېڅ کله په پوره باور او يقين سره نه شو کولای چې يا په هېواد کې په لويه کچه پانگونه وکړي او يا هم خپلې ټولې سرمايي د بانکونو په اختيار کې ورکړي، چې له دې کبله په هېواد کې خصوصي سکتور هم د پام وړ پرمختگ نه وو کړی چې د هغو له جملې څخه بانکونه او په ځانگړې توگه د اسلامي

بانکداری فعالیتونه له لوی خنډ سره مخامخ وو؛ چې د هېواد په ولایتونو کې د اسلامي بانکداری فعالیتونه په هېڅ حساب وو که څه هم په تېر کې افغانستان د نړیوالې بانکداری په برخه کې پرمختګ کړی وو او ښې لاسته راوړنې یې لرلې چې په هغه کې له تور لست څخه د افغان بانکونو ایستل او د پیسو د لېږد اسانه کول او داسې نور پرمختګونه شامل دي.

۴. د هېواد خراب اقتصادي وضعیت: د افغانستان شرایطو او جغرافیایي وضعیت ته په کتو سره په تېرو څو لسيزو کې د دولت او انفرادي افرادو اقتصادي وضعیت کمزوری ښودل شوی. په ۲۰۰۹ ز کال کې د افغانستان صادرات ۵۴۹ میلیون امریکایي ډالر وو او په نړۍ کې ۱۶۴ نمبر هېواد و چې په ۲۰۲۰ زیږدیز کال کې بیا د افغانستان صادرات ۱۴۷۶ میلیون امریکایي ډالر وو چې د نړۍ ۱۰۳ نمبر هېواد و، او همدارنګه په ۲۰۰۹ ز کال کې سړي سر سالانه عاید ۴۶۰ امریکایي ډالر وو او په ۲۰۲۰ ز کال کې بیا سړي سر عاید ۵۱۷ امریکایي ډالر وو او په ۲۰۲۱ ز کال کې بیا دا عاید ۳۶۹ امریکایي ډالر ښودل شوی وو، څومره چې د دولت او افرادو اقتصادي وضعیت خراب وي همدومره یې د بانکونو پر وضعیت اغېزه منفي وي، چې له دې څخه معلومېږي چې د پانګونې د کافي ظرفیت نه شتون د اسلامي بانکونو د پرمختګ د ځنډ لامل شوی دی. یعنې په هېواد کې له افرادو سره دومره پانګې شتون نه درلود چې د اسلامي بانکونو د پایښت لپاره یې د بانکونو په اختیار کې ورکړې وای، چې همدا سبب شوی وو چې په هېواد کې د اسلامي بانکداری په پرمختګ کې ځنډ رامنځ ته شو. (۸: انټرنېټ)

۵. د اسلامي بانکداری په برخه کې د قانون نیمګړتیا: دا چې د

افغانستان مطلق اکثریت وګړي مسلمانان دي او تل غواړي چې د یو اسلامي نظام او قانون تر چتر لاندې خپل ژوند او معاملات ترسره کړي، نو له همدې کبله په کار وو چې له ډېر پخوا څخه یې د اسلامي بانکداری لپاره یو منظم قانون رامنځ ته کړی وای؛ مګر له بده مرغه د افغانستان تېر جمهوري نظام په

دې هکله ډېر وروسته خپل تصميم ونيو او په ۱۳۹۴ ل کال کې د افغانستان د بانکدارۍ قانون توشیح شو؛ اووم فصل يې اسلامي بانکدارۍ ته ځانگړی شوی دی، چې د اسلامي بانکدارۍ اړوند ټولې غوښتنې نه شي ځوابولی. (۶: انټرنټ)

۶. د عامه پوهاوي کموالی: داچې د افغانستان اکثریت وگړي د هېواد په کلیوالي سیمو کې ژوند کوي او په زیاته کچه وگړي له علم څخه بې برخې پاته شوي دي، او همدارنگه د کورنیو اقتصاد هم په ټیټه کچه کې قرار لري همدا سبب دی چې د هېواد اکثریت وگړي مو د بانکونو له خدمتونو څخه ناخبره پاته شوي او یا هم که خبر وي هغوی په بانکونو کې د پیسو د اېښودلو لپاره په کافي اندازه سپما نه لري او یا هم له شرعي لحاظه د خلکو ذهنیت د بانکونو په هکله منفي دی، هغوی دا فکر کوي چې هر یو بانک به سودي معاملات ترسره کوي او په بانکونو کې په هېڅ صورت سره اسلامي معاملات شتون نه لري نو یو له لویو علتونو څخه دا هم دی چې خلک د اسلامي بانکدارۍ په هکله په کافي اندازه معلومات نه لري چې په سبب يې د اسلامي بانکدارۍ فعالیتونه ټکني شوي دي. او په ټوله کې په هېواد کې بي سوادې دې باعث شوې چې خلک لا خپل معاملات په عنعنوي ډول سره ترسره کړي او بانکونو ته هېڅ مراجعه و نه کړي. د بېلگې په توگه په لویه کچه پیرل او پلورل لا هم لاس په لاس په نغدو پیسو صورت نیسي او یا هم یو بل ته پور ورکول یا گروي هم په عنعنوي بڼه سره ترسره کېږي. (۱۲: انټرنټ)

۷. په هېواد کې د متخصصو کادرونو کموالی: د اسلامي بانکدارۍ د فعالولو او د همدې سیستم د پرمخ وړلو لپاره تر ټولو لویه ستونزه د هېواد په داخل کې د متخصصو کادرونو کموالی بل لوی لامل یاد شوی چې د اسلامي بانکدارۍ د پرمختگ مخه پرې نیول شوې او همدارنگه د هېواد په دولتي او خصوصي پوهنتونونو کې د دې برخې د روزونکو لپاره تدریسي او روزنیز پروگرامونه نه لرو. د بهرنیو متخصصینو راوستل او د هغوی له مهارتونو

څخه گټه اخیستل له اقتصادي پلوه ډیر گران پریوځي، چې د لوستو متخصصینو کموالی د اسلامي بانکداری د سیستم په پرمختگ کې یو تر ټولو لوی خنډ ښودل شوی دی. (۵: انټرنټ)

پایله

د څېړنې په جریان کې دا معلومه شوه چې په افغانستان کې له ډېر پخوا څخه باید د اسلامي بانکداری سیستم شتون درلودلی او په ښه توگه یې پرمختگ کړی وای خو له بده مرغه په ټوله کې د هېواد د بانکداری تاریخچه ډیره مخینه نه لري او بیا اسلامي بانکداری ډیره وروسته رامنځته شوې او دا چې په کافي اندازه یې پرمختگ نه ده کړی، ځینې لاملونه لري چې مهم یې په هېواد کې سیاسي بې ثباتي، د اسلامي بانکداری په برخه کې د قانون نشتوالی، په هېواد کې د متخصصو کادرونو کموالی، د عامه پوهاوي کموالی، د هېواد خراب اقتصادي وضعیت او داسې نور لاملونه د دې سبب شوي چې په هېواد کې اسلامي بانکداری زیات پرمختگ نه دی کړی.

د افغانستان بانک د معلوماتو پر اساس په افغانستان کې ۱۲ بانکونه فعالیت کوي چې درې یې دولتي بانکونه (افغان ملي بانک، پښتني بانک، نوی کابل بانک) او اوه یې خصوصي بانکونه (عزیز بانک، غضنفر بانک، د افغانستان اسلامي بانک، میوند بانک، د افغانستان نړیوال بانک، افغان یونایتید بانک، د کوچنیو پورونو لومړنی بانک) او دوه د بهرنیو بانکونو څانگې (الفلاح بانک او نیشنل بینک اف پاکستان چې دواړه یې پاکستان هېواد پورې اړه لري) شتون لري چې له دې جملې څخه یې اوه بانکونه (افغان یو نایتید بانک، میوند بانک، غضنفر بانک، افغانستان نړیوال بانک، نوی کابل بانک، افغان ملي بانک، الفلاح بانک) د اسلامي بانکوالی ډیپارټمنټونه لري او یو یې په بشپړه توگه اسلامي بانک دی (د افغانستان اسلامي بانک). او هغه دودیز (سودي) بانکونه چې د اسلامي بانکداری

خدمات نه لري (پښتني بانک، لومړنی مايکرو فاينانس بانک) څخه عبارت دی.

د څېړنې په پای کې دې پایلې ته رسېږو چې؛ د اسلامي بانکدارۍ لپاره د يو بيل قانون چې د اسلامي بانکدارۍ ټول فعاليتونه په کې تعريف شوي وي رامنځ ته کول، د متخصصو کادرونو څخه استفاده، د عامه پوهاوي زياتوالی او د اسلامي بانکونو په اختيار کې د پانگو ورکول او د ځينو نورو هغو لاملونو له منځه وړل چې د څېړنې په جريان کې ورڅخه يادونه شوې، دا به د دې سبب شي چې په هېواد کې به اسلامي بانکداري په چټکه توگه پرمختگ وکړي.

وړاندیزونه

۱. اسلامي امارت بايد د اسلامي بانکدارۍ په برخه کې داسې يو قانون رامنځته کړي چې د اسلامي بانکدارۍ ټول فعاليتونه په کې تعريف شوي وي.

۲. اسلامي امارت بايد د عامه پوهاوي د زياتوالي لپاره له هر ډول امکاناتو څخه استفاده وکړي، تر څو هېوادوال د اسلامي بانکدارۍ په ارزښت پوه شي او له خدمتونو څخه يې لا زياته استفاده وکړي.

اسلامي امارت بايد د اسلامي بانکدارۍ په برخه کې لا زيات مسلکي افراد وروزي او خپلو مشتريانو ته د لا غوره خدمتونو په وړاندې کولو سره نوي مشريان را جلب کړي.

مأخذونه

الف: کتابونه

- ۱- ضریري، عبدالمعبود. بانکداري اسلامي و شيوه های تطبيق آن در افغانستان، لومړی چاپ، چهاردهی مطبعه: کابل، ۱۳۹۸ ل کال.
- ۲- عابد، شوکت الله. د افغانستان بانکي سیستم او پر ملي اقتصاد يې اغيزې (۱۳۸۲-۱۴۰۰ل)، ناچاپ، د افغانستان علومو اکاډمي: کابل، ۱۴۰۱ ل کال.
- ۳- عارف، عبدالقيوم. ارزيايي سیستم بانکي افغانستان، لومړی چاپ، انتشارات فرهنگ: کابل، ۱۳۸۸ ل کال.

ب: مالي راپورنه

۴- د افغانستان اسلامي بانک ۱۳۹۷-۱۴۰۱ ل کال پورې مالي راپورنه، کابل.

ج: ويبپاڼې

۵- امیری، محمد هارون. په افغانستان کې د اسلامي بانکداري وده، ۱۴۰۰ لاسرسی:
https://www.academia.edu/38528997/Growth_and_Future_of_Islamic_banking_in_Afghanistan_pdf

[د مراجعې نیټه: ۱۴۰۲/۳/۳]

۶- بهزاد، نصیر. بانکدارۍ در افغانستان. لاسرسی:

<https://www.bbc.com/persian/afghanistan-51082747>. کابل،

۲۰۲۰. [د مراجعې نیټه: ۱۴۰۲/۳/۲۰]

۷- د افغانستان د اطلاع رسونې شبکه. شرح حال بانکهای افغانستان از گذشته تا به

حال. لاسرسی: <http://www.afghanpaper.com>، کابل، ۱۳۹۳. [د مراجعې نیټه:

۱۴۰۲/۳/۳]

۸- سادات، سحر. نقش بانکها در سرمایه گذاری، خپرندویه: <http://www.uast13.ir/>,

[د مراجعې نیټه: ۱۴۰۲/۳/۵]

۹- نظام. سیر تاریخ قانون اساسی افغانستان. لاسرسی: http://www.afghan-german.net/upload/elmi_bibliothek/history_afg_constitutions_dari.pdf.

[د مراجعې نیټه: ۱۴۰۲/۳/۴]

۱۰- <https://www.reference.com/history/first-bank-world->

[ce6f0b4dce882c3](https://www.reference.com/history/first-bank-world-), "What Was the First Bank in the World?"
Access Date Jun ۷, ۲۰۲۳.

۱۱- Abdel K. Halabi Ashraf U. Kazi, "The Influence of Quran and Islamic Financial Transactions and Banking," Brill ۲۰, No. ۳ (۲۰۰۶): ۱۲, <https://about.jstor.org/terms>. Access date: Jun ۷/۲۰۲۳.

۱۲- ACCI, "Afghanistan Chamber of Commerce & Investment," ACCI, ۱۳۹۶, <https://www.acci.org.af/da/home/38-news/1216-n.html>. Access date: Jun ۸/۲۰۲۳.

۱۳- DeAfghanistanBank, "Da Afghanistan Bank Issued Its First Islamic Banking License" (Kabul, ۲۰۱۸), <https://dab.gov.af/da->

[afghanistan-bank-issued-its-first-islamic-banking-license](#) . Access date: Jun ۸, ۲۰۲۳.

۱۴- Mutiara Dwi Sari ۱, Zakaria Bahari ۲, Zahri Hamat ۳ "History of Islamic Bank in Indonesia: Issues Behind Its Establishment," International Journal of Finance and Banking Research ۲ (۲۰۱۶): ۱۷۸-۸۴.

۱۵- Amna Puri-Mirza, "Total value of Islamic finance assets value worldwide ۲۰۱۲-۲۰۲۱", (Jan ۱۹/۲۰۲۳), <https://www.statist.com/statistics/۱۰۹۰۸۱۵/worldwide-value-of-islamic-finance-assets/> .Access date: Jun ۹, ۲۰۲۳.

Published: Academy of Science of Afghanistan

Editor in Chief: Abdul Baqi Shahab

AS. Editor: Muhammad Ibrahim Paktin

Editorial board:

Senior research fellow Sher Ali Tazari

Senior research fellow Muhammad Sharif Zadran

Senior research fellow Abdul Jabbar Abid

Researcher Fellow Muhammad Dawood Nazim

Researcher Gholam Nabi Hanafi

Composed & Designed By:

Abdul Baqi Shahab

Annual Subscription:

Price of each issue in Kabul: ۳۲ • AF.

- For Professors, Teachers and Members of Academy of Science of Afghanistan: ۷ • AF.
- For the disciples and students of schools: ۴ • AF.
- For other Departments and Offices: ۸ • AF.